

A.KASK, P.PUUSEPP
JA A.VAIGLA

EMAKEELE
ÕPIK

ALGKOOLILE

Uderna algkool.

V *A 330.*

ÕPPEAASTA

EESTI KIRJASTUS
TALLINN

A. KASK, P. PUUSEPP JA A. VAIGLA

EMAKEELE-ÕPIK

ALGKOOLILE

TAHENDUSÕPETUSE JA KIRJANDISEADMISEGA

V ÕPPEAASTA

Uderna sghaul.

TEINE, MUUTMATA TRUKK

nr. 382 / 332

EESTI KIRJASTUS

TALLINN 1943

Algne kirjandus
nr. 332

v 21113026.

AfV. Nr. I/0074. Trükiarv: 15150 eksemplari. Paber: ETK Tallinna Paberi-
vabrik; trükipaber 56 : 79 cm. Trükk ja brošuur: Trükikoda „Vaba Maa“,
Tallinn.

Ilmunud oktoobris 1943.

Rmk. —.80

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Lauseõpetus ja kirjavahemärgid lauses.

LAUSE LAAD.

1. Vaadelda järgmisi lauseid!

Päike tõusis veripunasena kollases udus. Merd kattis hall vari. Kogu päeva puhus hoogus tuul. Pikad lained kohisesid meie all. (Fr. Tuglas.)

Antud laused on jutustavat laadi. J u t u s t a v a l a u s e lõppu pannakse **punkt**.

2. Jälgida järgmiste lausete laadi!

Armi polnudki kuri koer. (Jutustav lause.)

Kas teie koer on kuri? (Küsilause.)

Küll on teil aga tark koer! (Hüüdlause.)

Armi, tule siia! (Käsklause.)

Kui meiegi koer nii osav oleks! (Soovlause.)

1. Milline kirjavahemärk pannakse küsilause lõppu? 2. Milline kirjavahemärk pannakse hüüd-, käsk- ja soovlause lõppu?

3. Koostada suuliselt jutustavaid, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlauseid!

4. Panna järgmiste lausete lõppu kas punkt, küsi- või hüüumärk!

1. Kes pani need raamatud siia 2. Pange ometi raamatud riiulile 3. Mall võttis laualt kõik neli raamatut ja pani

nad riulile 4. Tooge ometi natuke vett 5. Kes läks karas-
 tavat vett tooma 6. Juku ruttas lättele vett tooma 7. Hüpa-
 kem lombist üle 8. Kes hüppab esimesena 9. Kõik hüppa-
 sid korraga 10. Puhake nüüd 11. Kas nad puhkavad juba
 12. Puhati vaevarikkast tööst 13. Iga algus on vaevarikas
 14. Olgem rõõmsad rõõmsatega 15. Mis on pehmem kui
 padi 16. Kas noored võitsid kõik tõkked ja jõudsid ees-
 märgile.

LAIENDAMATA JA LAIENDATUD LIHTLAUSE.

5. Vaadelda järgmisi lauseid!

Alus	Õeldis
Õpilane (kes?) Lamp (mis?) Vihma (mida?)	õpib (mida teeb?). kustus (mida tegi?). on sadanud (on mida teinud?).

Need laused koosnevad kahest osast. Teiseks osaks on
 pöördsõna mingi pöördeline muude, s. o. oleviku,
 liht-, täis- või ennemineviku vorm. Seda osa nimetatakse
õeldiseks.

Seda lause osa, mis märgib, kes või mis midagi
 teeb, nimetame **aluseks**.

Lause, milles on ainult alus ja õeldis, on **laien-
 damata lihtlause**.

6. Jälgida järgmisis lauseis peale aluse ja öeldise esi-
nevaid sõnu.

Selge ojake

vulises kivide vahel.

Uhke kull

hõljus taeva all.

Veripunane päike

vajus metsa taha.

Lause, milles on peale aluse ja öeldise veel teisi sõnu,
on laiendatud lihtlause.

7. Määrata öeldis ja alus!

Elu metsas.

Tuul sahiseb. Lehed kahisevad. Linnukesed laulavad.
Kena orav hüppab oksalt oksale. Mõned lapsed kilkavad.
Elatanud naine korjab hagu. Kütt sammub metsateel.
Väsinud koer kõnnib küti järel.

Öeldis ja alus on lause pealiikmed. Alus võib mõnikord
kas üldse puududa (näit. umbisikulistes lausetes: Tööta-
takse. Istuti.) või olla juurdemõeldav (näit.: Sahiseb. Põleb.).

8. Vaadelda täis- ja osaalust!

Täisalus	Osaalus
Sai (mis?) on kapis. Laps (kes?) jooksis. Laadalisid (kes?) ruttasid koju.	Saia (mida?) on laual. Lapsi (keda?) jooksis. Laadalisi (keda?) ruttas laadale.

Täisalus on nimetavas käändes. Ta vastab küsimustele:
kes? mis? Täisaluses kõneldakse tervest asjast (kogu
isikust).

Osaalus on osastavas käändes. Ta vastab küsimustele: **keda? mida?** Osaaluses kõneldakse asja osast või määramata hulgast.

9. Vaadelda mitmesuguseid öeldise vorme!

Alus	Öeldis
<p>Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu</p>	<p>laulab. ei laula. laulis. ei laulnud. on laulnud. ei ole laulnud. oli laulnud. ei olnud laulnud. laulaks. oleks laulnud. laulgu. laulvat. olevat laulnud.</p>
<p>Alus puudub, kui öeldiseks on umbisikulise tegumoe vorm.</p>	<p>Lauldakse. Ei laulda. Lauldi. On lauldud. Ei ole lauldud. Lauldagu! Ärgu lauldagu!</p>

10. Kirjutada 10 lauset ning määrata neis öeldis ja alus!

11. Leida antud lauseis sobiv öeldis!

Varblane.

Seda hallivatimeest — iga laps. Varblane — tänavail ja aedades. Ta pesa — tihti vanas müüris. Esimese valminud kirsi — ta ikka endale. Sageli ta — tolmus ja sõnnikus. Kanalas — ta oma sõpradega kanadel toidu nina alt. Sügisel — ta aidaukse eest terakesi. Talvel — ta raasukestega, mis talle aknalauale puistatakse.

12. Koostada 5 lauset, milledes on täisalus, ja 5 lauset, milledes on osaalus! Ühtlasi kirjutada aluse järele klambreise vastav küsimus!

13. Koostada suuliselt lauseid, milledes on mõeldav alus!

Näidis. Läksime vara minema.

14. Koostada suuliselt lauseid, milledes ei saa mõtelda alust, sest öeldiseks on umbisikulise tegumoe vorm!

Näidis. Oldi ülevas meeleolus.

15. Võrrelda järgmisi lauseid!

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
Opilane õpib.	Hoolas (missugune?) õpilane õpib usinasti (kuidas?).
Lamp kustus.	Meie (kelle?) vana (missugune?) lamp kustus äkki (kuidas?).

Laiendamata lihtlauset võime laiendada. Säärast sõna, mis teise sõna juurde kuulub (näit. „hoolas“ kuulub sõna „õpilane“ juurde), nimetatakse **laiendiks**. Seda sõna aga, mille juurde laiend kuulub, nimetatakse **põhisõnaks**.

16. Laiendada suuliselt järgmised laiendamata lihtlausel!

Lapsuke magab. Ema valvab. Isa töötab. Õde loeb. Onu tuleb. Koer haugub.

Näidis. Väike lapsuke magab rahulikult voodis.

17. Jätta ühekaupa järgmisist lauseist ära laiendid, nii et iga kord lause jääks tervikuliseks! Teha seda seni, kuni järele on jäänud ainult lause pealiikmed!

1. Ärevalt heliseb südalinnas tulikahjukell. 2. Raskesti magavad kodanikud virguvad unest. 3. Linna põhjapoolsel serval kumab ähvardavalt mingi suur tuli. 4. Tõtatakse kiiresti pimedale tänavaile. 5. Kiivreis tuletõrjujad ruttavad mitmesuguste kustutusvahenditega õnnetuskohale. 6. Üsna suur kahekordne puumaja põleb leegitseva küünlana. 7. Kahjuks ei ole läheduses vett. 8. Lõpuks saabuvad pikad voolikud. 9. Tuliuus kodumaal valmistatud mootorprits töötab oivaliselt. 10. Lõkendavad tuleleegid hääbuvad kord-korralt. 11. Naabermaja ähvardav hädaoht on tuletõrje ennastsalgava töö tõttu möödunud. 12. Kohalerutanud kodanikudki lahkuvad õnnetuskohalt. 13. Kaua tõuseb tulikahju kohalt kergeid suitsupilvekesi. 14. Suitsupilvekesed haihtuvad kiiresti õhus.

Näidis. Ärevalt heliseb südalinnas tulikahjukell. Heliseb südalinnas tulikahjukell. Heliseb tulikahjukell.

SIHITIS.

18. Jälgida jämendatult trükitud laiendeid järgmises lauseis!

Taat kutsus **poja** (kutsus **kelle?**) koju.

Isa hüüdis **poega** (hüüdis **keda?**).

Sepp parandas **atra** (parandas **mida?**).

Sepp parandas **adra** (parandas **mille?**) ära.

Osteti **hobune** (osteti **kes?**) ja **vanker** (osteti **mis?**).

Jämendatult trükitud pöörsõna laiendid on **sihitised**.
Sihitise kohta küsime: **kes? mis? kelle? mille? keda? mida?**

19. Vaadelda antud lauseid!

Täissihitis	Osasihitis
Andke talle raamat (mis?)!	Lugesin raamatut (mida?).
Ema valas vee (mille?) kruusist pange.	Ema valas vett (mida?) pange.
Kutsuti kohale arst (kes?).	Otsiti arsti (keda?).

20. Jälgida veel sihitist antud lauseis!

Riiulile pandi **raamatud** (s. o. **kõik** raamatud; küsimus: mis?).

Riiulile pandi **raamatuid** (s. o. **osa** raamatuist; küsimus: mida?).

Kutsuge klassi **õpilased** (s. o. **kõik** õpilased; küsimus: kes?)!

Kutsuge klassi **õpilasi** (s. o. **osa** õpilastest; küsimus: keda?)!

Sulane püüdis **varssa** (kestev tegevus; küsimus: **keda?**).

Sulane püüdis **varsa** (lõpuleviidud tegevus; **kelle?**) kinni.

Ostke mõni **pliiats** (**mis?**)!

Ärge ostke **pliiatsit** (**mida?**)!

Täissihitisega väljendatakse kogu asja või lõppenud tegevust.

Täissihitise puhul küsime: **kes? mis? kelle? mille?**

Osasihitisega väljendatakse asja osa või kestvat tegevust.

Osasihitise puhul küsime: **keda? mida?**

Eitava öeldise puhul tarvitatakse osasihitist. Näit.:
Amet ei küsi **leiba** (**mida?**).

Missuguses käändes esineb täis- ja missuguses osasihitis?

21. Kirjutada klambreis olevad sihitised nõutavas käändes!

1. Ega soe (kont) riku. 2. Häda murrab ka (raud) katki.
3. Aeg õpetab (alp) targemaks. 4. Koer ajab küll (karv),
aga ei jäta (amet). 5. Kes (kõverus) külvab, see (viletsus)
lõikab. 6. Üheksa ei karda (üks). 7. Hommikul kiida (ase),
õhtul (ilm). 8. Kes (töö) teeb, (leib) leiab. 9. Aeg parandab
(haav), aga jätab (arm). 10. Kül m teeb vete üle (sild).
11. Kõik pilved ei anna (vesi). 12. Ega tühi jutt (tükk) võta.
13. Surm ei küsi (aeg). 14. Karda ise oma (nõrkus).

22. Asendada järgmisis lauseis mõttekriips sobiva laiendiga!

Sügisel.

On — sügis. Päevad on lühikesed. — seisavad — puud.
— sajud peksavad — maad. — tuuleil tormab üle laante
ja sasib põõsaid. Kõrgelt kuulduv kurgede — kruuksumist.
Linnud tõttavad — maale. Vaikinud on suve — viisid.

KOONDLAUSE.

23. Jälgida järgmisis lauseis jämendatult trükitud lause-liikmeid!

Ema, **is**a ja **onu** olid õues.

Aasal **hõisati**, **lauldi** ja **mängiti**.

Em a ostis turult **marju**, **õunu** ja **pirne**.

Aias kasvab **siniste**, **punaste** ja **kollaste** õitega lilli.

Lapsuke ei osanud veel süüa **lusika**, **noa** ega **kahvliga**.

Kaupluses müüdi **uusi** kui ka **vanu** asju.

Poiss **komistas** ning **kukkus** põrandale.

Kas teie soovite **suurt** või **väikest** reisikohvrit?

Tõnu ostis **termomeetri** ehk **soojamõõtja**.

Selle asemel et ütelda: *Em a oli õues, is a oli õues ja onu oli õues* me ütleme: *Em a, is a ja onu olid õues*. Viimane lause esineb seega nagu koondatud kujul. Seepärast nime-tataksegi seesugust lauset **koondlauseks**. Niisiis esineb koondlauseis mitu samalaadset, samale küsi-musele vastavat lauseliiget.

Korduvad samalaadsed lauseliikmed, mis ei ole seotud sõnadega **ja**, **ning**, **ehk**, **või**, **ega**, **kui ka**, eraldatakse komaga.

24. Panna koondlauseis koma, kuhu vaja!

1. Koit kumab ja loidab. 2. Koit kumab loidab ja valendab. 3. Hobune puristab ja hirnub. 4. Hobune puristab hirnub ja jookseb. 5. Kanakesed kaagutasid kõõrutasid ja siblisid. 6. Tõusis segadus kisa ning kära. 7. Taevas lõkendasid sinised punased ja kuldsed jooned. 8. Hea raamat tõstab inimese hariduslikku taset laiendab silmaringi ning on mõnus seltsiline. 9. Mees oli lühikest kasvu kõhn ja päevitunud. 10. Nii mõnelgi pole püsivust pikemaks ja

pidevamaks tööks. 11. Vesi väikeses kannus oli külm ning karastav. 12. Joomiseks tarvitame vett piima teed kohvi kalja ja mõdu. 13. Vanake oli vajunud mõttesse ega rääkinud sõnagi. 14. Nii pereisa kui ka ta pojad olid tugevad töömehed. 15. Piparrohi on punaste või valgete õitega taim. 16. Õelal pole õnne ega kadedal karja. 17. Eesti keeles on üheksa täishäälikut ehk vokaali.

LIITLAUSE.

25. Võrrelda järgmisi lauseid!

Lihtlause	Liitlause
Isa töötas. Ema keetis parajasti toitu.	Isa töötas ja ema keetis parajasti toitu.
Auto sõitis mööda. Hobune hakkas lõhkuma.	Auto sõitis mööda ning hobune hakkas lõhkuma.
Arvo jäi hommikul haigeks. Ta ei saanud kooli minna.	Arvo jäi hommikul haigeks, seepärast ei saanud ta kooli minna.
Igal hädal oma arst. Igal tõvel oma tohter.	Igal hädal oma arst, igal tõvel oma tohter.
Marja loeb. Koidu kirjutab. Sirje mängib oma nukkudega.	Marja loeb, Koidu kirjutab ja Sirje mängib oma nukkudega.

Liitlause koosneb lihtlauseist, mis võivad omavahel olla ühendatud kas sidesõnadega või eraldatud komadega.

26. Ühendada järgmises muistendis lihtlauseid võimaluse korral liitlauseiks!

Kambja ja Haaslava maa peal on kõrge mägi. Selle mäe peal kasvab mets. /Seda mäge hüütakse Vooremäeks./ Vanasti pole seal olnud mäge. Olnud väike sile kink. /Kord maganud vana Juudas sellel kingul./Ta händ olnud kolm korda ümber kingu keerutatud./Susi juhtunud paari pojaga sinna. Nälpsanud saba otsast sülla osa ära./Vana Juudas siputanud jalga. Ütelnud: „Kirp hammustas.“/Tulnud teine susi. Hammustanud saba otsast kaks sülda ära. /Vana Juudas karanud istukile. Heitnud kohe jälle magama./Tulnud kolmas susi. Hammustanud saba otsast kolm sülda ära./Nüüd karanud vana Juudas üles. Hakanud mööda kinku jooksuma./Ta peksnud sabaga vastu maad. Visanud pärast seda maad kahele poole, nii et mäed sündinud./Sedaviisi saanud ilusast kohast mäGINE maa. Sinna kasvanud nüüd suur mets./Seal keetvat vanapagan enesele enne ja pärast vihma sööki.

27. Võrrelda järgmisi lauseid!

Lihtlause	Liitlause
Meie loodame.	Meie loodame (mida?), et haige varsti kosub.
Lapsed mängisid õues.	Lapsed mängisid õues (kui kaua?), kuni pimenes.
Muri hakkas raginal haukuma.	Muri (missugune Muri?), kes nägi võõrast meest talule liginevat, hakkas raginal haukuma.
See elab kaua.	Kes kannatab, see elab kaua.

Liitlauseid koosnevad osadest.

Seda liitlause osa, mis iseseisvana võib esineda, nimetatakse **pealauseks**.

Seda liitlause osa, mis selgitab pealause ja mis ilma pealausega oleks nagu poolik, nimetatakse **kõrvallauseks**.

28. Määrata suuliselt liht- ja liitlause!

1. Külvaja lõikab. 2. Kes külvab, see lõikab. 3. Kes koputab, sellele tehakse lahti. 4. Koputajale tehakse lahti. 5. Pimedus kattis maad. 6. Pimedus kattis maad, kui jõuti koju. 7. Püüti kõigest väest. 8. Kes püüab kõigest väest, see saab üle igast mäest. 9. Mehel oli palju toimetusi. 10. Mehel oli palju toimetusi, mis võtsid ta aja. 11. Ahnus ajab auku. 12. Mida Juku on õppinud, seda Juhan ei unusta. 13. Hakkasime jooksma. 14. Hakkasime jooksma, sest kõikidel oli külm. 15. Rutati, et jõuda õigeaks ajaks koju. 16. Mis okkaks loodud, see on noorelt terav.

29. Jälgida kõrvallause te paigutust ja komasid!

I

Pealause

Kõrvallause

Jooksime õue, kus hakkasime mängima.

II

Pealause

Kõrvallause

Pealause

Kõik sõnad, mis südamest tulevad, **lähevad südamesse.**

III

Kõrvallause

Pealause

Kes tööd teeb, see leiab leiba.

Kõrvallause lahutatakse pealausest komaga. Kui kõrvallause on pealause vahel, siis lahutatakse ta pealausest kahe komaga.

30. Eraldada kõrvallause pealausest komaga! Ühtlasi tõmmata kõrvallausele kriips alla!

1. Minda üle muru mis oli rõske kastest.
2. Eemal oli koerakuut mille poole sammutigi.
3. Mis vihaga tehtud see läheb viltu.
4. Kes palju näeb see palju õpib.
5. Ega saa sealt võtta kuhu pole pandud.
6. Mis südames keeb sellest räägib keel.
7. Sellel läheb kõik korda kes oskab oodata.
8. Vanaisa oligi see keda oodati linnast koju.
9. Seal on hea kus meie töötame.
10. Kel amet selleiba.
11. Hommikul selgus et öise tormi kahju oli suur.
12. Kui raske päev oli läbi siis hingati kergemini.
13. Hingati kergemini kui raske päev oli läbi.
14. Autojuht teadis siiski jutustada kuidas õnnetus juhtus.
15. Astuti kiiresti sest vihma hakkas sadama.

31. Määrata pealause ja panna igas lauses kaks koma!

1. Ulesanne mis lahendati polnudki raske.
2. Õrs millel magasid kanad oli küllalt tugev.
3. Kull kes keerles kõrgel taeva all laskus järsku alla.
4. Aasal kus kasvas rohkesti lilli mängisid lõbusad lapsed.
5. Taeva all mida palistasid üksikud pilvekesed tiirlesid kajakad.
6. Laas milles elutses ka põtru oli suur.
7. Peipsi mis peegeldus eemal justkui sulas taevaga kokku.
8. Põõsastik mis palistas jõekallast oli üsna tihe.
9. Tuba kuhu astuti oli ruumikas ja väga puhas.
10. Mees kes astus tuppa kandis metallraamidega prille.
11. Taat keda oodati tuli linnast koju alles teisel päeval.
12. Vanaisa kes oli kogu aja vait olnud ärkas kui

unest. 13. Haige kellele tehti operatsioon toibus alles teisel päeval. 14. Haav mis oli juba paranemas hakkas uuesti valu tekitama. 15. Kajut kus me viibisime oli haruldaselt soe. 16. Rong mis ähkides ja puhkides ligines jaamale peatus äkki.

32. Vaadelda antud liitlauseis jämendatult trükitud sõnu ja koma!

I

1. Saabus öö, **kuid** kalurid ei olnud veel tagasi.
2. Homseks hoia leiba, **aga** mitte tööd!
3. Ärgates ära jää voodisse, **vaid** tõuse kohel!
4. Raskused on selleks, **et** neid võita.
5. Saame ju kõigega valmis, **kui** tahame.
6. Ainult see on tugev, **kes** ei põlga tööd.
7. Onuke oli see, **keda** oodati koju.
8. Keegi ei teadnud, **mis** oli õieti juhtunud.
9. Eemal oli majake, **mille** poole sammuti.
10. Sinna vesi valgub, **kus** koht kõige nõgusam.
11. Arst tuleb sinna, **kuhu** päike ei paista.
12. Aino teadis jutustada, **kuidas** lugu õieti oli.
13. Sõpru valime, **sest** kõik ei kõlba sõpradeks.
14. Enne töö tehakse, **siis** palk maksetakse.
15. Mis täna tehtud, **see** homme hooletu.
16. Kelle jalg tatsub, **selle** suu matsub.

II

1. Koer lippas, **nii et** tolm keerles.
2. Metsas oli jahe, **sest et** päike oli loojunud.
3. Möödus päev, **ilma et** midagi tähtsat oleks juhtunud.
4. Rutati, **olguigi et** aega oli veel.
5. Tiiu ei saanud kooli minna, **seepärast et** ta oli haige.

6. Laps ei märganud muud, **kui et** ema oli muutunud kurvemaks.
7. Oli möödunud tükk aega, **enne kui** haige toibus.
8. Põgeneti, **niipea kui** märgati vaenlasi.
9. Sepp töötab, **niipalju kui** ta suutis.
10. Aga nüüd kiiremini, **sest kui** viivitame, siis hilineme.

33. Lõpetada antud poolikud laused!

I

1. Mees tahtis appi hüüda, **aga** —
2. Kui jaama jõuti, **siis** —
3. Taat vaatas ringi, **kuid** —
4. Poisid kiirendasid samme, **et** —
5. Tunti väsimust, **sest** —
6. Kõigi üllatus oli suur, **kui** —
7. Korralik laps ei lõhu linnupesi, **vaid** —
8. Toas oli pime, **nii et** —
9. Tummalt läbisid nad aia, **mis** —
10. Hetke silmitses ema last, **kes** —
11. Siis saabuski see, **keda** —
12. Viimaks jõuti üksikule saarele, **kus** —

II

1. Käekirjalt nõutakse, **et** —
2. Ratsanik ruttas minema, **nii et** —
3. Rutati varju vanasse küüni, **sest et** —
4. Õpetaja pilk libises õpilasele, **kes** —
5. Lootsime kohata sõpru, **keda** —
6. Koolis oli nii palju lapsi, **kellega** —
7. Astuti uude majja, **mis** —
8. Vaieldi selle üle, **kas** —

9. Kui tuppa mindi, **siis** —
10. Vanake katsus kirjutada ise, **aga** —
11. Ants teadis paljugi, **kuid** —
12. Vanaema istus aias ja vaatas, **kuidas** —

Et ja **kui** ees ei ole koma, kui **et** ja **kui** ühes teiste side sõnadega moodustavad ühendeid **nii et, sest et, seepärast et, ilma et, olgugi et, enne kui, nii kui, niipea kui, et kui** jne.

34. Täiendada antud laused kõrvallausetega!

1. Hillar ei lõpetanud klassi, —
2. Kiiduväärt on see õpilane, —
3. Mindi raudteejaama, —
4. Nad jäid rongist maha, —
5. Viimaks jõuti otsusele, —
6. Karjane huikas vastu, —
7. Kisendasime kõigest jõust, —
8. Rutati minema, —
9. Laps võttis klaasi sooja piima, —
10. Mihkel laiutas ainult käsi, —
11. Ametnik avas ühe laeka, —
12. Mees polnudki kuri, —
13. Vanker viidi sepa juurde, —
14. Jõudsime parajasti koju, —
15. Tervis on vara, —

35. Lõpetada suuliselt sobivate sõnadega antud poolikud liitlauseid!

I

1. Vanaema, keda lapsed ootasid, —
2. Lapsuke, kes lõi oma jala vastu kivi, —
3. Henn, kes pidi jääma üksi koju, —
4. Jooksja, kes alguses oli viimaste hulgas, —
5. Sõdurid, kes marssisid mööda laia tänavat, —
6. Torm, mis möllas merel, —
7. Rong, mis ligines jaamale, —
8. Lootsik, millesse istusid lapsed, —
9. Tuba, kuhu astusime, —
10. Tara, mis oli äsja värvitud, —
11. Kauplus, kuhu mindi, —
12. Koer, kes jooksis tüki maad ees, —
13. Orav, kes hüppas oksalt oksale, —
14. Hobune, kes vedas rasket koorimat, —
15. Kella kuue paiku, kui päike juba vajus madalamale, —
16. Kell, mis oli üles keeramata, —

1. Klass, kus —, — 2. Hoolas Paul, kel —, — 3. Vihik, millesse —, — 4. Väike Asta, kelle —, — 5. Tüdrukuke, keda —, — 6. Mees, kelle —, — 7. Kast, mida —, — 8. Ahi, mida —, — 9. Kiri, mille —, — 10. Kass, keda —, — 11. Lapsed, kes —, — 12. Toit, mis —, — 13. Maja, mis —, —

36. Jälgida järgmisis lauseis sidesõnade **kui** ja **nagu** esinemist!

kui, nagu kõrvallause alguses	kui, nagu võrdlussõna ees
Ära lenda kõrgemale, kui su tiivad kannavad!	Ta on nii vaga kui tuvi.
Poiss kohkus hirmsasti, kui ta metsas rästikut nägi.	Poiss oli hirmul ja värises kui haavaleht.
Mulle näis, nagu oleks ta midagi püüdnud varjata.	Mis tal viga, ta elab nagu kana viljahunniku otsas.

Kui **kui** ja **nagu** on võrdlussõnade ees, siis koma ei panda.

37. Panna tarbe korral enne **kui** ja **nagu** koma!

1. Koitis juba kui teele mindi. 2. Inimesed ei salli seda kui neile tõtt suhu öeldakse. 3. Töö venis veidi pikemale kui seda algul arvati. 4. Juhtus nii nagu ootasime. 5. Tüdrukukesed sädistasid rõõmsasti nagu linnud. 6. Ära karda kui oled aus. 7. Ega mesilased tigidad olegi kui neid ei ärritata. 8. Poiss oli pikk ja sale nagu noor kuusk. 9. Vana-

kese liigutused olid veel elavad ja kärmed kui noorel oraval. 10. Eideke langes istmele nagu tuulest murtud puu. 11. Ega muna ole targem kui kana. 12. Hilja on hiirel haigutada kui pea juba kassi suus. 13. Palutav jäi endiselt külmaks nagu jääsammal. 14. Pidin ajama pea päris selga kui tahtsin näha kõrge mäni latva. 15. Supeldi peaaegu iga päev kui aga ilm lubas. 16. Järv oli vaikne kui peegel kui sõudepaati istusime.

38. Panna igas antud liitlauseis üks koma, nagu see on nõutav!

1. Raud on küll tugev aga ajahammas veel tugevam. 2. Mida madalam maja seda magusam leib. 3. Ajad kaht jänest korraga siis ei saa kumbagi kätte. 4. Kes teisele augu kaevab see ise sisse langeb. 5. Räägi asjust mida sa tunnud! 6. Homseks hoia leiba aga mitte tööd! 7. Ainult see on tugev kes ei põlga tööd. 8. On asju milledest ei saada siiski aru. 9. Sõideti laadale olgugi et tee oli väga halb. 10. Mees oli vaevalt teadlik hädaohust mis teda ähvardas. 11. Onu pöördus otsekohe kodu poole ilma et tal ruttu oleks olnud. 12. Lell oli vististi närvlik sest ta käsi värises. 12. Toas oli pime nii et sisseastuja silmad esialgu midagi ei seletanud. 14. Otsiti kaua aega enne kui leiti otsitav ese. 15. Minda tuppä kus algas lõbus vestlus.

UTE.

39. Vaadelda antud lauseis jämendatult trükitud sõnu!

Sõbrad, ärge jätke mind hädasse!

Ärge jätke mind, **head sõbrad**, hädasse!

Ärge jätke mind hädasse, **mu head sõbrad**!

Selle nimetust, kelle või mille poole pöördatakse (näit.: sõbrad, head sõbrad, mu armas emake jne.), kutsutakse **ütteks**.

Üte eraldatakse muust lausest **komaga**. On aga üte lause keskel, siis eraldatakse ta **komadega**.

40. Eraldada üte komaga või komadega!

1. Poisid näidakem nüüd oma sangarlikkust! 2. Nüüd aga poisid näidakem oma vahvust! 3. Näidakem nüüd oma julgust poisid! 4. Jää ometi kord vait kallis Ants! 5. Kallis Ants jää ometi kord vait! 6. Peetrike kuidas käib nüüd sinu käsi? 7. Oled aga sina nupukas mu väike tütreke! 8. Tulge aga rutemini lapsed! 9. Mehed ärge mõnelgem enam sellest tähtsusetust küsimusest! 10. Kas tead emake midagi sõbralikku ja pehmet on meie uue õpetaja olekus! 11. Mu kallis Aino sul on ju tükk veel kirjutamata! 12. Jüri kuhu sa siis jälle jooksed? 13. Noh noored matkajad istugem mättale ja ajagem mõnusat juttu! 14. Kas sa räägid tõtt mu pojuke? 15. Lakakem ometi kallid naabrid käsitlemast vana jutuainet! 16. Noh kallis onu kas ma võin arvestada su heasoovlikkust?

OTSENE KÕNE.

41. Vaadelda otsese kõne puhul esinevaid kirjavahe-märke!

Juku hüüdis: „Mari, tule siia!“

Võõras küsis: „Poiss, kas su koer on ka kuri?“

Karjane tähendas: „Minu koer pole sugugi kuri.“

„Muri, tule siia!“ hüüdis Juku.

„Poiss, kas su koer on ka kuri?“ küsis vööras.

„Minu koer pole sugugi kuri,“ tähendas karjane.

„Muri,“ hüüdis Juku, „tule siia!“

„Poiss,“ küsis vööras, „kas su koer on ka kuri?“

„Minu koer,“ tähendas karjane, „pole sugugi kuri.“

Otsene kõne on jutumärkides.

Otsese kõne lõpul on sisule vastav kirjavahemärk.

Otsene kõne algab kooloni järel suure algtähega.

42. Jälgida jutumärke, punkti, koma, küsi- ja hüüumärki otseses kõnes!

Päike, pakane ja tuul.

Läks talupoeg mööda maanteed. Tulid talle vastu päike, pakane ja tuul. Talupoeg kummardas sügavasti ja andis neile teed.

„Ta kummardas mind,“ ütles päike, „et ma teda ei kõrvetaks.“

„Mitte sind, vaid mind,“ tähendas pakane.

„Jätke tüli,“ hüüdis tuul, „ta kummardas mind!“

Tülitsesid kaua päike, pakane ja tuul selle üle, keda talupoeg kummardas. Lõpuks nad otsustasid minna ja küsida seda talupojalt.

Said talupoja maanteelt kätte ja küsisid:

„Keda sa kummardasid, talupoeg?“

Talupoeg vastas: „Tuult.“

Nüüd vihastus päike ja hüüdis: „Oota aga, mehike, küll ma sind kõrvetan!“

„Ei kõrvetata,“ sõnas tuul rahulikult, „mina hakkan puhuma, kui sa seda mõtled teha!“

„Aga mina külmetan talupoja ära!“ kisendas pakane.

„Kui lakkan puhumast, siis ei suuda sa teha midagi,“ naeratas tuul.

Ja talupoeg läks koju tervena.

43. Täiendada kirjalikult järgmised laused sobivate sõnadega!

1. „Tõuske rutemini, me vajame teid!“ — 2. Tädi Liisi lisis omalt poolt juurde: „—“ 3. „Noh, poiss, kas su tänane õppetöö on juba tehtud?“ — 4. „Tule sinagi, Kaljo, kaasa!“ — 5. „Kas olete valmis oma töödega?“ — 6. —: „Hakka, Laine, juba õppima!“ 7. —: „Ainoke, ära nüüd tüüta onu oma küsimustega!“ 8. Siis hüüdsid kõik üheskoos: „—“ 9. „Küll aga võistlevad jalgpallurid hoogsasti!“ — 10. „Ma ei saa aru, kust inimesed pahura tuju võtavad?“ — 11. „Küll mul juba aega jätkub!“ — 12. „Mees võis olla mõned aastad üle neljakümne,“ — 13. —: „Tormi eel on ilm ilus, eks ole, isa?“ 14. Kõik pahvatasid toas naerma ja isa küsis: „—“ 15. „Ei tea, emake, kas ristiisa tulebki?“ —

44. Panna järgmises lauseis kõik puuduvad kirjavahe- märgid!

1. Olen loomade ja muu looduse sõber ütles väike õpilane 2. Onunaine andis Maiele kruusitäie sooja piima ja naeratas Joo aga küll siis põsed lähevad punaseks 3. Mitte nii tormakalt sõbrad hüüdis lahke õpetaja poistele 4. Kas sa vanaisa mulle midagi jutustad küsis Asta 5. Jah tähendas onu Ants on tõesti kärmas nagu nirk 6. Tarvis on võtta end kindlatesse kätesse sõnas isa poistele 7. Viimaks tähendas vanaema Poiss hukub kui teda ei pidurdata õigel ajal 8. Lahutame meelt ja rõõmustame südant hüüdis keegi sõpradest 9. Leida kas isa tuli juba küsis väike lap-

suke 10. Siin pole muud ütles sulane kui tegevusse astuda
11. Ema hüüdis lastele Oodake nüüd veidi 12. Läki koju
poisid tähendas Vello tänasest saagist meile jätkub

45. Panna kõik nõutavad kirjavahemärgid!

Tark väljamõeldis.

Kitsal sillal juhtus vastamisi kaks voorimeest Kumbki ei tahtnud teist mööda lasta Kuule mine teelt eest hüüdis esimene Mine ise eest olin enne sind sillal Mina olen sinust vanem ja oleks rumalus anda sulle järele pahandas esimene Nii nad vaidlesid tüki aega Viimaks tuli ühele voorimeestest hea mõte Ta hüüdis Ei aita midagi pean vist sinuga tegema samuti nagu täna hommikul tegin ühe kangekaelsega See ähvardus mõjus Teine voorimees andis teed küsis aga siis uudishimust aetuna Mida sa siis tegid tolle kangekaelsega täna hommikul Seegi ei tahtnud teelt eest minna siis ei aidanud muu kui andsin ise talle tee vabaks seletas nupukas voorimees

Häälikuõpetus.

SÕNA, HÄÄLIK JA TÄHT.

46. Head teha pole iialgi hilja.

Lause koosneb sõnadest. Eelmises lauses on viis sõna.

H-e-a-d t-e-h-a p-o-l-e i-i-a-l-g-i h-i-l-j-a.

Sõnad koosnevad häälikuist. Sõnas „head“ on neli, sõnas „iialgi“ viis häälikut.

Hääliku märgiks kirjas on täht.

47. Kõik tähed teatavas järjekorras moodustavad tähestiku.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega.

a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s,
š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y.

Võõrtähti, mida tarvitatakse eesti keeles, on 10: c, č, f, q, š, z, ž, w, x, y.

48. Leida ajaloo ja maateaduse õpperaamatust nimesid, milledes on võõrtähti!

49. Kirjutada tähestiku järjekorras järgmised poeg- või tütarlaste nimed!

Harjo, Leiger, Sulev, Väino, Maanus, Ullik, Uljas, Imand, Aare, Kalev, Jaanus, Eero, Tõeleid, Randur, Tarmo, Hindo, Meelend, Hillar.

Lagle, Luule, Nääli, Silvi, Tüüne, Aime, Kulla, Orvi, Vaige, Sirje, Helve, Koidu, Kalli, Niine, Ene, Imbi, Saimi, Auli.

50. Järjestada tähestikuliselt oma klassi õpilaste perekonnanimed!

51. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult märgitud häälikuid ja hääldada neid!

Vana karu ei õpi tantsima.

Ükski tark pole taevast tulnud.

Söö, mis küps, räagi, mis tõsi!

Täishäälikud on: a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü, (y).

Kõik teised häälikud peale täishäälikute on **kaashäälikud.**

52. Kirjutada järgmine naljand ja kriipsutada alla kõik kaashäälikud!

Väike äpardus.

Kord läinud kütt jahile. Näinud jänest. Tahtnud tuld anda. Aga püss koju unustatud.

Kodus küsitud kütilt: „Mitu jänest sa said?“

„Väike äpardus juhtus: püss oli koju unustatud,“ vastanud kütt.

(Eesti rahvanali.)

LIITHÄALIKU KIRJUTAMINE.

53. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult märgitud häälikuid!

I

Kuri koer kaitseb kõige paremini karja.

Ära laida leiba!

Kui liithäälik koosneb täishäälikuist, siis nimetatakse seda **liittäishäälikuks**.

II

Hea laps kasvab vitsata.

Kehvast suvest tuleb lahja sügis.

Kaashäälikuist koosnevat liithäälikut nimetatakse **liitkaashäälikuks**.

54. Kirjutada järgmine muinasjutt ja kriipsutada alla kõik liitkaashäälikud!

Niidab siga.

Vanapagan näinud, kuidas naised lambaid niitnud. Mõtelnud ise: „Seda tööd võin mina niisama hästi teha nagu naised!“ Ja hakanudki villu niitma. Ei ole aga lamast kinni võtnud, vaid võtnud sea. Niitnud, niitnud. Siga kisendanud nagu aiaroika vahel ega seisnud silmapilkugi paigal. Suure vaevaga saanud vanapagan sea kõhualuse ära niita. Siis olnud aga ka mehe kannatus otsas. Lasknud

sea lahti ja sõnanud ise: „Enam kisa kui villu!“ Sestsaadik on seal kõhu all vähe karvu.

(J. Jõgever, Eesti muinasjutud.)

Mitmekordse tähega kirjutatakse iga kaashäälik liitkaashäälikuis?

55. Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult trükitud liitkaashäälikute kirjutamist!

Kapsas ei kasva metsas.

Kotkas on uhke lind.

Kuumus raskendab töötamist.

Oma kodu koeradki tunnevad.

Pean meeles! s ja h, samuti p, b, t, d, k, g kõrval esineb p, t, k, (mitte b, d, g).

56. Jälgida liite -ki, -gi kirjutamist!

Liide -ki	Liide -gi
kumb + ki = kumbki	mina + gi = minagi
seep + ki = seepki	maa + gi = maagi
sepp + ki = seppki	mehe + gi = mehegi
lind + ki = lindki	kivi + gi = kivigi
lint + ki = lintki	laulu + gi = laulugi
kott + ki = kottki	öö + gi = öögi
sulg + ki = sulgki	püü + gi = püügi
look + ki = lookki	lill + gi = lillgi
kukk + ki = kukkki	memm + gi = memmgi
aitäh + ki = aitähki	konn + gi = konngi
mees + ki = meeski	vurr + gi = vurrgi
püss + ki = püsski	edev + gi = edevgi

Liide **-ki** liidetakse **b, p, d, t, g, k, h** ja **s** külge. Kõigi teiste kaashäälikute ja täishäälikute külge liidetakse liide **-gi**.

Liite **-ki, -gi** puhul kirjutatakse sõna nii, nagu esineks ta eraldi. Sõnas „seppki“ kirjutame **pp**, kuigi ta on kaashääliku **k** kõrval; sõnas „vurrgi“ kirjutame **rr**, kuigi ta on kaashääliku **g** kõrval.

57. Kirjutada kriipsu asemele kas **gi** või **ki**!

1. Vana sepp— viidi noorte sekka. 2. Viimaks tuli lell—. 3. Mitte ainult linnud, vaid taimed— kannatasid pakases. 4. Taat— tuli lapsukeste mängu vaatama. 5. „Mitte minutit— viivitust, mitte sekundit—!“ hüüdis ärritunu. 6. Tugevusest kõneles poisi rind—. 7. Jutukas memm— ei lausunud siis sõnakest—. 8. Ehk— mehi oli vähe, töötasid nad siis— tarmukalt. 9. Nad ei märganud—, kuidas möödus aeg. 10. Saabusime— lõpuks oma sihtkohta. 11. Koju jõudnud, polnud poisil hamba all— kuiva kohta. 12. Oli nii hilja, et linn— näis juba tukkuvat. 13. Mõnd mustust ei kõrvalda seep—. 14. Sulg— tõrgub inetuid sõnu kirjutamast. 15. Kõneldakse, et tüütu sääsk— võib inimese tasakaalust välja viia. 16. Kord väsib tugevam— rändaja. 17. Tormamine elus ei vii kuhu—. 18. Hea tuleb ise, paha ei tule paludes—. 19. Häda murrab raua— katki. 20. „Vaadake, poisid, sealt Ants tuleb—!“ hüüdis Rein. 21. Vana Juhan— ruttas poiste mängu vaatama. 22. Nooruki mõttega olid vanad— täiesti nõus. 23. Kohkunud tüdrukuke ei ütelnud kingituse eest aitäh—. 24. Henn ei andnud oma onule minutiks— rahu. 25. Härg— pääses vabadusse, ehk— tal oli rõngas sõõrmeist läbi. 26. Kott— oli rottide poolt katki näritud. 27. Mu pinginaaber— on väga hea õppija.

58. Võrrelda järgmisi sõnavorme!

b	kärbes umbne	kärbse umbsed	bs
d	hoidma kündma raudne	hoidsin kündsime raudse	ds
g	hoogus kahejalgne	hoogsa kahejalgse	gs
Jämendatult märgitud b, d, g esineb sõnas.		Sõnas esinev b, d, g püsib, kuigi ta on sattunud s ette.	

59. Vaadelda järgmiste liitsõnade õigekirjutust!

raud	raudsepp, raudtee
king	kingsepp
umb	umbsõlm, umbkaudne
õlg	õlgkatus

Liitsõnad kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, milledest liitsõna koosneb.

Võrrelda veel õigekirjutust liitsõnades, nagu **keskkool**, **pussnuga**, **plekklähker**, **kiirrong**, **viissada** jne.

60. Kirjutada järgmisis lauseis kriipsu asemele kas **b, d, g** või **p, t, k**!

1. Ära hõis—a enne õhtut! 2. Mih—el oli lah—us ise.
3. Mehele teh—i igakül—selt selge—s, mida ta pidi ette võtma. 4. Laste jutukõmin ei jäänu—ki vait. 5. Võ—sime

teekonna jal—si ette. 6. Mõned lo—sakad puud võimaldasid karastavat varju. 7. Väikesed jõm—sikad jooksid rutuga koju. 8. Nad jõu—sid siis—i üsna ae—sasti kohale. 9. Nüüd aga hei—kem puh—ama! 10. Kuigi lä—sime jal—si, jõu—sime ae—sasti me—sa. 11. Ei üks—i sünni targana. 12. Nöör oli kõvas um—sõlmes. 13. Lii—söömine on kahjulik. 14. Ega ühest härjast kaht nah—a saa. 15. Roos—e sööb rauda, kurvas—us südameid. 16. Õn—sam on anda kui võtta. 17. Kuulajad tun—sid end võidetuna kõneleja hoo—susest. 18. Õhk tundus um—sena. 19. Tüütud kär—sed sõmasid kausi ümber. 20. Rau—sepa Elts jõudis ae—sasti linnast koju.

SILP.

61. Jälgida sõnade silbitamist järgmisis vanasõnus!

Ah-nus a-jab au-ku. Mi-ne suurt saa-ma ja pä-ra-tut pä-ri-ma, kao-tad väi-ke-se-gi. Pa-rem hoi-da kui oi-a-ta. Pü-ha-päe-va tu-leb pü-hit-se-da.

Sõnad võivad olla ühe-, kahe-, kolme- ja enamsilbilised. Silbis võib olla üks, kaks, kolm ja enamgi häälikuid (näit. praost, konks).

62. Vaadelda järgmiste sõnade silbitamist!

a-	bi	Täishäälikute vahel olevaist kaashäälikuid märkivaist tähtedest kuulub ainult üks järgmise silbi algusse.
ap-	pi	
kar-	dab	
arst-	lik	
konk-	sud	

63. Jälgida liittäishäälikute silbitamist!

Nei-u, hoi-an, lei-a-me, ai-a, hau-as, õu-e, lai-a-li, sõi-dan, lau-das, koe-rad.

Liittäishäälikuid, mis kuuluvad ühte silpi (näit. *e i* sõnas *neiu*, *a u* sõnas *hauas*), nimetatakse **kaksiktäishäälikuiks**.

Silbitamise tundmine on tarviline sõnade poolitamisel. Seejuures kuulub ühetäheline silp sõna keskel alati eelmise silbi juurde (näit. lei-a/me, lai-a/li, hoi-a/ta-ma, vii-u/li, kuu-e/ga). Samuti ei jäeta rea lõpule ühetähelist silpi (mitte e/nam, vaid enam, mitte nei/u, vaid neiu).

Liitsõna osad kuuluvad eri silpidesse (veekruus jt.).

64. Silbitada sõnad järgmises palas!

Dünamiit.

Linnaisand tahtnud külameest pilgata. Hakanud küla-mehe lihtsast uuriketist kinni ja küsinud: „Mis nõör see on?“

Külamees andnud sõrmega nipsu lüües linnamehele niisuguse võpsu silma peale, et silm üsnä tuld löönud. Ise aga ütelnud: „Ära seda kisu! See on dünamiidinõör. Plahvatus tuleb.“
(Eesti rahvanali.)

HAALIKUTE VALTUS.

65. Hääldada õigesti sõnu antud lauseis!

Kuri koer jooksis kuuri tagant kuuri. Kooliõpilane ärgu vedagu igasugust koli kooli!

66. Häädada tabelis antud sõnu! Ühtlasi koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu!

Täishäälikud

Lühike täishäälik 1. välde	Pikk täishäälik 2. välde	Ülipikk täishäälik 3. välde
ka/li	(ühe) kaa/li	(neli) kaa/li
ke/da	kee/da	kee/ma
vi/li	(ühe) vii/li	(kaks) vii/li
ko/li	(ühe) koo/li	(kaks) koo/li
ku/ri	kuu/ri (all)	(läks) kuu/ri
põ/se	(suur) põõ/sas	(suures) põõ/sas

Pikk ja ülipikk täishäälik kirjutatakse kahekordse tähega. Sõnade silbitamisel pikki täishäälikuid ei poolitata.

1. Mitu välde on täishäälikuil?
2. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas lühike täishäälik?
3. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas pikk ja ülipikk täishäälik?

67. Rühmitada järgmised sõnad vastavalt esimese silbi täishääliku vältele!

Laadale, viima, toober, suur, naaber, söömine, seebiga, voodi, müürid, haamer, juured, hää, mõõgaga, koorima, küünal, küünlad, ääred, jääma.

Näit.:

Pikk täishäälik	Ülipikk täishäälik
laadale	viima

68. Vaadelda järgmiste sõnarühmade õigekirjutust!

Pikk (2. või 3. vältes olev) õ esineb sõnades nagu: vööras, põõsas, hõõruma, õõtsuma, rööm, mõök, mõõt, sõõrmed, röösk jt.

õe esineb järgmistes sõnades: õel, nõel, sõel.

Pikk ü märgitakse alati üü-ga, näit.: süü, püüdma, püü, küünal jt.

Pikk ä kirjutatakse ää-ga, näit.: väärt, pääsema, päästma, häälik, hääl jt.

Sõnades hea, pea, peal, seal ja teal võib tarvitada nii ea-d kui ka ää-d.

69. Moodustada lauseid, milledes esinevad järgmised sõnad!

Õõtsusid, hõõrusin, õõnestada, mõõdetakse, röömsasti, vöörastega, nõega, nõel, sõelas, häälega, seadke, peatus, hääldage, väärtuslikku, päästsiime.

70. Kirjutada kriipsu asemele kas õõ või õe, ää või ea!

1. Ülal taeva all l—ritasid lõokesed. 2. Tuul l—tsus p—sastes. 3. Vanake tõmbas kopsudesse paar tugevat s—mu õhku. 4. Eideke silmitses oma v—rastütart soojalt ning r—msasti. 5. Kadeda kodu ei suitse, —la au ei õitse. 6. Vanake h—rus oma käsi r—mu pärast. 7. S—las ei püsi vesi. 8. —lal pole õnne ega kadedal karja. 9. Vaadake julgesti ja tegur—msalt tulevikku! 10. Mindi tagasi v—raste-majja. 11. Lauldi kolmeh—lset laulu. 12. Pillid s—ti h—lde ja varsti kõlas lõbus marss. 13. „Oleksin p—aegu kukkunud!“ hädaldas Liisi Lainele. 14. Lunastati kolm p—setähte. 15. Mõni r—gib väga heleda h—lega. 16. Rutati vallamajja h—letama. 17. Eesti keeles on üheksa täish—likut. 18. On oodata onu p—tset tulekut. 19. Ühe hetkega oldi p—ste-paadis ja rutati uppumat p—stma.

71. Hääldata õigesti sõnu antud lauseis!

Kui linakaupmees linnast tuleb, siis sõidame ühes temaga linna. Tigu ronib piki tikku.

72. Hääldata tabelis antud sõnu! Uhtlasi koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu!

K a a s h ä ä l i k u d

Lühike kaashäälik 1. välde	Pikk kaashäälik 2. välde	Ülipikk kaashäälik 3. välde
põle <i>red</i> sama pani ära püsi	(ühe) põlle " sammu " panni " narri " püssi	(kaks) põlle " sammu " panni " narri " püssi
kivi ihu maja		kivvi ihhu majja
käbi rõdu tegi	(ühe) kepi " roti " teki	(kaks) keppi " rotti " tekki

1. Mitu välde on kaashäälikuil?
2. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas lühike kaashäälik?
3. Kuidas märgitakse kirjas pikk **b**-, **d**-, **g**-häälik?
4. Kuidas märgitakse kirjas teised pikad kaashäälikud?
5. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas ülipikk kaashäälik?

73. Kirjutada vihikusse ja rühmitada järgmised sõnad vastavalt kaashääliku vältele!

Tõnu, Made, Eha, Juku, linnud, võti, kukke, kukkuma, abi, ruttama, kammima, petis, pettis, valu, siputama, vurr, kannuga, pallidega, kasu, idu, lodi, kotti, vanniga, klassist, leppima, lugema, korraga, äkki, kullast, punuma, rutuline, pime, rott, pakkuma, pikka, pesa, püssidest, tore, sammas, siduma, varras, katel, kana, kannatama, lipp.

Näit.:

Lühike kaashäälik	Pikk kaashäälik	Ülipikk kaashäälik
Tõnu	Juku	kukke

74. Võrrelda järgmises sõnus jämendatud tähtedega trükitud liithäälikute välteid!

Pikk liithäälik 2. välde	Ülipikk liithäälik 3. välde
laine heinad saunas oinas	lained heinu saunade oinad
kapsas külmad nurgas konksud	kapsad külmi nurkades konksudega

Liithäälikuil (nii kaksiktäishäälikuil kui ka liitkaashäälikuil) **on kaks välde; nad võivad olla kas pikad või ülipikad.**

75. Kirjutada vihikusse ja rühmitada vastavalt liithääliku vältele järgmised sõnad!

a) Kaksiktäishääliku välde.

Haige, aisad, sai, taigen, laenama, leivad, räimed, hoian, aeda, teivas, lõugama, kaunid, laudast, tõusma, lõim, laulab, augud, päevi, põial, leidma, mõirgama, käima, tõuseb, õunad.

b) Liitkaashääliku välde.

Küngas, lampi, kingade, parkima, mütsiga, lindu, maksuma, varjama, istub, metsast, arvud, hüplema, pinki, sõbrad, ladvast, vorstid, valge, silda, kirvega, silbid, hirmuga, kasvama, silmitseb.

Näit.:

Pikk liithäälik	Ülipikk liithäälik
aisad	haige

76. Kirjutada vihikusse järgmine pala ja märkida jämen-datult trükitud liithääliku kohale, mitmendas vältes see on!

Oleksin seda teadnud.

Mees **teinud** pojaga metsas heinu. Kuhjatäis heinu **olnud** koos. Tarvis kuhja panna.

Mees ei **teadnud**, kas heinad on kuhjapanemiseks **kui-**vad küllalt. **Võtnud** tuletiku, **pistnud** heinad põlema ja ütelnud pojale: „Katsju järele, kas põlevad! Kui põlevad, on **kui-**vad küllalt.“

Tuli põletanud viimse kui kõrre ära.

Suurt tuhahunnikut nähes mees **ohkama**: „Oleksin ma seda teadnud, ma poleks tikke kaasa võtnudki!“

(Eesti rahvanali.)

ULIPIKA HÄALIKU KIRJUTAMINE.

77. Ulipikk lihthäälik kirjutatakse kahe tähega, näit.: **jooma, töö, pill, pikk, jonnima, vettima** (vt. p. 66 ja 72). Sellest reeglist on aga rida **erandeid**.

78. Võrrelda järgmiste sõnapaaride õigekirjutust ja selgitada sõnade tähenduslikku vahet!

ma (mina) — maa	mul (minul) — mull
sa (sina) — saa	tal (temal) — tall
ja — jaa (jah)	sel (sellel) — sell
me (meie) — mee	tol (tollel) — toll
te (teie) — tee	on — onn
mu (minu) — muu	tas (temas) — tass

Peale eesitatute kirjutatakse erandlikult veel järgmised sõnad: **ta** (tema), **nad** (nemad), **ka, ju, va** (vana), **sul** (sinul), **mil** (millel), **mus** (minus), **sus** (sinus), **ses** (selles), **et, jah, kah, noh, säh, puh, aitäh**.

79. Kirjutada kriipsuga täht kas ühe- või kahekordselt!

1. Kel— nälg, sel— jalad. 2. Vana kel— tagus seitse õõn— sat pauku. 3. „Mitte Ants, vaid keegi mu— on mu— parim sõber,“ naeris rõõmus Jüri. 4. „Emake, kas me— sööme kõik me— ära?“ küsisid lapsed. 5. „Vaadake, vaadake, mul— on kirju seebimul— kõrre otsas!“ hüüdis Heljo. 6. „Kas sa— siis ei sa— minust aru?“ küsis onu poisilt. 7. „Pole midagi parata, las— aga minna!“ hüüdis Rein.

8. Lauale pandi väike hiina tas—. 9. Kas— kas— on toas?
 10. „Kas te— ei te— nüüd sääsest härga?“ küsiti vestlejalt.
 11. Usun, et tal— on nüüd aega. 12. Tal— määgis ja pages eemale. 13. „Ja—, on— on— tõesti väike ja vilets maja!“ hüüdsin ma—. 14. Kangelane langes oma ma— ja rahva eest.

80. Võrrelda ülipika kaashääliku märkimist antud tabelis!

Ülipikk kaashäälik lühikese täishääliku järel	Ülipikk kaashäälik pika täishääliku või kaksik- täishääliku järel
pp sepp, kapp	p seep, kaup
tt kott, latt	t koot, laut
kk pikk, pakk	k riik, paik
ss kass, pass	ss kauss, poiss

Pika täishääliku ja kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk **p**, **t**, **k** ühe tähega, ülipikk **s** kahe tähega — **ss**.

81. Jälgida ülipika liithääliku märkimist!

Ülipikk lihthäälik	Ülipikk liithäälik
lõpp	lõplik , lõpmatu
leppima	leplik , leplikkus
linn	linlane , linkond
võttis	võtma , vastuvõtlik
täpp	täpne , täpsus
tõttama	tõtlemine , tõtlik
nukker	nukrad , nukralt

Liithäälikus kirjutatakse iga häälik ühe tähega. (Sellepärast kirjutatakse ka lõplik, täpne ühe **p**-ga, **au**, nõu ühe **u**-ga jne.).

82. Tähele panna! Erandlikult kirjutatakse ülipikad liitkaashäälikud **lss**, **mss**, **nss**, **rss** kahekordse **s**-tähega.

2. välde	3. välde
valsi	valss
simsi	simssi
avansi	avanssi
marsin	marssima

83. Kirjutada kriipsuga täht kas ühe- või kahekordselt!

I

1. Väike kop—el oli täis lilli. 2. Väikeses kop—lis oli rohkesti lilli. 3. Kaljune kal—as seisab kindlalt. 4. Kaljused kal—dad seisavad kindlalt. 5. Kursustest osavõt— oli väga elav. 6. Loenguid kuulati osavõt—liku huviga. 7. Vap—er mees ei kohkunud vaenlasi nähes. 8. Kõneldi kangelase vap—ratest tegudest. 9. Onu huvitav jut— meeldis paljudele. 10. Kuulati jut—lemist ja kehitati õlgu. 11. Nuk—er naeratus libises üle mehikese näo. 12. Vanake noogutas nuk—ralt oma pead. 13. Tal on täita raske ülesan—e. 14. Ka meil on täita mõned ülesan—ded. 15. Ema, ma kirjutan sõdurist vennale hom—e! 16. Mida sa täna võid teha, seda ära jäta hom—seks. 17. Mees oli viisküm—end aastat vana, kuid ei paistnud olevat neljaküm—nenegi. 18. Lin—lased elavad lin—ades.

1. Vigane ham—as valutab.
2. Naeratuse juures paistsid tütarlapse üllatavalt kaunid ham—bad.
3. Külalistele korraldati suurepärane vastuvõt—.
4. Külaliste vastuvõt—ja oli onu Siim.
5. Tüdrukuke, kes lõi oma jala vastu kivi, hakkas nut—ma.
6. Isegi tuppa kuuldus tüdrukukese hale nut—.
7. Aino kodus ven—ale uued kin—dad.
8. Poiss võttis kan—dle ja hakkas kan—eldama.
9. Vanaema kuulas poisikese mängu osavõt—liku huviga.
10. Kõrvaltoas lõi kell kaheteistküm—nendat tundi.
11. Valmistuti hom—seks tööleminekuks.
12. Viimaks lakkas vihm otsekui märguan—de peale.
13. Vap—rasti sam—usid sõdurid läbi linna.
14. Nägusad sam—bad ehtisid kalmukün—kaid.
15. Peatuti mõned hetked pur—del.
16. Küsimus jäi siiski lõp—likult otsustamata.
17. Lam—as lõi aasal kepsu.
18. Hunt mur—dis lam—ba.

84. Kirjutada kriipsuga sõnades s kas ühe- või kahekordselt!

1. Ants, kuhu sa panid uue märs—i?
2. Ma pole näinudki uut märs—i!
3. Siga künnab maad kärs—aga.
4. Sead künnavad maad kärs—adega.
5. Orkester mängis kärarikast mars—i.
6. Orkester lõpetas kärarikka mars—i.
7. Varsti mars—ivad sõdurid üle silla.
8. Sõdurid mars—isid üle silla.
9. Tiiuke tõi aiast paar kirs—i.
10. Tiiuke tõi aiast mõned kirs—id.
11. Pors—iti vaevaliselt võõrast keelt.
12. Neiu mängis kaks lõbusat vals—i.
13. Neiu mängis ühe lõbusa vals—i.
14. Naabril on kaks vars—a.
15. Noor asunik sai näitusel vars—a eest autasu.
16. Rutati einelauda mors—i jooma.
17. Uni saadab hulkuma, magamine — mars—ima.
18. Arst katsus haige vanakese puls—i.
19. Puls—i katsumine vältas ainult pool minutit.

ASTMEVAHELDUS.

85. Võrrelda järgmisis lauseis jämendatult trükitud sõnu!

Sandil ei olnud **keppi**
(mida?).

Minu vend ei viitsi **õppida**
(mida teha?).

Kukk laulab hommikul.

Laps mängis tänaval.

Sõda on kole.

Peeter läks **kündma**.

Poiss **luges** raamatut.

Tuba on avar.

Ma lõikasin enesele **kepi**
(mille?).

Mina **õpin** (mida teen?)
alati hoolsasti.

Kuked on vahel kurjad.

Lapsed mängivad õues.

Jaagu isa sai **sõjas** haa-
vata.

Ta **künnab** põllul õhtuni.

Isa **loeb** ajalehte.

Jaak on **toas**.

Võrreldes jämendatult trükitud sõnu märkame, et **ühe ning sama sõna teatavad häälikud** võivad olla erinevad: kord võivad nad olla kolmandas (**keppi**, **kukk**), kord teises (**kepi**, **kuked**) vältes; kord võivad häälikute hulgas olla **b, d, g** (**tuba**, **sõda**, **luges**), kord võivad need häälikud kas kaduda (**toas**, **loeb**) või muutuda mõneks teiseks häälikuks (**sõjas**). Seesugust nähtust nimetatakse **astmevahelduseks**. Astmeid on kaks: **tugev** ja **nõrk** aste. Sõnad **keppi**, **sõda** on tugevas, sõnad **kepi**, **sõjas** nõrgas astmes.

On ka sõnu, mis on astmevahelduseta, näit.: tänav, tänavale, hobune, hobusega, inimene, kirjutama, murduma jne.

86. Vaadelda tugeva ja nõrga astme näiteid!

Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
sepp	sepa	pp	p
ruttama	rutata	tt	t
õnnelikku	õnneliku	kk	k
seep	seebi	p	b
pookima	poogin	k	g
sõpra	sõbra	pr	br
kupjad	kubjas	pj	bj
atra	adrad	tr	dr
latv	ladvad	tv	dv
kont	kondi	nt	nd
märkama	märgata	rk	rg
valss	valsi	lss	ls
marssima	marsin	rss	rs
kuub	kuue	b	—
leib	leiva	b	v
kõlbama	kõlvata	lb	lv
kurb	kurva	rb	rv
lambad	lammas	mb	mm
siduma	seob	d	—
sõda	sõja	d	j
sild	silla	ld	ll
murdma	murrann	rd	rr
lind	linnud	nd	nn
vaht	vahu	ht	h
süsi	söe	s	—
kõrs	kõrre	rs	rr

Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
viga	vea	g	—
põlgama	põlatud	lg	l
jälg	jälje	lg	lj
kargama	karata	rg	r
kärg	kärje	rg	rj
nahk	naha	hk	h
viskama	visata	sk	s

87. Kasutades eelmist tabelit määrata tugev ja nõrk aste!

Kuke — kukke, kirjanikule — kirjanikkudele, nõöbi — nõöpi, palgaks — palka, valla — valda, vendade — vennale, sulgede — sulele, riid — riiu, leske — lesele, jälg — jälje, porssida — porsin, sigadele — seale, vagu — vaod, tõde — tõe, põrge — põrkega, purre — purdele, vise — viske, kolle — kolde, turba — turvas, kinnas — kindad, kalda — kallast, okašt — okkast, ranne — randme, pale — palge, vande — vanne.

N ä i d i s. Kuke (n.) — kukke (t.), ...

88. Kirjutada antud sõnad nõrgas astmes!

Käsi, süsi, lüsi, tõsi, vesi, mesi, rida, uba, vagu, tõde, jõgi, vägi, mägi, madu, juga, luba, siga, viga, lugu, tuba, pragu, regi, iga, pidama, taguma, siduma, laduma, põdema, vedama, nägema, tegema, lugema, kaduma.

N ä i d i s. Käe, söega, ...

89. Määrata jämendatult märgitud sõnades aste!

Esimene lumi.

Lumi! Lumi! Esimene lumi — vanad kui **noored** on teda uudishimulikult lävele **vaatama tõtanud**. Lume-eit puistab õues lund kui **kotist**. **Vaadake, õhk** on täis allaliuglevaid valgeid tähekesi!

Peedu on oma kaabuga neid koguni **püüdma hüpanud**. Ta **tahaks** näha, kas nad on nii ilusad sakilised kui õppe- raamatus. On, kes ei **usu**, tehku ise **katset!** Küll näete, et nad on tuhandekujulised, mäherdusi ükski kunstnik ei **oska** valmistada.

(A. Kitzberg.)

Vormiõpetus.

SÕNADE LIIGITUS MUUTMISE JÄRGI.

90. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõnade muutmist ja küsimusi!

Heljo uus pildiraamat.

Uus pildiraamat (mis?) on Heljo parem sõber. Oma **uue pildiraamatu** (mille?) eest hoolitseb Heljo. Alati on Heljo käed puhtad, kui ta lehitseb oma **uut pildiraamatut** (mida?). Mis puutub Heljo **uuesse pildiraamatusse** (millesse?), siis on see tore ja kallid raamat. Heljo **uues pildiraamatus** (milles?) on ka palju värvilisi pilte. Heljo ei taha lahkuda oma **uuest pildiraamatust** (millest?). **Uuele pildiraamatule** (millele?) on leidnud Heljo oma riivilil sobiva koha. **Kenal pildiraamatul** (millel?) olgu ka nägus koht! **Uuelt pildiraamatult** (millelt?) soovib Heljo, et see veel kaua püsiks **puhta pildiraamatuna** (millena?). Loodetavasti jääb Heljo uus pildiraamat veel kaua **puhtaks pildiraamatuks** (milleks?). Heljo väike vend Ats ei küüni veel Heljo **kõrge raamaturiivulini** (milleni?), millel asetsebki uus pildiraamat. See on ka väga tore, sest muidu jääks Heljo **nägusa pildiraamatuta** (milleta?). Niipea kui Ats peaks sõbrustama oma õe **uue pildiraamatuga** (millega?), siis ootaks raamatut kurb lõpp.

91. Vaadelda veel järgmiste sõnade muutmist!

1. üks niisugune noor hobune,
2. ühe niisuguse noore hobuse,
3. üht niisugust noort hobust,
4. ühesse niisugusesse nooresse hobusesse,
5. ühes niisuguses noores hobuses jne.

Sõnade seesugust muutmist nimetatakse **käänamiseks**.
Sõnad, mida nii saab muuta, on **käändsõnad**.

92. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõna muutmist!

Lugemisest.

Me kõik teame, et häid raamatuid on kasulik **lugeda**. Kui **loeme** mõnd reisikirjeldust, siis tunneme, nagu rändaksime meie ise neil kaugeil maadel. Mõnd haaravat juttu **lugedes** aga elame kaasa sellele kangelasele, kellest teoses jutustatakse. Paljude **loetud** raamatute tublid tege- lased võivad meile olla eeskujuks. Nii mõnigikord küsime eneselt: „Kuidas võiksime olla niisama vahvad, julged ja ausad kui see kangelane, kelle elulugu me **lugesime?**“ Et meelest ei ununeks see, mida **oleme lugenud**, on kasulik, kui me **loetavast** raamatust enesele märkmeid teeme. **Lugegem** hoolega ja pidagem meeles, et **lugemine** võib meid paremaks inimeseks teha!

93. Vaadelda veel järgmiste sõnade muutmist!

- (Mina) **loen** (ja) **laulan** (täna), **lugesin** (ja) **laulsin** (eile).
(Sina) **loed** ja **laulad** (täna), **lugesid** (ja) **laulsid** (eile).
(Tema) **loeb** (ja) **laulab** (täna), **luges** (ja) **laulis** (ka eile).

Seesugust sõnade muutmist nimetatakse **pööramiseks**.
Sõnad, mida nii saab muuta, on **pöörd sõnad**.

94. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõnu! Järele mõtelda, kas on neid sõnu võimalik muuta!

Kuidas rehepapp peksa sai.

Rehepapp nurisenud **alati** rehelistega, et nad **väga pehmesti** varta löövad. Rehelised vastanud, et nad **küllalt kõvasti** löövad.

Rehepapp mõtleb. „**Noh**, ma katsun **õige järele!**“ Poeb **salamahti** lademete **alla**.

Rehelised said **aga** asjast **aru**. Jõudsid rehepapi **kohta**, andsid lademeile **nii pihta**, et rehepapp **nagu** põrsas aia **vahel** kisendama hakkas. Kargas **püsti ja pani plehku**.

Sestsaadik ei nurisenud rehepapp **iialgi** reheliste **üle**.

(Eesti rahyanali.)

Sõnad, mis ei muutu, on **abisõnad**.

Muutumise seisukohalt saame seega jagada sõnu **käändsõnadeks, pöördõnadeks ja abisõnadeks**.

KÄÄNDSÕNADE LIIGID.

95. Jälgida antud vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Kõik **kaunad** ei kasvata **teri**. **Amet** ei küsi **leiba**. Võõras **raha** põletab **tasku**. **Armul** ei ole **põhja**. Magaja **uni** ja tegija **töö** ei lõpe.

Sõnad, mis märgivad asjade, olendite ja olukordade nimetusi, on **nimisõnad**.

Nimisõnade puhul saame esitada küsimuse: **kes? mis? kelle? mille? keda? mida?** jne.

96. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Pikk vikat niidab **laia** kaare. Parem **avalik** vaenlane kui **salajane** sõber. **Uus** luud pühib **puhta** toa. **Pisike** säde teeb **suure** tule.

Sõnad, mis näitavad, missugune mingi asi, olend või olukord on, on **omadussõnad**.

Omadussõnade puhul saame seega esitada küsimuse: **missugune? missuguse?** jne.

97. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Uheksa ametit, **kümnes** nälg. **Seitse** ei oota **ühte**. Ega **kaks kolme** vastu saa.

Sõnad, mis märgivad arvu või järjekorda, on **arv-sõnad**.

Arvsõnad vastavad küsimusele: **mitu? mitmes?**

98. Vaadelda järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Igaüks on **oma** õnne sepp. Magades ei leia **keegi** leiba. Kes noorelt nobe, **see** virk vananagi.

Me ei tarvita lauseid: *Piret ütles, et Piret olevat täna haiglane; Mikk tegi haiget Mikule*. Selle asemel tarvitame lauseid: *Piret ütles, et tema olevat täna haiglane; Mikk tegi haiget enesele*. Samuti ei ütle meie: *See on ilus koer, ma sooviksin enesele ilusat koera*, vaid ütleme: *See on ilus koer, ma sooviksin enesele niisugust koera*.

Sõnad, mis asendavad kõneldavaid nimisõnu või omadussõnu, on **asesõnad**.

Niisugused sõnad, nagu *mina, sina, tema, meie, teie, nemad, enese, oma, see, too, seesugune, missugune, kes, mis, kumb, mõni, ükski* jt. on seega asesõnad.

99. Leida mingist lugemispalast nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu!

SUUR- JA VAIKETAHT.

100. Leida nimesid, mis on pandud ühele teatavale üksikule olendile või esemele!

Nimed, mis on pandud teatavale üksikesemele või üksikolendile, on **pärisnimed**.

Pärisnimed kirjutatakse suure algtähega.

Kõik teised nimisõnad on **üldnimed**. Üldnimed tähistavad ühte liiki kuuluvaid asju või olukordi.

101. Võrrelda järgmiste pärisnimede õigekirjutust!

1. Johann Voldemar Jannsen, Carl Robert Jakobson;
2. Lääne-Euroopa, Põhja-Ameerika;
3. „Rahva Hääl“, „Laste Rõõm“, „Eesti Kirjandus“;
4. Eesti Põllumeeste Selts, spordiselts „Tervis ja Jõud“, Eesti Kirjanduse Selts;
5. kogu „Eesti laulik“, lühijutt „Tähtis päev“, luuletus „Ema süda“.

Kui pärisnimi koosneb **mitmest** sõnast, siis kirjutatakse kõik sõnad peale abisõnade suure algtähega. Teoste nimetustes kirjutatakse aga ainult esimene sõna suure algtähega.

102. Jälgida järgmisi üldnimede rühmi! Meeles pidada, et üldnimed kirjutatakse väikese, pärisnimed suure algtähega!

Pärisnimi	Üldnimi	
Eesti Saksamaa Lätimaa	eestlane sakslane lätlane	Teatavasse rahvusse kuuluvat isikut tähistavad sõnad kirjutatakse väikese algtähega.
Jaan Mart Juuli August	jaanipäev mardipäev juulikuu augustikuu	Päevade ja kuude nimetused kirjutatakse väikese algtähega.

103. Jälgida pärisnimede ja omadussõnade vahet järgmisis lauseis!

Pärisnimi (mis? kes? — suur algtäht)	Omadussõna (missugune? — väike algtäht)
Paljud eestlased elavad Ameerikas (Ameerika—kohanimi).	Ka meil ehitatakse hooned mõnikord ameerikaliku kiirusega
Eestlased külastasid Soome (s. o. Soome riigi) pealinna.	Iga sepp oskab meil valmistada soome (s. o. soomepäraseid) kelke.

104. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas suure või väikese algtähega!

1. Kursustel õpetati (rootsi) võimlemist. 2. Kartuleid veeetakse meilt ka (rootsi). 3. Mees, kes sõitis (Saksamaale),

kõneles hästi (saksa) keelt. 4. Koolitöö algab meil (septembris). 5. Väike Mai saab 15. (mail) kuueaastaseks. 6. Õpilased õppisid hoolega (saksa) keelt. 7. Mari tädi eluneb (soomes). 8. Tamula järv on (võru) linna juures. 9. Teadlast huvitas (kreeka) keel. 10. Teda huvitas ka (kreekamaa). 11. Teenekale töömehele kingiti tore (pärsia) vaip. 12. Kus asetseb (pärsia)? 13. Noor õpetlane siirdus (indiasse), et tutvuneda seal (india) kunstiga. 14. Hiljuti korraldati (valgas) laulupidu, millest võttis osa ka (lätlasi). 155. Tantsiti mingisugust (poola) tantsu. 16. Mihkel on sündinud (mihklikuu) kümnendal päeval.

KAANDSÕNADE MUUTMISEST.

105. Vaadelda sõnade muutmist antud tabelis!

Ainsus		
1. Tugev sepp	kes?	Nimetav
2. Tugeva/t seppa	keda?	Osastav
3. Tugeva sepa	kelle?	Omastav
4. Tugeva/sse sepa/sse	kelle/sse?	Sisseütlev
5. Tugeva/s sepa/s	kelle/s?	Seesütlev
6. Tugeva/st sepa/st	kelle/st?	Seestütlev
7. Tugeva/le sepa/le	kelle/le?	Alaleütlev
8. Tugeva/l sepa/l	kelle/l?	Alalütlev
9. Tugeva/lt sepa/lt	kelle/lt?	Alaltütlev
10. Tugeva/ks sepa/ks	kelle/ks?	Saav
11. Tugeva sepa/na	kelle/na?	Olev
12. Tugeva sepa/ni	kelle/ni?	Rajav
13. Tugeva sepa/ga	kelle/ga?	Kaasaütlev
14. Tugeva sepa/ta	kelle/ta?	Ilmaütlev

Mitmus

1. Tugeva/d sepa/d	kes?	Nimetav
2. Tugeva/i/d sepp/i	keda?	Osastav
3. Tugeva/te seppa/de	kelle?	Omastav
4. Tugeva/te/sse seppa/de/sse	kelle/sse?	Sisseütlev
5. Tugeva/te/s seppa/de/s	kelle/s?	Seesütlev
6. Tugeva/te/st seppa/de/st	kelle/st?	Seestütlev
7. Tugeva/te/le seppa/de/le	kelle/le?	Alaleütlev
8. Tugeva/te/l seppa/de/l	kelle/l?	Alalütlev
9. Tugeva/te/lt seppa/de/lt	kelle/lt?	Alaltütlev
10. Tugeva/te/ks seppa/de/ks	kelle/ks?	Saav
11. Tugeva/te seppa/de/na	kelle/na?	Olev
12. Tugeva/te seppa/de/ni	kelle/ni?	Rajav
13. Tugeva/te seppa/de/ga	kelle/ga?	Kaasaütlev
14. Tugeva/te seppa/de/ta	kelle/ta?	Ilmaütlev

Sõnaosa **-de-**, **-te-** (tugeva/te/le seppa/de/le) nimetatakse **mitmuse tunnuseks**.

Mitmuse tunnus nimetavas käändes on **d** (tugeva/d sepa/d).

Märkus. Sõna osa, mis on muutelõpu ees, nimetatakse tüveks (näit. sepa).

106. Jälgida omastavat kääned ning võrrelda seda järgmiste käänetega!

Ainsus				
Omast.	kelle?	hundi	mille?	mätta
Sisseütl.	kelle/sse?	hundi/sse	mille/sse?	mätta/sse
Seesütl.	kelle/s?	hundi/s	mille/s?	mätta/s
Seestütl.	kelle/st?	hundi/st	mille/st?	mätta/st
Alaleütl.	kelle/le?	hundi/le	mille/le?	mätta/le
Alalütl.	kelle/l?	hundi/l	mille/l?	mätta/l
Alaltütl.	kelle/lt?	hundi/lt	mille/lt?	mätta/lt
Saav	kelle/ks?	hundi/ks	mille/ks?	mätta/ks
Olev	kelle/na?	hundi/na	mille/na?	mätta/na
Rajav	kelle/ni?	hundi/ni	mille/ni?	mätta/ni
Kaasaütl.	kelle/ga?	hundi/ga	mille/ga?	mätta/ga
Ilmaütle	kelle/ta?	hundi/ta	mille/ta?	mätta/ta
Mitm. nim.	kes?	hundi/d	mis?	mätta/d
Mitmus				
Omastav		huntide		mätaste
Sisseütlev		huntide/sse		mätaste/sse
Seesütlev		huntide/s		mätaste/s
Seestütlev		huntide/st		mätaste/st
Alaleütlev		huntide/le		mätaste/le
Alalütlev		huntide/l		mätaste/l
Alaltütlev		huntide/lt		mätaste/lt
Saav		huntide/ks		mätaste/ks
Olev		huntide/na		mätaste/na
Rajav		huntide/ni		mätaste/ni
Kaasaütlev		huntide/ga		mätaste/ga
Ilmaütlev		huntide/ta		mätaste/ta

Ainsuse omastava käände põhjal moodustatakse kõik ainsuse käänded sse- lõpulisest sisseütlevast alates ja mitmuse nimetav.

Mitmuse omastava põhjal moodustatakse kõik mitmuse käänded alates sisseütlevast.

Seetõttu nimetatakse omastavat käanet **põhikäändeks**.

107. Moodustada eelmise tabeli eeskuju järgi uus tabel sõnadest *kubjas* (omastav: *kupja, kubjaste*) ja *kott* (omastav: *koti, kottide*).

108. Moodustada põhikäändest muid käandeid!

Omastav	Omastavast moodustatavaid käandeid
sõbra	sõbra/d, sõbra/s, ...
sõprade	sõprade/s, sõprade/le, ...
luku	
lukkude	
toa	
tubade	
mõtte	
mõtete	

109. Kirjutada järgmised sõnad ainsuse kaasaütlevas ja mitmuse nimetavas!

Märkus. Sõnad on antud ainsuse omastavas.

Vöö, krae, küüne, õrre, õie, söe, kapi, jutu, külje, varsa, vea, käo, nõdra, hane, lätte, tõkke, hüppe, pilke, muige, samba, künka, rukki, tütre, kandle, sambla, ripsme.

110. Moodustada lauseid, milledes on järgmised sõnad mitmuse ilmaütlevas!

Puude, kaante, õite, käte, kuubede, vigade, katete, tõkete, küngaste, tütarde.

111. Moodustada lauseid, milledes antud sõnad on mitmuse nimetavas!

Nimetav	Omastav
ühekülgne seletus kolmekordne ehitus esialgne otsus nüüdne korter umbne rada kaudne tee	ühekülgse seletuse kolmekordse ehituse esialgse otsuse nüüdse korteri umbse raja kaudse tee

112. Vaadelda ainsuse osastava lõppu!

Ains. osastavas d		Ains. osastavas t	
1.	2.	3.	3.
maad	lund	uut	kõnet
tööd	merd	õit	äket
peod	mõnd	häält	vaadet
võid	tuld	vart	ilusat
loteriid	und	küünt	keldrit
kantseleid	verd	leent	tugevat

1. Kui sõna lõpeb ainsuse nimetavas pika täishäälikuga või kaksiktäishäälikuga, siis on ainsuse osastavas **d**.

2. Ka järgmistes sõnades (neid on ainult kuus) on ainsuse osastav **d**: *lumi, mõni, meri, tuli, uni, veri*.

3. Kõigis teistes sõnades, kui need sõnad pole lõputa, on ainsuse osastavas **t**.

113. Vaadelda antud lauseid ning jämendatult trükitud sõnu ja tähti!

1. **Mõned** lootsikud (**mis?**) liuglesid järvel.
2. **Kolm** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
3. **Mitu** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
4. **Paar** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
5. **Kõik** lootsikud (**mis?**) liuglesid järvel.
6. **Neli** väledat ujumat (**keda?**) hüppas vette.
7. **Kõik** väledad ujumad (**kes?**) hüppasid vette.
8. **Mõned** väledad ujumad (**kes?**) hüppasid vette.
9. **Mitu** väledat ujumat (**keda?**) hüppas vette.
10. **Paar** väledat ujumat (**keda?**) hüppas vette.

114. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**.

I

1. Maantee ääres kasvasid kõrge— männid. 2. Maantee ääres kasvas mitu kõrge— mäнди. 3. Mõned kirju— liblika— lendlesid õhus. 4. Kolm kirju— liblika— lendles õhus. 5. Lõbusa— tüdrukukese— ruttasid kooli. 6. Neli lõbusa— õpilast ruttas kooli. 7. Hoolsa— aednikud töötasid aedades. 8. Neli hoolsa— tüdruku— askeldas aias. 9. Järve

kas üks kiirtest (vilistav peoleo, lõhnav levkoi) ja lapsu-
kese (kähar pea). Teine kiir aga nägi (lai järv, ujuv ahven,
sõudev kalur) ja kaugemal (kihutav aurik). „Oi, kui tore!“
rõõmutsesid kiired ja ruttasid sõpradelegi sellest teatama.
„Lähme, lähme meiegi!“ hüüdsid kõik päikesekiired ja rut-
tasid alla vaatama (suur elav sadam) ja mööda veeseljan-
dikku (aerutav nooruk).

118. Kirjutada kriipsu asemele kas **k** või **kk**!

1. Mõistli—u mehega aetakse mõistli—u juttu. 2. Noo-
red on meie tulevi—u kandjad, kes vaatavad ikka rõõmsasti
tulevi—u. 3. Sõbrad, nüüd aga ajagem südamli—u juttu!
4. Visa töö ja tagasihoidli—u eluga oli mees kogunud suure
varanduse. 5. Kunstnik maalis kaunist maasti—u. 6. Noore
kunstni—u maalingud äratasid tähelepanu. 7. Pakkuge
kõigile mõistli—u ja kasuli—u ajaviidet! 8. Dokumendid
pandi suurde ümbri—u. 9. Kirjutaja peitis suure ümbri—u
sahtlisse. 10. Noored kalastajad rõõmustusid rikkali—u
kalasaagi üle. 11. Tuli sõita mööda aukli—u maanteed.
12. Kõiki üllatas maasti—u suurepärane ilu. 13. Aukli—ul
teel sõitis mõni talunik. 14. Aukli—udel teedel sõitsid mõ-
ned taluni—ud. 15. Saabus kevad oma nõidusli—ude heli-
dega. 16. Kuuldus kõrgelt kurgede kaebli—e hääli.

119. Jälgida sõna *mõte* käänamist!

1. Nim.	(mis?)	mõte	mõtted
2. Osast.	(mida?)	mõtet	mõtte/id
3. Omast.	(mille?)	mõtte	mõtete
4. Sisseütl.	(millesse?)	mõttesse	mõtettesse e. mõtteisse

Samuti käänduvad: hüpe, läte, rike, kõide, oode, pilge, vaade jne.

120. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. (Mõte) tormasid tuulena läbi taadi pea. 2. Poisikese jutul polnud siiski mingit (mõte). 3. Noor teadlane esines algupärase (mõte). 4. Haige algas uut võitlust erutavate (mõte). 5. Kulus tükk aega paremate ning selgemate (mõte) kogumiseks. 6. Mehe huvitavates (mõte) oli palju omapä-rast. 7. Ilusale (mõte) järgnesid kaunid teod. 8. Ilusatele (mõte) järgnegu ka kasulikud teod! 9. Mõned (äke) seisis kraavi kaldal. 10. Mehed parandasid vana (äke). 11. Minda põllule uue (äke). 12. Minda põllule uute (äke). 13. Laine voodist oli (kate) maha libisenud. 14. Unine laps lükkas sooja (kate) põrandale. 15. Perenaine laskis kõik (akna-kate) alla. 16. Auto oli lahtine ja ilma ühegi (kate). 17. (Küte) maksab palju raha. 18. Peremees hoolitses (küte) eest. 19. „Ära kuluta nii palju (küte)!“ pahandas pere-emand. 20. Turvast tarvitatakse ka (küte).

121. Moodustada lauseid, milledes sõnad *hüpe, lõke, võte, kokkulepe, äke* ja *läte* on ainsuse osastavas ja mit-muse nimetavas käändes!

122. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas kään-des!

1. Lagunenud raamat ootas tugevat (kõide). 2. Mis puu-tus raamatute (kõide), siis oldi tööga väga rahul. 3. Kõrgest tornist avanes tore (vaade) põldudele ja metsadele. 4. Olu-korrast ei saadud siiski õiget (ülevaade). 5. Ulitoredast (vaade) olid kõik vaimustatud. 6. Õpilase (tõlge) polnud kuigi palju vääratusi. 7. Uldiselt jäadi (tõlge) päris rahule. 8. Mõlemad (tõlge) sisaldasid mõningaid puudusi. 9. „Mil-lise (teade) tood sa siis mulle?“ küsis mees. 10. Vanamees muheles rõõmsaid (teade) kuuldes. 11. Kurvad (teade)

mõjuvad sageli vapustavalt. 12. Märkasime haige silmis salapärast (läige). 13. Päike kuldab oma (läige) rukkipoõldu. 14. Anti mõningaid (näpunäide) olukorra kohta. 15. Taadi head ja tulusad (näpunäide) tulid suureks kasuks. 16. Tali-tati vanakese tulusate (näpunäide) kohaselt.

123. Kirjutada sõna *ratas* kõigis käändeis!

124. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Vankril on neli (ratas). 2. Vanast (jalgratas) ei küsitud kõrget hinda. 3. Uued (ratas) veerevad raskesti. 4. Tuppa kostis mõnede (ratas) logisemist. 5. Õpilane kihutas (jalgratas) linna. 6. Jõuti randa (vintsutusrikas) meresõidust. 7. Pärast (viljarikas) tööd võib ka puhata. 8. Ärge häirige ametnikku tema (vastutusrikas) töös! 9. Minda (lillerikas) aeda. 10. Viibiti mitmel pool (viljarikas) aedades. 11. Nau-diti (täherikas) öö ilu. 12. (Mätas) ronis välja suur uss. 13. Rukkirääk tõusis lendu (rukis). 14. Külvaja külvas (rukis). 15. (Rukis) kasvab sinililli. 16. Kingsepp parandas (saabas). 17. Reinuvader pistis pea välja oma (urgas). 18. Kavalal rebasele oli mitu (urgas).

125. Jälgida sõna *aken* käänamist!

1. Nim.	(mis?)	aken	aknad
2. Osast.	(mida?)	akent	akna/ id
3. Omast.	(mille?)	akna	akende
4. Sisseütl.	(millesse?)	aknasse	akendesse e. aknaisse

Samuti käänduvad: tütar (tütrel), peenar (peenra), sammal (sambla), vemmal (vembla), küünal (küünla) jne.

M ä r k u s. Selles sõnariühmas on ainsuse nimetava lõpul **r, l, n**, ainsuse osastava lõpp **t**, mitmuse tunnus **de**.

126. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Lahtistest (aken) kuuldus mõne (kannel) mängu.
2. Taadikese kuub oli (kaenal) kitsas.
3. Suurte (katel) küürimine vältas pool tundi.
4. Taadike sügas (kukal) ja jäi vait.
5. Linadel on (kupar).
6. Toredate (küünal) valgus tõstis kõikide tuju.
7. (Küünal) heitsid nõrku kiiri.
8. Veel hiljuti mõõdeti meil riiet (küünar).
9. Neiu kandis toredate (pannal) kingi.
10. Vallatu koeraklutt näris vana (pastel).
11. Karjane muretses oma vanadele (pastel) uued nõörid.
12. Mõnel (peenar) kasvasid toredad tulbid.
13. „Lapsed, ärge minge värsketele (peenar)!” hoiatas aednik.
14. „Lisage toidule veel (pipar)!” lausus pereemand.
15. Kõik asjakesed seoti ühte (pundar).
16. Pärtel kriimustas parema käe (pöial).
17. Korjati mitmesuguseid (sammal).
18. Koldes oli veel paar (tungal).
19. Lesel oli neli sihvakat (tütar).
20. Lese kõigi (tütar) õppimisega oldi rahul.
21. Kalapüük (västar) on kõvasti keelatud.

127. Jälgida sõna võti käänamist!

1. Nim.	(mis?)	võti	võtmed
2. Osast.	(mida?)	võtit	võtme/id
3. Omast.	(mille?)	võtme	võtmete
4. Sisseütl.	(millesse?)	võtmesse	võtmetesse e. võtmeisse

Samuti käänduvad: ripse (ripsme, ripsmete), liige (liikme, liikmete), seeme (seemne, seemnete), seitse (seitsme), kümme (kümne), kaste (kastme) jne.

128. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavaskäändes!

1. Jukuke, kuhu sa oled pannud puukuuri (võti)?
2. Kallis ema, ma pole puukuuri (võti) näinudki!
3. Emake, kas sa kavatsed avada ust selle (võti)?
4. Koosolekul oli kaksküm-

mend neli (liige). 5. Ka Kustas Soovere tahtis astuda spor-
dirühma (liige). 6. Palutakse kõiki (liige) oma maksud õigel
ajal tasuda. 7. Köögis valmistati maitsvat (kaste). 8. Lauale
toodi kartuleid maitsva (kaste). 9. Nooriku silmadel olid
tugevad mustad (ripse). 10. Tüdrukuke vahtis võõrast onu
pooleldi langetatud (ripse) alt. 11. Rukis oli andnud Ala-
tare Jaagule ainult viis (seeme). 12. Trepil oli kolmküm-
mend kaks (aste). 13. (Trepiaсте) olid alati puhtad. 14. Ko-
guti (anne) õpilaste haigestumise kohta.

129. Vaadelda mitmuse omastava lõpul esinevat tun-
nust!

Ainsuse osastav (keda? mida?)	Mitmuse omastav (kelle? mille?)
1. sõpra, tõlda sulge, eite keppi, hoopi juttu, korralikku	1. sõprade, tõldade sulgede, eitede keppide, hoopide juttude, korralikkude
2. maad, luud koid, peod kantseleid, loteriid	2. maade, luude koide, peode kantseleide, loteriide

1. Kui ainsuse osastav on lõputa (see on, kui ainsuse osastavas on viimne täishäälik **a, e, i, u**), siis on mitmuse omastavas ikka **de**. Sel korral moodustatakse mitmuse omastav ainsuse osastavast.

2. Kui ainsuse osastav lõpeb **d**-ga, ka siis on mitmuse omastava lõpul **de**.

130. Vaadelda mitmuse tunnust sel juhul, kui ainsuse osastava lõpul on **t!**

Ainsuse osastav (keda? mida?)	Mitmuse omastav (kelle? mille?)
1. keelt, seent uut, köit kätt, vett vaest, kindlust ilusat, kavalat	1. keelte, seente uute, köite käte, vete vaeste, kindluste ilusate, kavalate
2. kõnet, peret piigat, kaljut lauljannat tütart, akent	2. kõnede, perede piigade, kaljude lauljannade tütarde, akende

1. Kui ainsuse osastava lõpuks on **t**, siis lõpeb mitmuse omastav **te**-ga (meistrit, meistrite jne.).

2. Erandiks on mõned sõnatüübid, mil ainsuse osastavas on **t**, aga mitmuse omastavas **de** (peenart, peenarde jne.).

Märkus. Kahtluste puhul kasutada raamatu lõpus olevat sõnas-tikkul!

131. Kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus **de** või **te!**

1. Eided askeldasid köögis taldriku— ja potti—ga. 2. Ka söögitoas kuuldus teelusika— ja tassi— klirinat. 3. Tüd-

rukuke seisis onu ees õhetava— pöske—ga. 4. Onu vaatas õetütre otsa sõbralikku— pilku—ga. 5. Kass tõmbas märja käpaga üle unis— silma—. 6. Külalis—le näidati albumit ülesvõtte—ga. 7. Kõneldi kogu õhtu tarka—st asja—st. 8. Istuti ka aias suur— pärna— all. 9. Külli ja Reet esinesid tunnis huvitava— küsimus—ga. 10. Tupp astus tugeva— näojoon— ja rahulikku— halli— silma—ga keskealine mees. 11. Keegi läks raske— sammu—ga üle tänava. 12. Hoone— punased katused kiirgasid leeki—na õhtupäikeses. 13. Vesi voolas üle kivi— ja puujuur—. 14. Künlad ilusa—s lühtri—s heitsid oma kollakat valgust ümbrusse. 15. Tuul puhus rahutult pehme— tujuka— iili—na.

132. Kirjutada jämendatult trükitud sõnad mitmuse vastavas käändes!

1. Päike paistis üle **kauge kingu**. 2. Kõrgel ülal lendles kotkas **kuulmatul tiivalöögil**. 3. Tiivad kannavad linde üle **oru, mäe, järve ja laane**. 4. Paat liikus ja kauges **tugeva aerulöögiga**. 5. **Aerutaja** peod olid **märjal aerul** hõõrdunud verele. 6. Kõneldi **ükskõiksest asjast**. 7. Vanake tõmbas **närvilise käega** läbi oma **tiheda halli juukse**. 8. Mehe mustad silmad **paksu ripsmepuhma** taga sädelesid võidukalt. 9. Mõned kalurid tulid tagasi **tühja käega**. 10. Puhati jalgu **kähara kuuse** ja **kahiseva haava** all. 11. **Unetu öö** tagajärjel olid valvurid väga roidunud. 12. Põisid hüppasid **voogu** ja hakkasid ujuma. 13. **Piduri** krigisedes peatusid autod. 14. Noored kuhjusid **auto** ja **vankri** ümber, tervitades **hõiskega** saabujaid. 15. Ule **sügava kraavi, kõrge tara** ja **lopsaka heki** viis ratsaniku tee. 16. Saabus inimesi **logisevas vankris** laadaplatsile. 17. Päike loojus **saja-aastase pärna ladva** taha.

133. Kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus **de** või **te**, nagu on nõutav!

Lindude ränd.

Sumeda— sügisepäeva— tulekul koonduvad linnud parve—sse ja algavad lendu kauge—le maa—le. Igatseva— silma—ga ja kurbuses tuksuva— südame—ga vaatavad lapsed neile järele. Üle laia— lagendikku—, mustava— metsa—, vahutava— jõge—, sügava— järve— ja sinava— mere— viib nende pikk tee. Hädaohte nende teekonnal on rohkesti. Suur—s tormi—s võivad nad hukkuda või sattuda kurja— linnupüüdjä— tiheda—sse võrku—sse. On vähe neid, kes jõuavad õnnelikult sooja—le maa—le. Veel vähem on neid, kes saabuvad järgneva—l kevadepäeva—l kauge—lt maa—lt kaunis— viisi—ga meid jälle lõbustama.

134. Võrrelda järgmisis lauseis ainsuse sisseütlevat ja mitmuse omastavat!

Ainsuse sisseütlev	Mitmuse omastav
Mindi suurde saali.	Istuti suurte puude all.
Tüdruk hammustas enesele huulde .	Lapse huulte värv oli kahvatu.
Erak ehitas onni sügavasse laande .	Karu on põliste laante elanik.
Vedelik kallati teise tõrde .	Tõrte mahutavus oli suur.

135. Kirjutada kriipsu asemele kas **de** või **te!**

1. Mesilased sumisesid õi— ümber. 2. Mesilane peitis end õi—. 3. Kobarikus kasvavate seen— hulgast leidsin vaid paarkümmend puhast seent. 4. Pidime sõitma läbi tormide ning tuul—. 5. Koltunud lehed paiskusid tuul—. 6. Aknad avanesid suur— aeda. 7. Õr— otsad olid seinapalkide vahel. 8. Pangetäis kuuma vett valati tõi—. 9. Lapsuke jäi magama ema käsivar— vahel. 10. Valuline naeratus libises üle poisi huul—. 11. Seadke oma asjad õigeks ajaks joon—! 12. Poisile turgatas meel—, et ta pidi võõra juturaamatu tagasi viima. 13. Tööjuhataja hääl— tungis nõudlik toon. 14. Rutati pimedas võõraste hääl— suunas. 15. Hille joonistas oma suur— kaustikusse suur— kõrva-dega kassi. 16. Kass on hiir— kuningas. 17. Õpetaja viibib palju noor— keskel.

MITMUSE OSASTAV.

136. Vaadelda järgmiste sõnade mitmuse osastava lõppel!

1. Pere-**sid**, neiu-**sid**, koi-**sid**, talu-**sid**, ma-**i/d**, varese-**i/d**, raamatu-**i/d**, vankre-**i/d**;
2. jalg/**u**, pes/**i**, teis/**i**, jutt/**e**, mõistlikk/**e**.

Mitmuse osastava lõpud on **-sid** ja **-id** (i+d). Siin võib lõpp ka puududa, kusjuures mitmuse tüve täishäälikuks on **-u**, **-i** või **-e**. Astmevahelduslikes sõnades on mitmuse osastav alati **tugevas astmes**.

137. Jälgida järgmiste sõnade mitmuse osastavat!

-sid	-(s)i
pere — peresid	uus, uue — uusi
jõgi — jõgesid	küüs, küüne — küüsi
nimi — nimesid	raskus, raskuse — raskusi
talu — talusid	põhjus, põhjuse — põhjusi
vagu — vagusid	küsimus, küsimuse — küsimusi
summa — summasid	teine, teise — teisi
lauljanna — lauljanna- sid	eestlane, eestlase — eestlasi
koi — koisid	laadaline, laadalise — laadali

Kui tekib kahtlus, kas mitmuse osastavas tarvitada **-sid** või **-(s)i** lõppu, siis on kasulik meeles pidada, et **-(s)i** võib esineda ainult nende sõnade mitmuse osastavas, kus on tüve viimseks kaashäälikuks **s**.

138. Moodustada lauseid, milledes järgmised sõnad on mitmuse osastavas!

Palju, tuvi, veskiline, hani, harjutus, nimi, naine, pahe, pidu, summa, õmblejanna.

139. Jälgida ainsuse ja mitmuse osastavat järgmistes sõnades!

Ainsuse osastava lõpptäishäälik	Mitmuse osastava lõpptäishäälik
leht, lehte -e sulg, sulge	lehti sulgi -i
poiss, poissi -i kott, kotti	poisse kotte -e

Ainsuse osastava lõpptäishäälik	Mitmuse osastava lõpptäishäälik
jutt, juttu -u õnnelik, õnnelikku	jutte õnnelikke -e

140. Kirjutada antud ühesilbilistest sõnadest mitmuse osastav!

Tund, kelk, sulg, karp, kauss, mäng, sõlm, vann, näpp, toit, leht, noor, õng, pütt, vall, lind, pauk, hääl, paat, tiik, arv, jõud, põsk, sääsk, täht, siil, riik, käsk, kaev, latt.

141. Vaadelda antud ühesilbilisi sõnu!

Märkus. Antud sõnad on a-tüvelised. Sõna tüve lõpptäishäälik leitakse ainsuse omastavast või osastavast käändest.

Esimese silbi täishäälikud	*Ainsuse nimetav ja osastav		Mitmuse osastav
a	vald	valda	valdu
i	hind	hinda	hindu
õ	mõrd	mõrda	mõrdu u
ei	leib	leiba	leibu
äi	väin	väina	väinu
e	lehm	lehma	lehmi
o	koht	kohta	kohti
u	nurk	nurka	nurki
ä	pärn	pärna	pärni
ö	pöör	pööra	pööri
ü	külm	külma	külmi

1. Mitmuse osastava lõpptäishäälikuks a-tüvelistes sõnades on **u**, kui esimeses silbis on **a, i, õ, ei, äi**.

2. Mitmuse osastava lõpptäishäälikuks on **i**, kui esimeses silbis on **e, o, u, ä, ö, ü**.

3. Erandeid:

pikk	seda pikka	neid pikki
king	" kinga	" kingi
silm	" silma	" silmi

142. Kirjutada antud ühesilbilistest sõnadest (sõnad on a-tüvelised) mitmuse osastav!

Nael, sõel, look, ait, king, sepp, kaup, vaip, loom, paik, leib, sild, vend, rand, tiib, konn, koer, koht, pung, pulm, nurk, luud, kuiv, sukk, halb, poeg, härg, silm, pikk ja õun.

143. Kirjutada klambreis olevad sõnad mitmuse osastavas!

I

1. Väike kalur tõmbas jalga (pikk saabas). 2. Poiss voolis (tarvilik asi). 3. Tuletati meelde (raske aeg) ja (ühine sõber). 4. Uus ehitus saadigi katuse alla enne (sügisene sadu). 5. Majakese taga oli rohkesti (tore põõsas). 6. Pereemandal oli ka (väle abiline). 7. Tüdrukuke tõrjus eemale (kiuslik kärbes). 8. Laual oli rohkesti (paber) ja (kirjutusnõu). 9. Peedu sai pühadeks palju (ilus muna). 10. Lapsed murdsid küsimuse kallal oma (noor pea). 11. Pühajärv oma ümbrusega on (ilusam koht) Eestis. 12. Tiisikus on inimkonna (suurim vaenlane). 13. Kannatlikkus on iga inimese (silmapaistvam voores). 14. Õnnetus ei käi mööda (kivi) ega (känd), vaid mööda (inimene). 15. Raske on ajada (esimene vagu). 16. Rästik tarvitab toiduks (hiir, konn, linnupoeg)

ja (sisalik). 17. Taadike meisterdas (korv, luud) ja (viht). 18. Toast kuuldus eide (aeglane samm). 19. Noortelgi on palju (kavatsus) ja (unistus).

II

1. Eeskojas oli kuulda (arglik samm). 2. Uste ees seisis hulk (uudishimulik poiss) ja (tüdruk). 3. „Ärge nüüd tehke (suur sõna)!“ hüüdis onu poistele. 4. Naaber laotas (käsi) ja kehtas (lai õlg). 5. Mehed vahetasid (tähendusrikas pilk). 6. Arutati elavalt (tulevane kavatsus). 7. Kohati ka (endine sõber) ja (tuttav). 8. Puiestikus jalutas (sõdur, tüdruk, poiss, ametnik, vanake) ja (õpilane). 9. (Mees, naine, laps, noor tüdruk, eideke, taadike) — kõiki neid võis laadal näha. 10. Talurahvas tõi linna (siga, lehm, hobune, lammas, hein) ja (puu). 11. Kaupluse toodi (pähkel, banaan, õun, melon, kõrvits) ja (teine vili). 12. Kaupluses müüdi (tass, vaas, pott, kastrul, kulp, kruus, pesukauss, nuga, kahvel) ja (muu asi). 13. Uue auto ümber asus jõuk (väike paljasjalgne põngerjas). 14. Langes (esimene soe vihmapiisk). 15. Järvekese üle rippus (ränk pilv). 16. Sadu oli lakanud ja maanteel leidus (suur loik). 17. Päike pildus oma (punane nool).

144. Paigutada järgmises harjutuses klambreis antud sõnad mitmuse osastavasse!

Mida Juku laadal nägi.

Vaevalt silmas Juku linna (kirikutorn) ja (esimene maja), kui juba liiklemine teel muutus elavaks. Oli siin küll (talunik) ja (rändav laadakaupmees, mustlane), oli (jalakäija) ja jalgrattal (sõitja), oli (auto) ja (mootorrattur).

Kõik tõttasid laadale. Juba teel nägi Juku vankreis (siga) ja (lammas, võipütt) ja (munakorv, puunõu) ja (savikauss). Vankri külge seotult aeti linna poole (lehm, härg) ja müügile (viidav hobune).

Kui Juku ühes isaga laadale jõudis, hakkas isa (õun, ploom, kirss, mari) ja (aedvili) müüma. Nüüd võis Juku vabalt laadal ringi joosta. Eemal nägi ta (telk) ja (putka), kus kaubeldi. Selgus, et siin müüdi (kõiksugune maiustus), nagu (sai, kringel) ja (kompvek). Teisal oli jälle (igasugune pisiasi), nagu (kamm, lusikas, hari, seep, mõõdurihm, saapapael, nõel, käärid, vaasike, piltpostkaart), riidest (nukk, sukk) ja (sokk). Keegi müüs (kell, uur) ja (prillid). Oli isegi (saapakauplus), kust võis saada (king, saabas) ja (tuhvel).

Õnnerataste juures oli palju (inimene) ja siin kohtas Juku ka (sõber). Ühes sõpradega läks ta loomaaeda (loom) vaatama. Poistele näidati siin (lõvi, ahv, karu, hunt) ja (madu). Kõige enam meeldis Jukule üks ahv, kes oskas teha (igasugune tükk) ja (vigur).

Kauaks jäi Jukule meelde see laadalkäik.

145. Moodustada lauseid, milledes sõnad *kate*, *tarve*, *mätas*, *peenar* ja *liige* on ainsuse osastavas, mitmuse osastavas ja osastavas!

OMADUSSÕNADE VÕRDLEMINE.

146. Jälgida jämendatult trükitud sõnade esinemiskujusid!

Puudest.

Tulime puestikust. Seal kasvab palju puid. Jaanusele meeldisid väga haavad. Haab on **ilus** puu. Virve ütles, et

remmelgas on haavast **ilusam**. Tarmo aga väitis, et **kõige ilusam** puu on tamm. Pihlakas on **suur** puu. Haab on pihlakast **suurem**. Puiestiku **kõige suurem** puu on siiski kuusk.

147. Vaadelda järgmises tabelis antud omadussõnu!

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
ilus	ilusam	kõige ilusam e. ilusaim
punane	punasem	" punasem
hall	hallim	" hallim
õnnelik	õnnelikum	" õnnelikum
tark	targem	" targem
paks	paksem	" paksem
suur	suurem	" suurem e. suurim
hea	parem	" parem e. parim
palju	enam	" enam
pisike	pisem	" pisem
õhuke	õhem	" õhem
väike	väiksem	" väiksem

Omadussõnal on kolm võrdlusastet: **algvõrre**, **keskvõrre** ja **ülivõrre**.

148. Koostada omadussõnade võrdlemise tabel järgmistest sõnadest!

Valge, võõras, imelik, rahutu, must, ränk, jäme, nüri, kõhn, harv, kõrk, karm.

POORDSÕNA MUUTMISEST.

149. Jälgida jämendatult trükitud sõnu!

Aeg **parandab** haavad, aga **jätab** armid.

Äkki **haarad**, suu **põletad**.

Ära **hüüa** hunti, hunt **tuleb** kutsumata.

Ega iga pilli järele **saa tantsida**.

Häda ei **anna häbeneda**.

Enne töö **tehakse**, pärast palk **maksetakse**.

Jämendatult trükitud vormid on **pöördsõna** muuted.

Pöördsõna muutmist nimetatakse **pööramiseks**.

150. Vaadelda pöördsõna muuteid ja jämendatult trükitud lõpphäälikuid!

Ainsus

1. pööre: ma sõuan, tõlgin, ruttan.

2. " sa sõuad, tõlgid, ruttad.

3. " ta sõuab, tõlgib, ruttab.

Mitmus

1. pööre: me sõuame, tõlgime, ruttame.

2. " te sõuate, tõlgite, ruttate.

3. " nad sõuavad, tõlgivad, ruttavad.

Pöördsõnal on nii ainsuses kui ka mitmuses kolm pööret.

POORDSÕNA AJAD.

151. Võrrelda järgmisis lauseis esinevaid pöördsõnavorme!

Mina tööta/n täna ja tööta/si/n ka eile,

ka sina tööta/d täna ja tööta/si/d eile,

samuti temagi tööta/b täna ja tööta/s eile.

Meie tööta/me täna ja tööta/si/me eile,
 teiegi tööta/te täna ja tööta/si/te eile,
 samuti tööta/va/d nemadki täna ja tööta/si/d ka eile.

Pöördsõna tegevus võib esineda mitmes ajas: ta võib toimuda praegu, võis toimuda ka enne. Aega, mis märgib käesolevat tegevust, nimetatakse **olevikuks**; aega, mis märgib aga ennetoimunud tegevust, **minevikuks**. Kui minevikku väljendatakse ühe pöördsõnavormiga, siis nimetatakse seda **lihtminevikuks**. Viimase tunnusteks on **-si-** (tööta-/si/n, ains. 3. pöördes **-s**, tööta/s) ja **-i-** (näit. sõnus: ol/i/n, tul/i/n, sa/i/n, töötat/i).

152. Võrrelda lihtmineviku muuteid **ma**-tegevusnimega!

-ma tegevusnimi (mida tegema?)	Lihtminevik (mida tegin?)
õppi-ma kukku-ma sulge-ma luge-ma	õppi-sin kukku-sin sulge-sin luge-sin
hüppa-ma hakka-ma süüta-ma alga-ma	hüppa-sin hakka-sin süüta-sin alga-sin
korda-ma õmble-ma mõtle-ma üttele-ma	korda-sin õmble-sin mõtle-sin üttele-sin

Lihtminevik on alati tugevas astmes, samuti kui ma-tegevusnimi.

153. Kirjutada lihtmineviku mitmuse kolmas pööre järgmistest pöörd sõnadest!

Andma, püüdma, jätma, leppima, pakkima, tukkuma, prassima, sihtima, laduma, taguma, ruttama, ärkama, lonkama, rüüpama, aitama, algama, põlgama, muldama, hindama, puiklema, vihtlema, võrdlema, võitlema, mõtlema.

N ä i d i s. Nad andsid, püüdsid. ...

154. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad on lihtmineviku vormides!

Tõttama, märkama, tõukama, tõmbama, oskama, maad-
lema, suplema, viskama, kaklema, kargama, lükkama,
kahtlema.

155. Võrrelda järgmisi mineviku vorme!

Lihtminevik	Täisminevik	Enneminivik
Ma õmblesin	olen õmmelnud	olin õmmelnud
Sa õmblesid	oled " "	olid " "
Ta õmbles	on " "	oli " "
Me õmblesime	oleme " "	olime " "
Te õmblesite	olete " "	olite " "
Nad õmblesid	on " "	olid " "

156. Koostada eelmise tabeli eeskujul uus tabel, võttes näiteks sõna *algama!*

157. Koostada kümme lauset, milledes esineb enneminivik!

KÕNEVIISID.

158. Tähele panna kõneviise!

1. Kindel kõneviis.

Ma hüppan,	hüppasin,	olen hüpanud.
Sa hüppad,	hüppasid,	oled hüpanud.
Ta hüppab,	hüppas,	on hüpanud.
Me hüppame,	hüppasime,	oleme hüpanud.
Te hüppate,	hüppasite,	olete hüpanud.
Nad hüppavad,	hüppasid,	on hüpanud.

2. Tingiv kõneviis.

Ma hüppaksin,	oleksin hüpanud.
Sa hüppaksid,	oleksid hüpanud.
Ta hüppaks,	oleks hüpanud.
Me hüppaksime,	oleksime hüpanud.
Te hüppaksite,	oleksite hüpanud.
Nad hüppaksid,	oleksid hüpanud.

3. Käskiv kõneviis.

Ma —	—	—
Sa hüppa!	püüa!	võta!
Ta hüpaku!	püüdku!	võtku!
Me hüpakem!	püüdke!	võtkem!
Te hüpake!	püüdke!	võtke!
Nad hüpaku!	püüdke!	võtku!

4. Kaudne kõneviis.

Ma hüppavat,	olevat hüpanud.
Sa hüppavat,	olevat hüpanud.
Ta hüppavat,	olevat hüpanud.

Me hüppavat,	olevat hüpanud.
Te hüppavat,	olevat hüpanud.
Nad hüppavat,	olevat hüpanud.

Kui tegevus on kindel, toimub tõeliselt, siis tarvita-
takse **kindlat kõneviisi**. (Ta sõidab kindlasti. Töö
tehti valmis). Kui aga tegevus võib teatavalt tingi-
musil sündida, siis on tarvitusel **tingiv kõneviis** (Kui ma
nüüd puhkust saaksin, sõidaksin kohe maale.).
Käsku ja soovi väljendatakse **käskivas kõneviisis**
(Mine siit ära! Tulgu ta homme meile!). Kui on min-
geid kaudseid teateid mingi tegevuse kohta, näiteks
ollakse midagi kuulnud kelleltki kolmandalt isikult, siis
tarvitatakse **kaudset kõneviisi** (Mulle öeldi, et ta olevat
haige.).

Kindlal kõneviisil puudub eriline tunnus.

Tingiva kõneviisi tunnuseks on **ksi** (Kui ma oska/**ksi**/n,
ma ehita/**ksi**/n enesele raadioaparaadi.). ja **ks** (Ma arvan,
et kui mu sõber oska/**ks**, ta ehita/**ks** enesele samuti raa-
dioaparaadi.).

Käskiva kõneviisi tunnuseks on **gu, ge(m), ge; ku,
ke(m), ke**.

Kaudse kõneviisi tunnuseks on **vat**.

159. Võrrelda kindla kõneviisi oleviku muuteid (pöör-
deid) tingiva kõneviisi oleviku muudetega!

Olevik	Tingiv kõneviis
ma õpi-n	ma õpi-ksin
sa kuku-d	sa kuku-ksid
ta sule-b	ta sule-ks
me loe-me	me loe-ksime

Olevik	Tingiv kõneviis
te hüppa -te	te hüppa -ksite
nad hakka -vad	nad hakka -ksid
ma süüta -n	ma süüta -ksin
sa alga -d	sa alga -ksid
ta karda -b	ta karda -ks
me õmble -me	me õmble -ksime
te mõtle -te	te mõtle -ksite
nad ütlevad	nad ütlevad

Tingiva kõneviisi olevik on samas astmes kui kindla kõneviisi olevik.

160. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad tingivas kõneviisis (ma õpiksin, sa õpiksid jne., ma ei õpiks, sa ei õpiks jne.).

1. Ütle oma sõpradele, et nad (ruttama). 2. Vaadake ette, et teie ei (sattuma) hädaohtu! 3. Lastele tuletati meelde, et nad ka laulu (kordama). 4. „Mina (õppima) veelgi, kuid mu pea valutab,“ kaebas Hilja emale. 5. „Meie (õppima) veelgi, kuid videvikus ei õpita,“ ütles üks õppijaist. 6. Sõber palus mind väga, et mina teda (saatma). 7. „Vististi (hüppama) sinagi, kui su haige jalg sulle seda võimaldaks,“ ütles Kalev Heldurile. 8. Ütle Jukule, et ta kohe siia (jooksma)! 9. Vaadake hoolega, et lapsuke maha ei (kukkuma)! 10. Ütelge lastele, et nad veel marju (noppima)! 11. Jah, me (korjama) veelgi marju, kui aga aega oleks! 12. Kas ka teie (püüdma) kalu, kui teil aega oleks? 13. „Minagi (õngitsema) kalu, kuid siin on väike „aga“,“ naeratas

rõõmus naaber. 14. Jah, sõber, mina (leppima) ka õige väikese kohaga! 15. Meie (vaatama) veelgi pilte, kuid peame koju minema. 16. „Ka mina (ruttama), kui mul oleks kuhugi rutata,“ naeratas Peep. 17. „Kas sa (minema) ka laadale, kui sa vaba (olema)?“ küsis Peeter Jaagult.

161. Võrrelda oleviku muuteid (pöördeid) käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördega!

Olevik	Käskiva kõneviisi 2. pööre ainsuses
ma õpi-n ma sule-n	õpi (sina)! sule (sina)!
ma hüppa-n ma alga-n ma õmble-n ma mõtle-n	hüppa (sina)! alga (sina)! õmble (sina)! mõtle (sina)!

Käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre on samas astmes kui kindla kõneviisi olevik.

162. Kirjutada klambreis olevad pöördsõnad käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes!

1. (Hüppama) ometi ka sina, Helmike! 2. „Ära (kip-puma) siia!“ naeratas onu Vellole. 3. (Porssima) sinagi, Elmar, pisut saksa keelt! 4. Ära (tikkuma), Paulike, toolile! 5. Juku, ära (lökkama) vaasi ümber! 6. Eevi, (lökkima) sa need helmed nõori otsa! 7. „Laineke, mine (toppima) õlgi kotti!“ hüüdis vanaema. 8. (Õppima), lapsuke, veel pool

tundi! 9. (Hakkama) nüüd, poiss, hoolega kirjutama!
 10. Jaan, (hüüdma) mind, kui sa minema lähed! 11. „Ants
 ära (tukkuma) töö juures!“ noomis ema. 12. Eveke, nüüd
 aga (pakkima) oma asjakesed kohvrisse! 13. Reedake
 (plettima) ise oma juuksed! 14. Oskar, (laduma) puud ilu-
 sasti kuuri! 15. (Lakkama) ometi sinagi, Juula, vaidlemast!
 16. (Saagima) ka sina, Paul! 17. Poisu, ära (rippuma) oksa
 küljes! 18. Jaak, (tõttama) aga rutemini kooli! 19. (Sul-
 gema) kõik aknad, Elvike! 20. (Taguma) rauda, kuni ta on
 veel kuum!

163. Vaadelda käskiva kõneviisi järgmisi pöördeid ja lõpetada tabel!

Ainsuse 3. pööre	Mitmuse 1., 2. ja 3. pööre
õppigu sulgegu	õppigem, õppige, õppigu
hüpaku rutaku lükaku märgaku süüdaku alaku	hüpakem, hüpake, hüpaku
õmmelgu mõtelgu supelgu kohelgu	õmmelgem, õmmelge, õmmelgu

164. Jälgida käskiva kõneviisi tunnuseid!

-ku, -ke(m), -ke	-gu, -ge(m), -ge
andku, andkem, andke	olgu, olgem, olge
võtku, võtkem, võtke	mingu, mingem, minge
tapku, tapkem, tapke	naergu, naergem, naerge
nätku, nätkem, nähke	laulgu, laulgem, laulge
lüpsku, lüpskem, lüpske	pangu, pangem, pange
joosku, jooskem, jooske	pöörku, pöörgem, pööрге

Missuguste kaashäälikute järel kirjutame käskivas kõneviisis **-ku, -ke(m), -ke** ja missuguste järel — **-gu, -ge(m), -ge**?

165. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad käskiva kõneviisi ainsuse 3. või mitmuse 1., 2., 3. pöördes!

1. „(Õppima) tundma oma ilusat kodumaad!“ hüüdis vaimustatud kõnemees. 2. Sõbrad, ärge (rikkuma) oma tervist! 3. (Põlgama) halbu kombeid! 4. Nüüd aga, Juku ja Ants, (tõukama) paat vette! 5. Mehed, nüüd (tõttama), sest aeg on hiline! 6. (Äratama) ja (edendama) kõikide huvi lindude vastu! 7. „Ärge nüüd (tukkuma) töö juures!“ pahasdas vanaema. 8. „(Aitama) ka Elts tube koristada,“ hädaldas Tiiu. 9. Nüüd ärge (puiklema) enam vastu! 10. (Pakkuma) nemadki oma abi. 11. „(Kirjeldama) kõike nähtut selgemini!“ palus õpetaja. 12. (Jätma) ometi niisugune jutt! 13. (Sõudma) ettevaatlikult ja (jõudma) varsti tagasi! 14. (Seadma) ta end rutemini valmis! 15. Nüüd, tüdrukukesed, (pakkima) kiiremini munad korvi! 16. (Leppima) ka tema vähesega! 17. Pole viga, (hakkama) aga algusest

pihta! 18. Sõbrad, nüüd aga (algama) tööd! 19. Ärge (lük-
kama) oma ülesannet homseks! 20. Nüüd, lapsed, (süü-
tama) lamp ja (vaatama) pilte!

166. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad esine-
vad käskiva kõneviisi vormides!

Algama, ootama, hüüdma, võidma, võitma, panema,
andma, sulgema, süütama, laulma, lükkama, kohtlema,
hakkama, ärkama.

167. Võrrelda kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöö-
ret ja kaudse kõneviisi vormel!

Kindel kõneviis (mida teevad?)	Kaudne kõneviis (mida tegevat?)
Need mehed tööta vad hoolikalt.	Kõneldakse, et need me- hed tööta vat hooli- kalt.
Ulo ja Vello õpi vad hästi.	Mihkel õppi vat väga halvasti.
Meistrid tunne vad oma tööd.	Poiss ei tund vat veel kirjatähtigi.

168. Kirjutada kriipsu asemele kas **vad** või **vat**!

1. Näe, poisid võta— õunapuust õunu maha! 2. Nägime
poisse õunapuust õunu maha võt—. 3. Küll nad rahune—!
4. Haige näis rahune— ja vaibu— unne. 5. Vaadake, autod
peatu— aiavärava ees! 6. Nägime kolme autot aiavärava
eest peatu—. 7. Nägime toredat ratsut ratsanikuga mööda
kihuta—. 8. Kõik imestle— ja plaksuta— käsi. 9. Kuulsime

Pondut vihaselt hauku— ja ketti rebi—. 10. Nägime Maa-nuse laia nägu ukse taha kadu—. 11. Lapsukese suu ümber näis nutuvõru tuksu—. 12. Kõigile meeldi— viisakad noored. 13. Kõiki näis jutt tublisti huvita—. 14. Mehe lõbus naer ei näinud kunagi lõppe—. 15. Teekäija näis millegi üle mõtiskle—. 16. Miski tundus ta südant vaeva—. 17. Küll aga veere— ruttu nädalad! 18. Kuulsin lõbusat ööbikut aias laksuta—. 19. Oolep näis suure hoolega õppi—.

TEGUMOOD.

169. Võrrelda pöörsõnu järgmisis lauseis ja jälgida jämendatult trükitud tunnuseid!

Töölised ehitavad maja.	Sügiseks ehitata/kse maja valmis.
Poisid maadlevad.	Murul maadel/da/kse.
Mehed kaevavad kraavi.	Kraavi kaeva/t/i hulk aega.
Mina loeksin alati, kui mul raamatuid oleks.	Kui meie luulekirjandust enam loe/ta/ks, siis ehk osa/ta/ks seda rohkem hinnata.
Igaüks võtku oma as- jad kaasa!	Võe/ta/gu reisiks kõik tarviline kaasa!

Kui pöörsõna vormide puhul isik, kes midagi teeb või mingisuguses seisukorras on, lauses on nimetatud (näit. töölised, mina) või kergesti on juurdemõeldav [näit.: *Istuge, palun* = *istuge* (teie), *palun* (mina)], siis nimeta-

takse niisugust vormi **isikulise tegumoe** vormiks. Kui aga isikut ei nimetata (näit.: lauses *Maja ehitatakse valmis*), siis on pöörd sõna vormid **umbisikulises tegumoes**.

170. Jälgida umbisikulise tegumoe tunnust järgmises sõnus! Vaadelda, millal on siin **d**, millal **t**!

1. õpi/ ta /kse, õpi/ t /i hüpa/ ta /kse, hüpa/ t /i kirjuta/ ta /kse, kirjuta/ t /i kohenda/ t /i, kohenda/ tud	t lühikese täishääliku järel.
2. seis/ ta /kse, seis/ t /i teh/ t /i, teh/ tud	t — s ja h järel.
3. õmmel/ da /kse, õmmel/ dud tul/ d /i, tul/ dud pan/ d /i, pan/ dud naer/ da /kse, naer/ d /i	d — l , n , r järel.

Umbisikulise tegumoe vormides on lühikese täishääliku, **s** ja **h** järel **t**.

171. Kirjutada kriipsu asemele kas **dakse** või **takse**!

1. Õnnis, keda õpeta—, vilets, keda vitsaga kasvata—.
2. Kui hästi mõel—, siis ka mõiste—.
3. Kus võidel—, seal võide—.
4. Head mäleta— heaga, kurja kurjaga.
5. Pista põrsas kotti, kui paku—.
6. Kes teisi usaldab, neid usalda—.
7. Igaüht hinna— teenete järgi.
8. Valega valet õienda—, valet ikka suurenda—.
9. Mis käest kaob, seda haka— kahetsema.
10. Õpi— ju inimeste vigu alles siis tundma, kui kauemat aega koos ela—.
11. Rukkist jahvata— jahu.

12. Kursuste lõpul korralda— katse. 13. Muuseumis vaa-
del— vanu asju. 14. Piksevarras ühenda— juhtme abil
maaga. 15. „Ah siis jälle vaiel— mu sõbra üle?“ küsis Hil-
lar naeratades. 16. Saunas vihel— vihaga. 17. Varsti eten-
da— „Libahunti“. 18. Meil edenda— hoolega tööstust.
19. „Jälle tõugel— siin!“ tõreles korrapidaja. 20. Soojadel
aegadel supel— hoolega.

172. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad esine-
vad umbisikulises tegumoes!

Suplema, jalutama, laulma, ruttama, minema, vehklema,
maadlema, võimlema, joonistama, vabandama, ähvardama,
võimaldama.

173. Kirjutada kriipsu asemele kas **dud** või **tud**!

1. Uuest ettevõttest on siingi palju kõnel—. 2. „Koha-
nege ometi ka uuenda— oludega!“ hüüdis kõneleja mees-
tele. 3. Vana õpetaja suust ei kuul— iialgi paha sõna.
4. „Kas teil on kesapõllud juba üles kün—?“ küsiti Jaagult.
5. Kõikide pilgud olid pööra— vanaema poole. 6. Kuidas
mõel—, nõnda teh—. 7. Õppetükid õpi— ja ülesanded kir-
juta—, mindi õue mängima. 8. Kari koju ae—, ruttas Ants
õngitsema. 9. Kui oli juba küllalt söö— ja joo—, siis mindi
aeda vestlema. 10. Kaks toredat hobust oli rakenda—
vankri ette. 11. O. Lutsu „Paunveret“ on ka meil etenda—.
12. Pallimäng võidukalt lõpeta—, mindi lõbusas tujus koju.
13. „Poisid, jätkem juba suured sõnad, sest on küllalt hoo-
bel—!“ hüüdis üks sõpradest. 14. Kana lei—, oldi jälle
rõõmsas tujus. 15. Linnas käi—, hakati jälle suure usinu-
sega töötama. 16. Kaldale sõu—, võeti mõlemad tüdrukuk-
esed paati. 17. Koju tul—, hakati hoolega õppima. 18. Ette-
pan— küsimused tekitasid palju lõbusat meeleolu.

174. Kirjutada antud laused umbisikulise tegumoe käskivas kõneviisis!

1. Tiiu (tuulutagu) kõiki eluruume!
2. Sulev (karastagu) oma keha!
3. Lapsed (mingu) magama varakult!
4. Õpilased (puhastagu) hambaid õhtul magama minnes ja hommikul tõustes!
5. Haige (viibigu) võimalikult palju värskes õhus!
6. Juku ärgu (kandku) pori ja mustust tuppa!
7. Oskar ärgu (uuristagu) kõrvades asjade ega asjakestega.
8. Heldur (olgu) kaine söömisel!
9. Helju (hingaku) läbi ninal!
10. Noored (söögu) rohkesti puuvilja!
11. Juhan (eelistagu) lihtsat toitu!
12. Viiuke (pühkigu) tolmu niiske lapiga!
13. Noored ärgu (supelgu) mitte üle viieteistkümne minuti!
14. Tüdruk ärgu (matku) aknaid kinni paksude eesriietega!
15. Tarmo (joonistagu) ometi paremini!
16. Peep (vaadaku) ette ja (otsustagu) siis!
17. Toomas (tulgu) ometi kiiremini!
18. Ants (võtku) kiri ja (rutaku) minema!
19. Taimi (jäagu) koju!
20. Ahti (õppigu) vähem käskima!

Näidil. Tuulutatagu kõiki eluruume! Karastatagu oma keha!

TEGEVUSNIMED.

175. Vaadelda järgmises lauseis sõrendatult trükitud pöördsõna vorme! Selgitada, missugused käänded on olemas tegevusnimedel!

Vend läks s u p l e / m a
(kuhu?).

Vend on s u p l e / m a / s
(kus?).

Vend tuli s u p l e / m a / s t
(kust?).

Vend jättis täna s u p -
l e / m a / t a.

Vend tahtis s u p e l / d a
(mida?).

Vend pidi s u p e l / d e / s
(kus?) uppuma.

Peale pöördeliste muudete on pöörd sõnal ka **käändelisi vorme**. Käändeliste muudete hulka kuuluvad kõigepealt tegevusnimed, mida on kaks — **ma-** ja **da-tegevusnimi**.

176. Järgmistest sõnadest märkida **da-tegevusnimi** ja **da-tegevusnime** seesütlev kääne, jälgides seejuures nende vormide vahelist sidet!

Tahtma, rabelema, lõpetama, kogelema, kasvatama, laastama, sõnelema, rüüstama, edendama, seisatama, meelitama, viskama, õmblema, leppima, parandama, panema.

Näit.: Tahta — tahtes, rabelda — rabeldes, lõpetada — lõpetades ...

177. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad **da-tegevusnimes!**

1. „Nüüd on paras aeg (jooksma) ja (kargama)!“ hüüdis rõõmus Rein. 2. „Jah, aeg on antud (naerma) ja (nutma), (töötama) ja (puhkama),“ ütles lell. 3. Väikesed mõnud ei tohi kellelgi (puuduma). 4. Ära karda, poisid ei tohi su asju (puutuma)! 5. Mured ei lase mehel (magama). 6. Igal inimesel tuleb elus (võitlema). 7. Nüüd on minulgi tarvis koju (ruttama)! 8. Rongi tuli meil kaua (ootama). 9. „Juss, tule aita mul õled kotti (toppima)!“ hüüdis Ants. 10. Mul pole aega siin (vahtima) ja ümber (vaatama)! 11. Hooletud õpilased ei viitsi (õppima). 12. „Uskuge, poisid, see nali võib halvasti (lõppema)!“ hüüdis Tõnis. 13. Mõnus on (kuulama) mere kohinat ja (vaatlema) kajakate mängu. 14. Torm ähvardas majakest ümber (lükkama). 15. Pimedas ei näe kanadki teri (nokkima). 16. Maret astus tuppa, et tuld (süütama). 17. Ikka leidis noor perenaine, mida (koristama, kohendama) ja (korraldama). 18. Püüti nukraid naisi (lohotama). 19. Ka meie kohus on nõrkadele appi (tõttama) ja

neid (toetama). 20. Kahjuks puudub nii mõnelgi soov oma ligimesi (aitama).

Näidid. „Nüüd on paras aeg joosta ja karata!“ hüüdis rõõmus Rein.

178. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad **da**-tegevusnime seesütlevas käändes (näidates, toetades)!

1. Külli naeratas, (näitama) kaht korralikku rida valgeid hambaid. 2. Küünarnukki lauale (toetama) mõtiskles tüdrukuke. 3. Väsinud tüdruk istus pingil pooleldi (tukkuma). 4. Vokki (ketrama) jäi eideke tukkuma. 5. (Muigama) vaatles ema oma virga tütrekese askeldamist. 6. „Mis raamat see on?“ küsis sõber äkki, (viitama) riulil olevale raamatule. 7. Mindi (jooksma, hüppama) ja (kargama) kodu poole. 8. „Jah, seda ma kuulsin juba!“ vastas neiu (ohkama). 9. Ärge minge (tõuklema) klassi! 10. Mees kõndis tugevasti (lonkama). 11. (Laenama) on meel rõõmus, (maksma) pahane. 12. Lapsukesed jooksid (kilkama) mööda õue. 13. Mängivad lapsed naersid (kriiskama). 14. Külalisi (ootama) läks aeg igavaks. 15. (Ärkama) ära jää voodisse, vaid tõuse kohe üles! 16. (Uppuma) haarab inimene õlekõrrestki kinni. 17. (Võitlema) ja (heitrema) kogutakse paremat rammu. 18. Rong ligines (ähkima) ja (puhkima). 19. (Suplema) olgem ettevaatlikud!

179. Kirjutada kriipsu asemele kas **des** või **tes**, nagu on nõutav!

Mänglemine laineis.

Vallata— ja kilga— jooksevad noorurid ranna poole. Silmade sära—, nägude õheta— ning puneta— saabuvad nad sinna. Hüü— ning kisa— tormavad nad voogudesse. Sulista—, hüpel— ja karju— veedavad nad karastavas

vees mõnikümmend minutit. Liuglevad vahutavail laineil kui tormikajakad, kord tõus—, kord vaju—, vahel lainesse mattu— ja taas sukeldu—, ringel— ja mängel—. Oi lõbu, oi lusti! Lõõtsuta— ja ruta— minnakse siis koju.

180. Võrrelda **da**-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe oleviku eitava kõne vorme!

da-tegevusnimi	Umbisikulise tegumoe oleviku eitav kõne
Nüüd ei tohi minutitki viivitada. Poiss ei osanud vigu parandada.	Nüüd ei viivitata minutitki. Vigu ei parandata hoolelt.
Juku, nii ei tohi istuda söögilauas!	Juku, nii ei istuta söögilauas!

181. Kirjutada kriipsu asemele kas **da** või **ta**!

1. Juulake, söögitoas ei tohi puhasta— kingi! 2. Juulake, söögitoas ei puhasta— kingi! 3. Varasel tunnil ei tohi tülitada— inimesi! 4. Varasel tunnil ei tülitada— inimesi! 5. Poisid, nüüd ei tohi minutitki viivita—! 6. Poisid, nüüd ei viivita— minutitki! 7. Miks ei võimalda— haigele rahulikku puhkust? 8. Jah, haigele vanakesele tuleb võimalda— kosutada rahu. 9. Oota nüüd, lapsuke, nii ei kirjuta—! 10. Oota nüüd, mu Leenike, nii ei tohi kirjuta—! 11. Veel ei kaota— usku ja lootust! 12. Ei tohi kaota— usku ja lootust! 13. Kas on mõtet püstitada— vundamenti, kui sellele ei püstitada— ehitust? 14. Küsimus tuleb kohe otsusta—. 15. Kõneleja lõpetus

tas: „Alati ei talita— jõuga, vaid tihti tuleb talita— nõuga!“
 16. Jukuke, ei tohi ärata— inimesi! 17. Aga miks siis ei ärata— inimesi? 18. Eluruume tuleb sagedamini tuuluta—!
 19. „Poisid, rukkis ei püherda—!“ hüüdis taat. 20. Juba eemalt hüüdis taat: „Lapsed, rukkis ei tohi püherda—!“

KESKSÕNAD.

182. Vaadelda järgmisi kesksõnu!

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
Olevik	õppi-v (tööline)	õpi-ta/v (töö)
Minevik	õppi-nud (tööline)	õpi-tud (töö)

Töötav inimene ei tunne igavust.

Loetavaid raamatuid on meil küllalt.

Väsinud rändur palus öömaja.

Tehtud töö ei jätnud midagi soovida.

183. Jälgida kesksõnade käänamist!

Mu peenral kasvas õ i t s e v lill. Tuli torm ja murdis mu õ i t s v a lille. Ei ole nüüd enam mu peenral õ i t s v a t lille. Igatsev-kurvvalt vaatasin kaua järele k u s t u v a l e päikesele.

V a a d e l d a v pilt oli kaunis. Tal oli püütava metslooma ilme. Kes tunneb läbikäidavat teosa?

Ilus mälestus jäi sinust, mu **lahkunud** sõber. Kes suudaks küll unustada **lahkunud** sõpra, kes suudaks valuta mõtelda **lahkunud** sõbrale! Mälestus **lahkunud** sõbrast püsib igavesti.

Oleviku kesksõna käändub kõigis käändeis, mineviku kesksõna ei käändu.

184. Võrrelda **da**-tegevusnime ja **nud**-kesksõna!

da -tegevusnimi	nud -kesksõna
õppi -da	õppi -nud
kukku -da	kukku -nud
sulge -da	sulge -nud
põde -da	põde -nud
hüpa -ta	hüpa -nud
haka -ta	haka -nud
süüda -ta	süüda -nud
ala -ta	ala -nud
korra -ta	korra -nud
õmmel -da	õmmel -nud
mõtel -da	mõtel -nud
ütel -da	ütel -nud

Nii **da**-tegevusnimi kui ka **nud**-kesksõna on ühes ning samas astmes.

185. Kirjutada järgmisist lauseist välja klambreis olevad pöörd sõnad **nud**-kesksõnas!

1. Päev oli vaevalt (algama), kui mindi põllule. 2. „Juku, mine vaata, kas onu on juba (ärkama)!“ käskis ema.

3. Hommikul ei (oigama) haige eideke enam. 4. „Minagi olen juba (ketrama)!” hüüdis väike Liisi tädile. 5. Isegi tusane Jaak oli (sattuma) lõbusasse tujju. 6. „Kas Valve on sulle oma uut albumit juba (näitama)?” päris Leili Maielt. 7. „Kas sa oled mind juba (ootama)?” küsis tädi Liisult. 8. Lapsuke ei (oskama) lausuda musta ega valget. 9. Onu olevat naabri jutu üle vaid (muigama). 10. Üks väike mängija oli eesriide varju (hüppama). 11. Külalised ei (ruttama) lahkumisega. 12. Mida Juku on (õppima), seda Juhan ei unusta. 13. „Aeg ja töölust on meid (aitama) nii mõnestki hädast üle,” naeratas peremees külalistele. 14. Elu oli (pak-kuma) taadile rohkesti tööd ja palju õnne. 15. „Ainoke, sa oled oma tädi juba ära (tüütama)!” hüüdis ema. 16. „Kas sulane on juba (pumpama) vett lauta?” küsiti tüdrukult. 17. Kumbki tulijaist polnud siiski poissi aias (märkama). 18. Lapsed olid (noppima) rohkesti lõhnavaid lilli. 19. Väike linnuke oli pesast maha (kukkuma). 20. (Vaatama) hoolega ringi, sammus kütt edasi. 21. Kuigi mees oli (küttima) kogu päeva, tuli ta koju paljaste kätega. 22. Kütt püüdis meenu-tada, kus ta oli (kohtama) vastutulijat. 23. Võidujooks oli (vältama) kümme minutit. 24. Kas naabrid on juba (pal-kama) uue tüdruku? 25. „Vanaisa tervis on jõudsasti kosuma (hakkama),” seletati tädile.

186. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad kas olevi-kus (tukuvad, nopivad jne.), kaudses kõneviisis (tukkuvat, noppivat jne.) või kesksõnas (tukkuvad, noppivad jne.), nagu lause mõte nõuab!

I

1. Kanad (tukkuma) õrrel. 2. Mõned (tukkuma) eideke-sed istusid ooteruumis. 3. Nägime eidekesi ooteruumis

(tukkuma). 4. Kaks (tukkuma) valvurit sai valju noomituse. 5. Nägin koeraklutti kerjusele kallale (tikkuma). 6. Kurjad koerad (tikkuma) kallale. 7. Karidele (sattuma) laevad võivad kergesti hukkuda. 8. Kas koerad (lakkuma) juba laket? 9. (Lakkuma) penid urisesid tasa. 10. Poisid, ärge õrritage (lakkuma) koera! 11. (Kukkuma) palli katsutakse uuesti õhku lüüa. 12. Raskesti (kukkuma) raheterad tegid suurt kahju. 13. Lapsukesed (kukkuma) sageli. 14. Ema südames (uppuma) kõik laste eksitused. 15. (Up-puma) looma pole kerge päästa. 16. Videvikku (uppuma) majakesed paistsid tumedate kogudena. 17. Rahu (rikkuma) poisid said tõelda. 18. Putukad (rikkuma) puude lehti. 19. Mõned (hukkuma) paadid toodi randa. 20. Kanad (nokkima) õues odrateri.

II

1. Nägin nelja (pakkima) poeselli hoolega töötavat. 2. (Pakkima) poesellid olid oma tööga vilunud. 3. Tüdrukud (pakkima) asjakesi kokku. 4. Ma nägin tüdrukut teises toas midagi (pakkima). 5. Lapsukesed (noppima) marju. 6. Marju (noppima) lapsed olid väga väledad. 7. Kas ka teie nägite lapsukesi marju (noppima)? 8. (Rippuma) oksad mängisid tuule käes. 9. Raiusime puu küljest kaks (rippuma) kuiva oksa. 10. Tolle kase oksad (rippuma) peaaegu maani. 11. Kanad (nokkima) teri. 12. Nägin väledaid kanakesi teri (nokkima). 13. Teri (nokkima) kanad ei kartnud väikest Sirjet. 14. Poiss püüdis tabada teri (nokkima) lindu. 15. Vaadake, juba (süttima) mõned tuled! 16. Nägime taevarannal tulesid (süttima). 17. Taevarannal (süttima) tuled meeldisid kõigile.

Mineviku kesksõna (-nud, -tud)	Mineviku kesksõnast tule- tatud -nu, -tu-lõpuline nimisõna
<p>Kadunud (sõber). Ta leinas kadunud (missugust?) sõpra. Nägin kõikjal ehmu- nud, hirmunud nä- gusid. Võidetud (pealik). Kindral ootas võide- tud (missugust?) peali- kut. See ettevõtte ei anna loo- detud tulu.</p>	<p>Kadunu. Ta leinas kadunut (keda?). Nägin kõikjal ehmu- nuid, hirmunuid. Võidetu. Kindral ootas võidetut (keda?). See ettevõtte ei anna loo- detut.</p>

188. Tarvitada kriipsu asemel kas **nud** või **nut!**

1. Püüti rahustada ehmu—. 2. Püüti rahustada ehmu—
emandat. 3. Ergutage ometi väsi—! 4. Ergutage ometi
väsi— poissi! 5. Kohku— poissi mõõdeti teravate pilku-
dega. 6. Kohku— mõõdeti teravate pilkudega. 7. Ärge ära-
tage uinu—! 8. Ärge äratage uinu— inimest! 9. Õnniteldi
esikohale saabu—. 10. Õnniteldi esikohale saabu— sport-
last. 11. Kalurid otsisid uppu—. 12. Kalurid otsisid uppu—
poisikest. 13. Linnast kojujõud— õpilast tervitati soojalt.
14. Kojujõud— tervitati soojalt. 15. Kuulsin eksi— tasakesi
midagi pomisevat. 16. Kuulsin eksi— mehikest midagi
pomisevat. 17. Juhtu— lugu ei saa teha olematuks. 18. Juh-

tu— ei saa teha olematuks. 19. Ants teeskles vaid paha-
ne—. 20. Midagi tardu— oli ta pilgus.

189. Tarvitada kriipsu asemel kas **tud** või **tut!**

1. Aidake ometi toda vaeva—! 2. Aidake ometi toda vae-
va— eite! 3. Haiglasse kanti kaks haava—. 4. Haiglasse
kanti kaks haava— isikut. 5. Ooda— ei tulnud siiski.
6. Ooda— külalist ei tulnud siiski. 7. Raske on parandada
teh—. 8. Raske on parandada teh— ülekohut. 9. Lohutage
ometi rõhu— sõpra! 10. Lohutage ometi rõhu—! 11. Ei suu-
detud unustada näh—. 12. Ei suudetud unustada näh—
pilti. 13. Korrati õpi— tükke. 14. Korrati õpi—. 15. Vaigis-
tati eruta— kuulajat. 16. Vaigistati eruta—. 17. Soovitakse
osta pruugi— pianiinot. 18. Viimaks saabus ammuooda—
päev. 19. Õpilane luges raamatut koonda— tähelepanuga.
20. Vanakese olekus oli siiski midagi koorma—.

JAATAV JA EITAV KÕNE.

190. Vaadelda alljärgnevat tabelit!

Jaatav kõne	Eitav kõne
Ma jooksen.	Ma ei jookse.
Ma jooksin.	Ma ei joosnud.
Ma jooksvat.	Ma ei jooksvat.
Ma jookseksin.	Ma ei jookseks.
Jookse (sina)!	Ära jookse (sina)!
Joosku (tema)!	Ärgu joosku (tema)!
Jooskem (meie)!	Ärgem jooskem (meie)!
Jooske (teie)!	Ärge jooske (teie)!
Joosku (nemad)!	Ärgu joosku (nemad)!

191. Muuta järgmisis lauseis jaatava kõne vormid eita-vaiks!

1. Nooruk põlgas lihttööd. 2. Virve ootas rongi. 3. Sule uks! 4. Lahkuja ametnikuga oldi rahul. 5. Poisid, lükake kõik korruga! 6. Mehed hakkasid heinamaale minema. 7. Väike laps oskas lugeda. 8. Sõbrad võistlesid omavahel. 9. Vello liugles osavasti mäest alla. 10. Tüdrukukesed vaatlesid pildiraamatut. 11. Tööline kündis põldu. 12. Naaber võttis raamatu kaasa, sest ta kavatses lugema hakata.

TEGIJA- JA TEONIMI.

192. Jälgida järgmisi vanasõnu!

Ega saa - ja väsi, väsib and - ja. Kaeva - ja härg kaotab sarve. Mäga - ja uni ja tegi - ja töö ei lõpe.

Inimese taht - mine on ta taevariik. Kart - mine on parem kui kahētse - mine. Hunt tahab hurjuta - mist, raha luge - mist.

Tegijanime tunnus on - ja, teonime tunnus - mine.

193. Võrrelda järgmisi vorme!

Lihtminevik	Tunnus	Tegijanimi	
Lugesin põlesin põdesin	-si-	lugeja põleja põdeja	-e-
olin panin pesin tegin	-i-	olija panija pesija tegiija	-i-

Kui lihtminevik on **i**-tunnusega, siis on **i** ka tegijanime tunnuse ees neis sõnus, kus **ma**-tegevusnimes **-ma** ees on lühike **e** (nägema, nägin, nägija).

194. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad tegijanimes, nagu on nõutav!

1. (Magama) uni ja (tegema) töö ei lõpe.
2. Ega (küsima) suu peale lööda.
3. (Leppima) lepib kõigega.
4. Nii noori kui ka vanu (reisima) haaras rõõmulaine.
5. Eks me näe, kas (viima) suudab üksi kaks rasket kompsu ära viia!
6. Väsinud (käima) ei suutnud enam käia.
7. Nobe (müüma) soovis oma kaupa rutemini ära müüa.
8. Paremat palka said tehases mõned head (viilima).
9. Uude ettevõttesse vajati osavat (kirjutama).
10. Noore (kerima) näpud olid suurest kerimisest villis.
11. Vanemad (saagima) lõpetasid oma töö.
12. Katelde ümber askeldasid virgad (pesema).
13. Noort väledat (küürima) nähti põrandat pesevat.
14. Kus (tegema), seal (nägema).
15. (Surema) laskis koostada testamendi.
16. (Tulema) kirjeldas sündmust pikalt ja laialt.
17. Hüüded aga ei suutnud tiivustada kõiki (mängima).

Sõnade liitmine.

195. Võrrelda jämendatult trükitud sõnu järgmisis lauseis!

Liitsõnad	Liitsõnad
<p>Poisi pea valutas. Varsa kabi sai vigastada. Hoone kolm nurka olid pehastunud. Aer plaksatas vastu vett.</p>	<p>Tüdrukul oli poisipea. Varsakabi õitses. Õpilane joonestas tahvlile kolmnurga. Sõudsime vastuvett.</p>

Sõnu, mis koosnevad mitmest liitsõnast, nimetatakse **liitsõnadeks**.

Liitsõna tähendus on erinev samade sõnade tähendusest, kui need sõnad ei moodusta liitsõna (Iga suur mees ei ole veel suurmees, iga vana sõna pole vana-sõna, iga üksiku raamatu köitja pole veel elukutseline raamatuköitja).

Liitsõna kõige olulisemaks tunnuseks on, et iga liitsõnal on oma iseseisev, liitõsade tähendusest kas või vähesel määral erinev tähendus.

Liitsõna teise tunnuseks võib märkida, et liitsõnal on ainult üks pearõhk. (Näit. *Ta on veel võrdlemisi noor mees ja Kas sa tunnend seda noormeest?*).

196. Vaadelda järgmises lauseis liitsõna muutmist!

Ma kõnelesin oma kavat-
sustest ka vanale
isale.

Sa andsid mulle liig
suure tüki saia.

Laual olid peened lei-
vad ja saiad.

Ma kõnelesin oma kavat-
sustest vanaisale.

Suurtüki toru oli vaen-
lase poole pööratud.

Lauale toodi peen-
leiba.

**Liitsõnas muutub ainult liitsõna viimane osa, nn. põhi-
sõna (vanaisale); liitsõna esimene osa, nn. täiendsõna, ei
muutu.**

197. Kirjutada järgmises harjutuses klambreis antud sõnad õigesti, jälgides seejuures ka liitsõna käänamist!

1. M. J. Eisen on avaldanud mitu (vana sõnade) kogu.
2. „Küll tegime ka meie (noor põlves) tükke,“ lausus habemik (sauna mees).
3. Tallinn on ka võrdlemisi (suur linn), kuid ta ei jäta kaugeltki (suur linna) muljet.
4. „Kuidas see korter meeldib?“ küsis (pere naine).
5. Lähim kauplus asub selles (hall majas).
6. Iga (pime kambrit) võib ülesvõtete ilmutamisel tarvitada pimikuks ehk (pime kambriks).
7. Poisid mängisid (pime sikku).
8. Kes seda võis arvata, et inimene (vana eas) veel niisuguseid rumalusi teeb!

198. Moodustada liitsõnu, millede põhisõnaks on **päev, laud, koht ja laul!**

Näidis: esmapäev, suvepäev ...

töölaud, laelaud ...

talukoht, ametikoht ...

linnulaul, kirikulaul ...

199. Moodustada liitsõnu, millede täiendsõnaks on **rukki, mõtte, õppe ja raud!**

Näidised: rukkileib, rukkitera ...
 mõttetark, mõttevaene ...
 õppetöö, õppemaks ...
 raudnael, raudahi ...

200. Võrrelda antud keelenäiteid ja tarvitada neid lauseis!

Täiendiks omadussõna	Täiendsõnaks nimisõna
suur katel	malmkatel
paks kardin	rullkardin
avar tuba	söögituba
punane paat	sõudepaat
kitsas tee	maantee
tore lind	laululind
pilvine taevast	õhtutaevast
pehme tool	tugitool

201. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav!

1. Mõned (rull kardinad) olid alla lastud.
2. Mõned (pak-sud kardinad) olid alla lastud.
3. Eideke laskus (tugi tooli).
4. Eideke laskus (pehmesse tooli).
5. (Ärkli toas) klõpsatas aken.
6. (Suures toas) klõpsatas aken.
7. (Paju põõsas) sädistasid (väikesed linnud).
8. (Suures põõsas) sädistasid (lepa linnud).
9. (Pegel siledal) veel ujus (tore pardike).
10. Avaral (järve pinnal) ujusid mõned (mets pardid).
11. (Kitsas tee) oli palistatud (sireli põõsastega).
12. Ka

(jalg tee) oli palistatud (kenade põõsastega). 13. (Hõbe hallid) pilved liuglesid (õhtu taevas). 14. (Võrk kiik) kin- nitati kahe tugeva (raud konksu) külge. 15. (Väike poiss) kandis kena (nahk kübarat). 16. (Plekk lambike) hõõgus (köögi laual). 17. (Roheline lamp) pandi (tualett lauale). 18. (Vaate aknad) särasid (heledaist tuledest). 19. (Mahe- dale valsile) järgnes (lõpp marss). 20. (Väikeses kambris) vaikis korraga (jutu kõmin).

202. Võrrelda järgmisi lauseid ja jälgida liitsõna lõppe!

Liitsõnad	Liitsõna
Jah, see raamat on kirju- tatud eesti keeles .	Kas see on eestikeel/ ne raamat?
Ka Maret on kolm aastat vana.	Juku on kolmeaastane .
Sellel põõsal on tõesti laiad lehed .	Seal kasvab mingi laiale- he/line põõsas.
Onul on hea süda .	Onu on heasüdame/line inimene.

**Kui põhisõna on -ne-, -line-lõpuline, kirjutatakse liit-
osad kokku.**

203. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

1. Tõusis (veri punane) päike. 2. Reet oli näost (päris punane), kui ta toast väljus. 3. Kütid nägid (nobeda jalgset) hirve. 4. Hirvel on (nobedad jalad). 5. Nad vaatasid ka (ilusat kollakat) lindu. 6. Vaadati (rohekas kollast) lindu.

7. Peatuti (tee ääres) onnikese juures. 8. Peatuti (tee äärse) onnikese juures. 9. Istuti ja vesteldi (suurte mõnusate) puude all. 10. Istuti ja vesteldi (laia krooniliste) puude all. 11. (Valge vahulised) lained kiigutasid lootsikut. 12. (Kõrged vahulised) lained kiigutasid lootsikut. 13. (Tugeva kondiline) ja (pruuni näoline) kalur müütas eitedele kalu. 14. (Otse kohene) ja (kindla meelne) taat meeldis kõigile. 15. Olgem ikka ja alati (külma verelised)! 16. (Kolme aastane) Tiiu joonistas juba riste ja nulle. 17. Vaasi pandi paar (pika varrelist) nelki. 18. (Kõue eelne) õhk oli kuum.

204. Liita järgmised sõnad!

Teonimisõna	Nimisõna	Liitsõna
arvutam ine	oskus	arvutam is oskus
mängim ine	tahe	mängim is tahe
õppim ine	himu	
põgenem ine	katse	
elam ine	tingimus	
arendam ine	käik	

205. Jälgida klambreis olevaid sõnu ja moodustada, kui on võimalik, liitsõnu!

1. Ametniku (soojad sõnad) sõpradele tulid südamest.
2. Ametniku (lahkumise sõnad) sõpradele tulid südamest.
3. (Võimlemise pidu) oli meelitanud kokku umbes viissada inimest.
4. (Tore pidu) oli meelitanud kokku umbes kuussada pidulist.
5. (Endises paigas) olid juba mõned õngitsejad.
6. (Kalastamise kohas) olid juba mõned õngitsejad.
7. (Uude tööstusse) muretseti veelgi kaks masinat.
8. (Ku-

dumise tööstusse) muretseti veelgi kaks masinat. 9. Kauplusest toodi paar kilo (head paberit). 10. Kauplusest toodi paar kilo (pakkimise paberit). 12. Tüdrukuke palus, et talle kaks (uut sulge) ostetaks. 12. Tüdrukuke palus, et talle kaks (jooõimise sulge) ostetaks. 13. Väike ujuja harjutas (ujumise tõmbeid). 14. Poisid olid üpris huvitatud (ratsutamise kunstist). 15. Noor talitaja tundis kõiki (majapidamise töid).

206. Vaadelda järgmisi liitsõnu!

1. Saja-aastane, maa-alune, tee-äärne, kohtu-uurija, tee-ehitaja, lükk-kelk jne.

2. Samm-sammult, aeg-ajalt, täht-tähelt, aasta-aastalt, sõna-sõnalt, järk-järgult jne.

3. edasi-tagasi, siira-viira, kribu-krabu, kääni-vääni, linka-lonka jne.

4. Põhja-Eesti, Suur-Emajõgi, Vana-Antsla, Lõuna-Ameerika jne.

Liitsõnades ja sõnaühendeis tarvitatakse sidekriipsu kergloetavuse mõttes.

207. Tähele panna, kuidas kirjutatakse arvsõnu!

Põhiarvud	Järgarvud
11 üksteist (kümmend)	11. üheteist- kümnes
20 kaksküm- mend	20. kaheküm- nes
700 seitsesada	700. seitsme- sajas

Põhiarvud	Järgarvud
25 kakskümmend viis	25. kahekümne viies
469 nelisada kuuskümmend üheksa	469. neljasaja kuuekümmend üheksas
6 543 kuus tuhat viis-sada nelikümmend kolm	6 543. kuue tuhande viiesaja neljakümmend kolmas
3 000 000 kolm miljonit	3 000 000. kolme miljonis

Pea meeles! Arvsõnadest kirjutatakse kokku kõik arvud 11—19-ni, kümned ja sajad nende juurde kuuluvate arvudega. Kõik teised arvud kirjutatakse lahku.

Näit.: 75 464 = seitsekümmend (*kümme* ühes tema juurde kuuluva arvuga *seitse*) viis tuhat nelisada (*sada* ühes tema juurde kuuluva arvuga *neli*) kuuskümmend (*kümme* ühes tema juurde kuuluva arvuga *kuus*) neli.

208. Harjutada suuliselt antud lauseis esinevate arvsõnade tarvitamist!

1. Suur-Munamägi on 317 m kõrge. 2. Esimene rong Tallinnast Tartu saabus 21. aug. 1876. a. 3. VIII üldlaulu-pidu peeti Tallinnas 30. juunist 2. juulini 1923. a. 4. 1. märtsil 1934. a. loendati Eestis 198 394 elamiseks kasutatavat hoonet ja 1 126 413 elanikku.

Märkus. Tegelikus elus kirjutatakse säärased suuremad arvud numbritega. Dokumentides aga märgitakse olulised arvud sõnadega (näit. rahasummad).

209. Vaadelda antud lauseid!

Abi- ja pöörsõna lahkukirjutamine

1. Mindi aeda kana **kinni püüdma**.
2. Oldi aias kana **kinni püüdm**as.
3. Tuldi aiast kana **kinni püüdm**ast.
4. Kana jäi esialgu **kinni püüdm**ata.
5. Juku tahtis kana **kinni püü**da.
6. Juku kukkus kana **kinni püü**des.
7. Nägin Jukut kana **kinni püü**vat.
8. Kana pidi **kinni püü**tama.
9. Niisiis oli Juku kana **kinni püü**dud.
10. Kana oli **kinni püü**tud.

210. Koostada suuliselt või kirjalikult antud eeskujul 10 lauset:

1. Mindi põllule kive **lahti kangut**ama.
2. Oldi —
3. Tuldi —

211. Vaadelda antud lauseid!

Abi- ja pöörsõna kokkukirjutamine

1. Kana **kinnipüüdmine (mis?)** vältas paarkümmend minutit.
2. Kana **kinnipüüdja (kes?)** oli Juku.
3. Poisi **läbitungiv (missugune?)** kisa äratas tukkuva vanaisagi.
4. **Kinnipüütav (missugune?)** kana oli väle.
5. Tabati siiski **ärajoosnud (missugune?)** kana.
6. **Kinnipüütud (missugune?)** kana ei saanud enam ära joosta.

212. Koostada suuliselt või kirjalikult lauseid, milledes on liitsõnu: 1. mahaviskamine, ülesvõtmine; 2. mahaviskaja, ülesvõtja; 3. ettetulev, möödaminev; 4. edasiantav, kokkupandav; 5. lahtipääsenud, sissetulnud; 6. juurdearvatud, ettevõetud.

213. Jälgida kesksõna ja pöördõna liitvorme, mille osana esineb nud- või tud-kesksõna kuju ja lõpetada tabel!

Kesksõna (küsimus: missugune?)	Pöördõna täis- ja ennemineviku vorme
mahakukkunud (õun) äraviidud (ese) vastuvõetud (õpilane) kõssivajunud (hurtsik) sassiläinud (lõng) kordaläinud aukuvajunud mahalangenud ülejäänud	(õun) on maha kukkunud (kaup) oli ära viidud

214. Kirjutada klambreis olevad abi- ja pöördõnad kas lahku või kokku, nagu on nõutav!

1. Olge valmis (vastu võtma) seda tööd, mis isamaa kord teie õlgadele paneb! 2. Poiss oli parajasti puu otsast (alla ronimas), kui onu teda hüüdis. 3. Puust (alla tulla) polnudki kerge. 4. „Tulen sinuga,“ ütles Arno, onu käest (kinni võttes). 5. Vaevalt (tähele pandav) naeratus libises üle onu huulte ja näo. 6. Paberid olid lauvalt (ära pandud). 7. Maie ruttas lõngakera põrandalt (üles võtma). 8. Tuldi laudast loomadele põhku (alla panemast). 9. Rutati (lahti pääse-

nud) hobust (kinni püüdma). 10. Noor hobune pidi (kinni võetama). 11. Jaaku nähti noort hobust (kinni püüdvat). 12. Söök oli lauale (valmis pandud). 13. Õpilased kirjutasid (pähe õpitud) laulu. 14. Vana maja oli korduvalt parandatud ja (ümber ehitatud). 15. Uues majas oli neli korterit (ära anda). 16. Peeti nõu, mis nüüd (ette võtta). 17. Sõber oli parajasti trepist (üles minemas), kui teda hüüti. 18. Vanake surus oma (kokku pandud) käed hõõguva lauba vastu. 19. Kuulati laulu hinge (kinni pidades). 20. Taat ilmus jälle teiste hulka, et (pooleli jäänud) vestlust jätkata. 21. Aga kõike pidi, kus vähegi võimalik, (kokku hoitama). 22. Teenija oli eesriided (alla lasknud). 23. Koduteel kohtasime mitmeid (vastu tulijaid).

215. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav!

1. (Puu hiiglane) oli (maha langenud). 2. Uuriti (maha langenud) (suurt puud). 3. Talleke oli metsa (ära eksinud). 4. (Ära eksinud) talleke määgis haledasti. 5. (Noor hobune) oli (ära joosnud). 6. Sulane Andres tabas (ära joosnud) varsa. 7. (Heina koorem) oli käänaku kohal (ümber läinud). 8. Rutati (ümber läinud) koorma juurde. 9. Mingi (sidrun kollane) lind vidistas kurval häälel. 10. Vähingi (tuule õhk) oli kadunud. 11. (Väikesse tupp) voolas kuldset (päeva valgust). 12. Jätkati (pooleli jäänud) (tondi juttu). 13. Lapse käed olid (kokku pandud). 14. Lapsuke vaatles oma (kokku pandud) käsi ja naeratas. 15. Koerake lippas (saba juppi) liputades kärvesti tupp. 16. Astuti (kahe kordsesse) uude majja. 17. (Suur mugav) korter asetses teisel korral. 18. (Välja üüritav) korter asetses teisel korral. 19. (Puhtale põrandale) laotati tore vaip. 20. (Parkett põrandale) asetati ilus vaip.

216. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav.

(Talve päev.)

On ilus (talve päev). Taevas on (hele sinine). (Kuldne päike) saadab oma kiiri (maa pinnale). Lumi sädeleb, nagu oleks ta väikeste (hõbe terakestega) (üle külvatud). Puud ja põõsad on (härma rüüs) ja näivad (ime ilusad). Säärase ilmaga ei taha lapsed toas istuda, sest päike kutsub neid välja värskesse (talve õhku) kelgutama ja suusatama. Lapsed ei lase end mitu korda kutsuda ja varsti on kõik (mäe nõlvakud) sportijaid täis. Kelgud lendavad vihisedes mäest alla, nii et lumi jalaste all tuiskab. Vanemadki inimesed jäävad seisatama, et (puna põseliste) (laste rõõmust) (mõnu tunda).

SÕNADE TULETAMINE LIIDETE ABIL.

217. Jälgida jämendatult trükitud sõnu järgmisis lauseis!

1. Õie, kas sa viisid **kirja** juba posti? 2. Juhan **kirju/ta/s** huvitava **kirja/nd/i**. 3. Ka Aini **kirja/lik** töö oli õnnestunud. 4. Klassis loeti põnevat **kirja/ndus/likk/u** pala.

Liide (nagu **-ta-**, **-nd-**, **-lik**) on sõnaosa, mille abil tuletatakse uusi sõnu.

218. Vaadelda, millal tarvitatakse **-da-**, millal **-ta-** liidet!

kirjel-da-ma	kirju-ta-ma
aval-da-ma	veere-ta-ma
pahan-da-ma	karja-ta-ma

paran-da-ma püsti-ta-ma

kummar-da-ma kaunis-ta-ma

ähvar-da-ma kiljah-ta-ma

I, n ja r järel esineb **-da-**, muudel juhtudel **-ta-**.

219. Kirjutada kriipsu asemele kas **da** või **ta**!

1. Laine—b lauritsapäeval vesi, saab tuisune tali.
2. Kes kannab, see kaua elab.
3. Mõnus jutt värskend—b kuulajaid.
4. Udune oktoober kuulu—b talveks palju lund.
5. Kui õhtul aknad higis—vad, tuleb selge ja külm öö.
6. Nohu paneb aevas—ma, uni ajab haigu—ma!
7. Alkohool lühend—b inimese eluiga.
8. Hunt unus—b, koer mäle—b.
9. Kui tähed virven—vad, läheb ilm halvale.
10. Pisikesed pardikesed pater—sid poris.
11. Töölised kühvel—sid süsi.
12. Põllumehed askel—sid väljal.
13. Paha ei paran— paha.
14. Aval—ti soovi küsimuse otsus—mine edasi lükata.
15. Iga koer kergib—b oma saba.
16. Haige pulss haamer—s.
17. Hobune püher—s õues.

220. Asendada allpool antud sõnad **ne-** liiteliste pöörd-sõnadega ja tarvitada neid vastavasis lauseis!

Vanemaks, nõrgemaks jääma; pikemaks, laiemaks muutumaks; pimedamaks, külmemaks minema.

Näidised. Ilmad soojenevad kevadel.

221. Jälgida, missugust tegevust väljendavad **-le-** liit-tega pöörd-sõnad!

Poisid **maad/le/sid** murul. Kangelaslikult **võit/le/sid** meie väed vaenlaste vastu. Tallekesed **hüp/le/sid** aasal. Mehed*läksid sauna **viht/le/ma**.

222. Koostada lauseid, milledes on järgmisi liitelisi pöördõunu!

Virvendama, võimaldama, kõverdama, kühveldama, kaugenema, vabandama, suplema, värskenema, õnnitlema.

Tähendusõpetus.

SISSEJUHATAVAID HARJUTUSI.

223. Leida liikumist väljendavaid sõnu!

N ä i t.: käis, pöördus, astus jne.

224. Märkida olulisemad klaasi, raua, vee ja tule omadused!

N ä i d i s. Klaas on habras, õhuke ja läbipaistev.

225. Missuguseid tööriistu kasutatakse põlluharimiseks?

226. Loetella meil kasvavaid teravilju ja märkida, milleks neid tarvitatakse!

227. Küpsetatud leiva- ja saiapätsikestel on mitmesuguseid erilisi kujusid ja vastavaid nimetusi. Missuguseid neist tunnete teie?

N ä i t.: vastlakukkel jne.

228. Leida loomade ning lindude nimetusi!

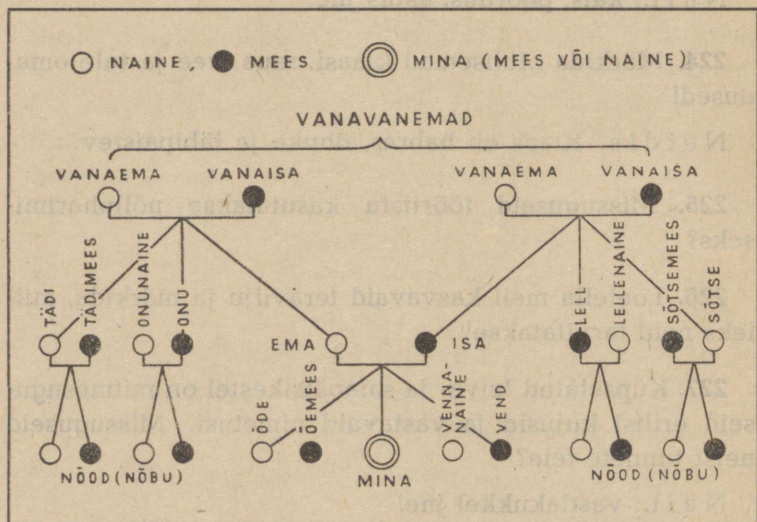
229. Loetella nimisõnu, mis on **metsaga** ühenduses!

N ä i t.: kuusk, lepp jm. puud; jänes, karu jm. metsloomad jne.

230. Kirjeldada suuliselt järgmisi elukutselisi tegevusi!

1. Mida peab õpilane tegema?
2. Mis on kaupmehe kutsetegevuseks?
3. Mida teeb taluperemees?
4. Mis ülesanded on politseikordnikul?

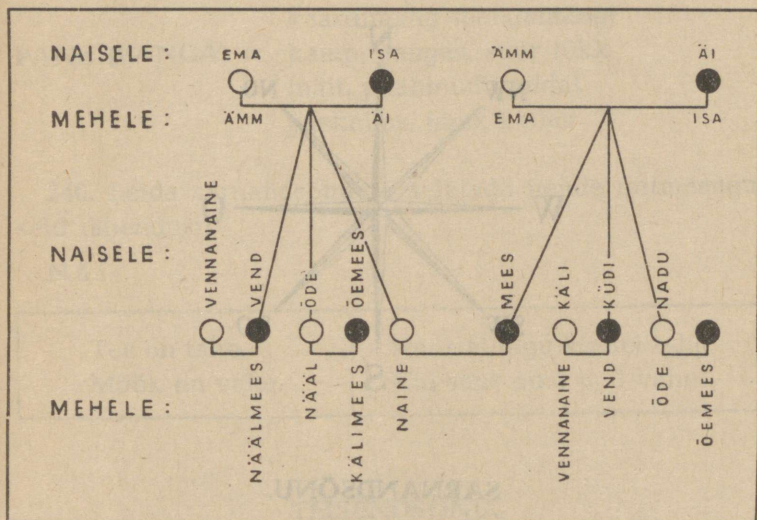
231. Jälgida sugulaste nimetusi järgmises tabelis!¹

232. Koostada oma sugulaste nimestik ning märkida iga nime juurde vastav sugulusaste!

¹ Koostatud prof. A. Saareste kavandi järgi.

233. Jälgida hõimlaste (hõimlussuhete, abieluvahekorra-
st tekkinud sugulaste) nimetusi järgmises tabelis!¹

234. Seletada järgmises rahvalaululõigendis esinevad hõimlaste nimetused!

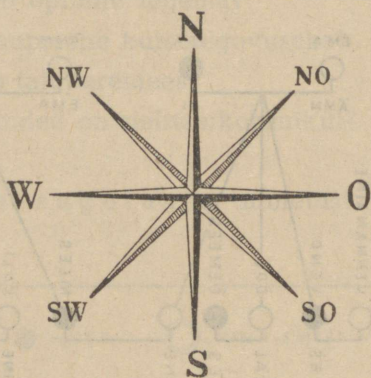
Küdi viinud küna külaje,
äia häili (= katla) kelderie,
nadu kulla kamberie,
ämma seep oli otsa saanud.

235. Loetella mitmesuguseid meeldivaid iseloomu omadusi!

Näit.: julgus, hoolsus, ohvrimeelsus jne.

¹ Koostatud prof. A. Saareste kavandi järgi.

236. Märkida ilmakaarte (eestikeelsed) nimetused toodud skeemile!

SARNANDSÕNU.

237. Jälgida sõrendatult trükitud sõnade tähendust järgmises lauseis!

1. Isa ostis endale uue k o h a (talukoha).
2. Vend sai kontorisse k o h a (ametikoha).
3. Ema tõi turult suure k o h a (sudaku).
4. Tuul tekitas pargis puude k o h a (kohina).
5. K o h a, k o h a, metsakene!

238. Leida oma lugemikust lauseid, milledes on kujult sarnaseid sõnu!

Samakõlalisi, kuid erineva tähendusega sõnu nimetatakse **sarnandsõnadeks**.

239. Vaadelda sarnandsõna *pank* mitmesuguseid tähendusi!

rahaasutus
kaardimäng (pangamäng)
PANK (PANGA) = kamp, pangas, suur tükk
(näit. paatunud mulda)
paekallas, järsk kallas

240. Leida sarnandsõnu ja seletada nende mitmesuguseid tähendusi!

Näit.:

Tee on tahe. Mõök on vahe.	Noortel olgu kindel tahe. Kui suur on 5 ja 3 vahe?
-------------------------------	---

TEISENDSÕNU.

241. Jälgida sõrendatult trükitud sõnade tähendusvarjundeid järgmisis lauseis!

1. Laps on näljane ja t a h a b süüa.
2. Õpetaja s o o v i s meile häid pühi.
3. Laps i g a t s e b näha oma vanemaid.
4. Poisike i h a l d a s mänguhobust.

Sama põhitähendusega sõnu nimetatakse **teisendsõnadeks**.

242. Koostada väike kahekõne, tarvitades sõnu: kõnelema, rääkima, ütlema, jutustama, vestlema, pajatama!

243. Järgmised inimese liikumist väljendavad sõnad järjestada vastavalt nende kiirusele!

Jooksma, kõndima, sörkima, komberdama, lendama (lennukis), roomama.

244. Tarvitada lauseis õigesti: matk, reis, rünnak, sõit, teekond, õpikäik!

245. Leida teisendsõnu järgmisile mõisteile!

Hunt, karu, rebane, heinamaa, põld, kuremarjad, tikerberid, taskurätik, tekk, uhke, kelkima, toimuma, tõrelema, mõnikord.

246. Järjestada suuruse (veehulga) põhjal rühmiti järgmised sõnad!

1) jõgi, kanal, kraav, nire, oja;

2) järv, lomp, meri, ookean, tiik.

247. Järgmised sõnad seada mõttesuguluse järgi rühmadesse!

Grupp, hulk, jõuk, kogu, koondis, padrik, parv, riugas, rägastik, rühm, salk, tihnik, trobikond, vemp, vigur, vingerpuss, võsastik.

248. Täiendada lünk (vastates küsimusele mida?)!

Ivake..., jupike..., killuke..., kübemeke..., lõiguke..., palake..., raasuke..., terake..., tilgake..., tükike..., viiluke...

249. Tarvitada tähendusele vastavalt järgmisi sõnu lauseis!

Antiikne, endine, hiljutine, iidne, minevikuline, muistne, põline, vana, ürgne.

VASTANDSÕNU.

250. Jälgida järgmisi vanasõnu!

1. Rõõm ja mure on kaksikvennad.

2. Pisike säde teeb suure tule.

Eelnenud vanasõnad sisaldavad vastupidiseid mõisteid: pikk — lühike, rõõm — mure jne.

Sõnu, millede tähendus on vastupidine, nimetatakse **vastandsõnadeks**.

251. Järjestada järgmised sõnad kaheks vastandriühmaks!

Algus, arg, edasi, esimene, halb, hea, julge, jõukus, kehvus, kaotama, kurvastama, kõva, leidma, lõpp, nõrk, pehme, rikkus, rõõmustama, tagasi, tugev, vaesus, viimane.

252. Leida vastandsõnu järgmisile mõistele!

Hommik, tervis, talv, kõrgus, usinus, kerge, kuum, noor, suur, kitsas, madal, pime, tume, vapper, karistama, töötama, ülendama, ilusasti, hilja, vähe, aktiivne, eksport.

N ä i d i s. Hommik — õhtu, tervis — haigus.

253. Järgmiste näidete omadussõnad asendada vastandsõnadega!

Värske aedvili; sirge tee; hoolas poiss; nukker lesk; haritud maa; vaenuline vahekord; ilus hoone; kiiduväärne tegu; tuntud suurus; kuiv pinnas; kuiv pesu; kuiv hein; seisev vesi; toores liha; toores inimene.

254. Koguda ja rühmitada vastavalt sarnandsõnu, teistsõnu ja vastandsõnu!

Kordamisülesandeid.

255. Panna koondlauses koma, kui see on nõutav!

1. Nüüd kuulab ta väikeste lindude laulu käo kukkumist ja kure kruuksumist. (A. H. Tammsaare.) 2. Peened suitsulindid tõusid siit-sealt samblast venisid aegamööda maapinnal laiali ja sulasid õhku. (Fr. Tuglas.) 3. Ta sammus põldudevahelisi teid vaatles viljade kasvu kuulas lindude siristamist. (A. Gailit.) 4. Noormees vajus kõssi tõmbus küüru ja ruttas pimedas piiludes kodu poole. (Fr. Tuglas.) 5. Poisid istusid veel paar minutit oma suure liivaaugu äärel nihelesid ja kibelesid sosistasid ähkisid ja ohkasid tõusid kuidagi nõutult püsti vaatasid üksteisele näkku. (M. Sillaots.) 6. Jõe kaldal istub poiss võtab karbist ussi pistab selle õnge otsa sülitab ja viskab õnge lugade taha „kalade kohta“. (H. Visnapuu.) 7. Hilissügise tuul vingub uulitsail keerutab tolmu ja paberilipakaid õhus raputab kaupluste silte ja vihiseb telefonitratides. (O. Luts.)

256. Panna enne **kui** ja **nagu** koma ainult siis, kui mainitud sõnadega algab kõrvallause!

1. Päike oli juba puude ladvul kui mehed ärkasid. 2. Jooksja ahmis õhku nagu kala kuival. 3. Priit oli pikk ja sirge nagu pajuvits. 4. Hobust süüda kui venda ja kõida kui varast. 5. Milleks sõnu kui on tarvis tegusid. 6. Jah, nüüd on lapsuke jälle terve ja lõbus nagu hiir toidukambri! 7. Head sõnad jahutavad rohkem kui külm vesi. 8. Ra-

hulolu on parem kui rikkus. 9. Vanake oli vaimustunud kui ta kõneles oma endisest sõdurielust. 10. Arm mõjub enam kui hirm. 11. Naaber oli äkiline ja põles kui kadakas kui ta vihastus. 12. Poiss oli terve nagu purikas kui ta suvel maal elas. 13. Mees rebis oma kraed nagu oleks tal raske hingata. 14. Parem pool muna kui tühi koor. 15. Vaevalt oli möödunud esimene vihmahoog kui sellele järgnes teine palju tugevam. 16. Ei maksa enne müüa karu nahka kui karu käes pole. 17. Kuri keel on teravam kui nuga.

257. Panna liitlauses koma, kui see on nõutav!

1. Oeldakse et naer pikendab eluaastaid. 2. Saame ju kõigega valmis kui tahame. 3. Au ei anta asjata ega tarkust tasuta. 4. Värav klõpsatas ja keegi astus õue. 5. Ei või ju iial teada kellest võib tulla meile tulu ning abi. 6. Tõeline sõber on see kes aitab sind ka hädas. 7. Kes kaevab mulda see leiab kulda. 8. Kalad pandi kotti ja paat tõmmati kaldale. 9. Vastavalt oma ümbrusele on rästik värvilt kas hall pruun või must. 10. Pääsukesed lendlesid järve kohal ja puudutasid tiibadega vett. 11. Epp oli käe õlast nikastanud ega saanud tööle tulla. 12. Härghein ehk jaanilill on madala varrega taim. 13. Lopsakaid taimi leidub seal kus on rohkesti niiskust. 14. Vesi sulises mahedasti ning lokutas kaldaäärseid kive. 15. Tüütav vihm piitsutas nii inimesi kui ka loomi. 16. Varavalminud õunal ei ole nõutavat maiku ega lõhna. 17. Etendus oli parajasti lõppenud ja publik lahkus. 18. Omnibus peatus sest inimesi tuli peale võtta. 19. Rändur palus öömaja mida talle lahkesti lubatigi.

258. Panna igas allpool antud lauses 1 koma, nagu see on nõutav!

1. Kui kilgid hakkasid laulma ärkasid koeradki unest. 2. Kui tööle mindi oli ilm veel kottpime. 3. Rauk tegi füü-

silist tööd kuigi mõõdukalt. 4. Järve kohal oli tunda jahe-
damat hõngu nagu ikka suurte vete kohal. 5. Mida hele-
dam valgus seda tumedamad varjud. 6. Kui on tervist siis
ollakse tugev. 7. Enne ei maksa vana kaevu täis ajada kui
uut juba tuntakse. 8. Laen kerge anda raske tagasi saada.
9. Mis täna tehtud see homme hooletu. 10. Mitte unustada
et õige sageli vajame endast väiksema abi. 11. Aeg-ajalt
käidi kauplustes et osta mitmesugust tühja-tähja. 12. Kar-
jast hüüti koju heledal häälel nii et ümbrus vastu kajas.
13. Mõodus mõni hetk enne kui hakati rääkima. 14. Jutu-
hoogu sattunud hakkasid nad pajatama teineteise võidu.
15. Haige tahtis tõusta kuid ei jaksanud. 16. Kõneldi enda-
misi et midagi ei juhtunud ja et kõik on endist viisi. 17. Ja
töö ei vähenenud ehkki lõunaaeg oli ligidal. 18. Et mõtteid
mujale juhtida hakkas neiu ke laulma. 19. Maailmas on
palju ilusat millele mõtlemine teeb südamele rõõmu.

259. Panna igas allpool antud lauses 2 koma, nagu see
on nõutav!

1. Poiss kes murdis käeluu viidi kliinikusse. 2. Kiirrong
mis jõudis jaama peatus viis minutit. 3. Noor põllutöeline
tegi kuidas õpetati ja läks vagu ajades edasi. 4. Poiss nägi
et peremees oli halvas tujus ja läks seepärast kohe tööle.
5. Nooredki teavad mis tähendavad eluraskused ja astuvad
neile julgesti vastu. 6. Ema avas õhuakna et sisse lasta
värsket õhku ja vaatas tänavale. 7. Mees seisis koridoris
toetudes seljaga vastu seina ja muljus oma vana mütsilotti.
8. Eideke seisatas paar sekundit selg majakese poole ja
silmitses pilvist taevast. 9. Vanake otsis sule mis oli juba
roostetanud ja hakkas kirja kirjutama. 10. Poiss teadis et
vanaisa ei kannata vasturääkimist ja vaikus targu. 11. Meie
puiestikud vajavad kaitset mitte ainult suvel vaid ka talvel

sest just külmaga on puude oksad väga õrnad ja murduvad kergesti. 12. Sa rikud end kehaliselt kui sa ei kasuta värsket õhku mida sulle hinnata pakutakse. 13. Jah maailm on suur ja lai kuid varemini või hiljemini saab rändaja siiski rahu. 14. Viiu ütles et olevat midagi lauale unustanud ja jooksis ruttu õue. 15. „Koerad hauguvad sedamoodi nagu tuleks oma inimene“ arvas ema. 16. Ela põhimõtte järgi: mis sa tahad et teised sinule teeksid tee ise teistele.

260. Panna igas allpool antud lauses 3 koma, nagu see on nõutav!

1. Äkki vaatas mees kella ütles et peab ruttama koju ja lahkus. 2. Siis avanes üks mis viis majast aeda ja sealt väljus vanake et aias tööle hakata. 3. Sport mis läheb nii kaugemale et pärast eesmärgi saavutamist langetakse jõuetult maha on siiski tervisele kahjulik. 4. Müra ragin karjumine loomade ammumine — kõik see täitis laadaõhku. 5. Kõik värises: seinad laed masinad põrandad. 6. Ta jooksis nii nagu ta juba kümneid aastaid polnud joosnud hingeldades viimast lihast pingutades. 7. Palun sõbrad rahustuge liigseks ärrituseks pole mingit põhjust! 8. Veetsime pühapäevad mängides uidates supeldes õhuvanne võttes ja mõnuldes. 9. Kalevipoeg võttis mõõga keerutas seda paar korda õhus nii et kange kohin tõusis ja rabas siis mõõga raksatades vastu alasit.

261. Panna koma, kuhu vaja!

1. Juku ärkas tõusis kohe voodist avas õhuakna ja hakkas võimlema. 2. Koeraklutt kargas püsti liputas saba ja tõmbas sooja keelega üle poisi kää. 3. Väike Jaak jooksis emale vastu suure rutuga nii et kannad välkusid. 4. Poiss võttis klaasi sooja piima mille tühjendas ainsa sõõmuga. 5. Joosti sellise kiirusega et hing jäi rindu kinni. 6. Inime-

sed peaksid selle asemel et joosta ilusal päikesepaistelisel ajal umbsesse kinno ruttama värskesse loodusse. 7. Tule aga Virveke kohe tagasi! 8. Hakka mu väike Liisike nüüd kohe õppima! 9. Maasikad mis punetasid peenral olid suured ja magusad. 10. Poisi süda oli puhas seepärast vaatas ta emale julgesti silma. 11. Ma taipasin et olin oma vihmarvarju vahetanud ja sammusin tagasi sõbra poole.

262. Panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

1. Emake küsis väike Hilja millal tuleb isa koju 2. Noh lapsed ütles noor õpetaja laske aga kõlada laulul 3. Kas sa Kustike küsis ema ei lähegi õue mängima 4. Oleksin poisid väga õnnelik ütles väsinud onu kui siin nii palju ei sõelutaks 5. Kulla sõber hüüdis isa naabrile ka sul puudub ettevõtlikkus. 6. Jah tähendas hiljem naaber kõnel ei puudunud hoogsust. 7. Mul ei olnud aimugi naeratas onu et sa Juku oled säärane väänkael 8. Noh küsis sulane mida teeb nüüd Andres 9. Püüa nüüd hüüdis Jaak Peetrile olla rahulik ja külmavereline 10. Ma olin siis veel väga noor seletas sulane kui too lugu juhtus 11. Naljakas ütles Arno Kaljole et rõõm paneb nõnda kõvasti higistama. 12. Noh hüüdis onu oled aga sina ka suur laps Hillar 13. Lapsed hüüdis vanaema videvikus ei loeta juturaamatuid

263. Panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

Nõiarohi.

Kaks naist kõndis sama teed ja mõlemad kandsid rasket korvi Uks nurises ja ohkas oma kandami raskuse üle teine aga naeris ja naljatas Esimene naine ütles Kuidas saad sa veel naljatada Sinu korv on ometi niisama raske kui minu oma ja minust tugevam sa ka ei ole Seda küll vastas teine

aga ma panin oma koorma juurde nõiarohu mis nii mõjub et ma kandami raskust vaevalt tunnen Oi milline haruldane rohi see siis on Utle ometi kuidas teda hüütakse ja kust teda võib leida See rohi vastas rõõmus naine kasvab kõikjal ja ta nimi on kannatlikkus

264. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas suure või väikese algtähega!

1. Tallinnas elavad (tallinlased), Tartus aga (tartlased).
2. Kus elavad (noarootslased)? 3. Tartu asetseb (emajõe) orus. 4. Laadal oli rohkesti (peipsi-äärseid) kalureid. 5. Nii (petserlased) kui ka (alatskivilased) said kurkidest head hinda. 6. Kunstnikud sõitsid (soome) ja (rootsi). 7. Tiit võttis (saksa) pildiajakirja ja hakkas seda lehitsema. 8. Väike väin on (saaremaa) ja (muhumaa) vahel. 9. Pikne süütas (vihula) vallas (villandi) külas (raudla) talule kuuluva heinaküüni. 10. Noor keelemees uuris (lõuna-eesti) murdeid. 11. Tõnis on sündinud (tõnisepäeval), Jüri aga (jüripäeval). 12. Millal on (madisepäev) ja millal on (toomapäev)? 12. Joodi lõhnavat (hiina) teed. 14. Teed tuuakse ka meile (hiinast) ja (jaapanist).

265. Meenutada vastav reegel ja kirjutada kriipsuga sõnas kas ühe- või kahekordne kaashäälik!

1. Linnad on meie vaimse elu kesk—ohad. 2. Oli nii vara, et lin—gi näis tukkuvat. 3. Istuti rist—eel ja puhati jalgu. 4. Raudtee käänaku tagant tuli kiir—ong nähtavale. 5. Rong saabus lõp—jaama. 6. Koosolekul esines ettekan—dega keegi tallin—lane. 7. Kõnelejal oli haruldaselt võimas met—al—ne hää. 8. Küsimuse lõp—lik otsustamine jäeti juhatuse hooleks. 9. Vana sep—ki viidi noorte sekka. 10. Vanake muutus äkki nukraks ja mõt—likuks. 11. Hal—pead

tuleb austada. 12. Suur mees, suur särk—i. 13. Eredalt punane nelk pandi toredasse kristal—vaasi. 14. Kõögiriulil hiilgasid vask—atlad. 15. Iluaeda kaunistas pursk—aev. 16. Paremad tõukanad munevad aastas kuni kaks—ada muna. 17. Tänaeid toimetusi ära viska hom—se varna!

266. Kirjutada sõna algul küsimärgi asemele **h**, kui see on nõutav!

Vanasõnu.

1. Laisa tööpäev on ?ikka ?omme. 2. ?Äkki ?aarad, suu põletad. 3. Seltsis segasem, ?ulgas ?ubasem. 4. ?Aige laps ?emale kõige ?armsam. 5. ?Aeg ?õpetab ?albi targemaks. 6. ?Ommikul kiida ?aset, ?õhtul ?ilma. 7. ?Aukuja koer ?ei ?ammusta. 8. ?Aeg ?aitab ?arstida. 9. ?Unustab ?oidja, ?ei ?unusta püüdja. 10. Parem ?auga ?auda minna kui ?äbiga ?elada. 11. Silm on ?inge peegel. 12. ?Abe vana-taadi ?ilu. 13. ?Oled ?untide ?ulgas, siis pead ?untidega ?uluma. 14. ?Äda ?ei ?anna ?äbeneda. 15. ?Ahnus ?ajab ?auku. 16. ?Ooletus ja ?õnnetus on seltsimehed. 17. ?On sul ?äda, kaeba ?enesele. 18. ?Uppuja ?aarab ?õlekõrrestki kinni. 19. ?Ära ?üüa ?unti, ?unt tuleb kutsumata. 20. Kui kassid kisuvad, siis ?iired ?üppavad.

267. Meenutada vastav reegel ja kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus **de** või **te**!

1. Eluruumid kajasid pidulis— kõnelus—st ja ruttava—st sammu—st. 2. Pereema sõbralikku—s särava—s silma—s oli alati rõõmus ilme. 3. Talitajal tuli rännata treppi— ja pimedada— käiku— rägastikus. 4. Poisike oli tõsis— rohelis— silma—ga ja suur— paksu— juus—ga. 5. Vanaema halli varjundiga silmad tiheda— ripsme— taga olid väga sümpaatsed. 6. Neiu uued kingad olid toreda—

pannal—ga. 7. Vanemad olid pannud kõik lootused oma virka—le tütar—le. 8. „Lapsed, ärge nüüd astuge värsk—le peenar—le!“ hoiatas ema. 9. „Tarvis on võtta end kindla—sse kä—sse!“ noomis onu poissi. 10. Kirjutatagu aadressid ümbriku—le suur— ja selge— tähte—gal. 11. Kihutati tubli—l ratsu—l mööda sirget maanteed. 12. Kõik tundsid rõõmu tarka— uudishimulis— silma— ja väikes— kena— käppa—ga oravakesest. 13. Linnud otsivad varju valju— tormi— ajal tühja— maja— palkoni—l ja veranda—l. 14. Ule laia— lagendikku—, mustava— metsa—, vahutava— jõge—, sügava— järve— ja sinava— mere— viib rändlindu— pikk hädaohtlik tee. 15. Matkajad möödusid linna—st ja küla—st, järve—st ja jõge—st.

268. Asetada järgmises muistendis kriipsu asemele kas de või te!

Kodukäija.

Uks ihnus mees kündnud alati teis— põllupeenar—st ühe vao enese poole. See mees surnud ära ja hakanud kodu käima. Ta hulkunud aeda—s, talli—s, lauta—s, isegi heina- ja karjamaa—l, kõige rohkem aga käinud ta põldu—l. Sinna tulnud ta sahka—ga, kündnud vahel, äestanud vahel, mõõtnud vahel põldu— laiust. Kõrd tulnud ta oma tööriista—ga öösel kiriku poolt ühele mehele vastu. Mees küsinud: „Kuhu sa lähed?“ — „Kuju, kündma,“ vastanud kodukäija ja läinud oma teed. Mees läinud vaatama, mida kodukäija teeb. Kodukäija tõtanud üle niitu— ja aasa— põllule ja pannud sahad seljast maha. Peremehe äkked ja sahad seisnud põllul. Kodukäija läinud sahka—juurde, vaadanud neid ja ütelnud: „Ei ole oma töö.“ Siis sammunud äke— juurde, vaadelnud üht ja lausunud: „Pool oma, pool võõrast! Nii kaua käin ikka, kui minu tööriis-

ta—ga siin töötatakse." Mees läinud peremehe juurde ja rääkinud, mis ta kodukäijalt kuulnud. Peremees toonud teiselt põllult vana äkke koju ja põletanud ära. Siis kadunud ka kodukäija— kollitamised.

269. Kirjutada klambreis olevad sõnad mitmuse osastavas!

1. Kalurid parandasid (vana noot). 2. Saadi (haug, särg, ahven) ja (muu kala). 3. Kihutati mööda (tühi väli). 4. Metsades kasvab (kuusk, kask, lepp, pärn, tamm, vaher, haab) ja (teine puu). 5. Sammuti aeglaselt mööda (looklev üksildane rada). 6. Taevas oli täis (roosa, helelilla) ja (kuldne pilvekiud). 7. Korjati (kuldkollane kullerkupp). 8. Rukki-leib on meie (tähtsaim toiduaine). 9. Lapsed leidsid samblikkude vahelt (harilik) ja (haruldane mardikas). 10. Väikesed oravad klõbistasid (pähkel) ja (käbi). 11. Rännati mööda (org) ja (kuristik), (laas) ja (kalju). 12. Läbiti (roheline väli) ja (väike alev). Vanake muretses (pikk pajuoks) ja punus neist (kena korvike). 14. Liivaseljandikul kasvas vaid (üksik jässakas mänd). 15. Üksik puu õõtsus kõrgilt oma (tore leht). 16. Koeraklutt näitas urisedes oma (peenike okasterav hammas). 17. Majakese ümber kasvas (kartul, kapsas, kaalikas, porgand, punane moon, värviline lill). 18. Eideke istus ja mõtles oma (raske mõte).

270. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Vanake jutustas lastele mõned (ilus jutt). 2. Kellakese (osuti) näitasid kakskümmend viis (minut) üle kümne. 3. (Suur lamp) levitasid (pehme valgus). 4. Tüdrukuke raputas oma (valge sasipea). 5. Isegi (lihtsaim ülesanne) vajavad mõtlemist. 6. Tehases leidsid tööd nii mõnedki (töökas tüdruk). 7. Neli (kindel valvur) seisis värava ees. 8. Vajati

kolme (osav äriteenija). 9. Kuus (jõukas peremees) ostis traktori. 10. (Hoolas rätsep) oli kibedasti ametis. 11. Mõned (jalgrattur) kihutasid mööda (sirge maantee). 12. Mehel oli iga asja kohta ütelda midagi (uus) ja (värske). 13. Mõõdus paar (töörikas nädal). 14. Mõned (mõjukas lause) panid vahelesegajad vaikima. 15. Pääsukesed on väga (hoolas majapidaja). 16. Kuulati selge ojakese (rõõmus sulin). 17. Nauditi sügisese õhu (jahe paitus). 18. (Raske laine) tõstsid ja langetasid nelja (kerge lootsik). 19. Kaks (kauge tuli) vilkus tormisel õhtul. 20. Lootkem ikka kõige (parem)!

271. Kirjutada kriipsu asemele kas **g, k** või **kk!**

1. Kes ku—ub vette, haarab kinni õlekõrrest—i. 2. Karlur kodus uut võr—otti. 3. Pi—vi—at niidab laia kaare. 4. Lihtsad toidud ei te—ita seedimisri—eid. 5. Kuidas lü—ad, nõnda läheb. 6. Ker—e on ku—uda, ras—e on tõusta. 7. Mi—u ku—us vastu kapi nur—a, nii et te—is muh—pähe. 8. Käbi ei ku—u kannust kau—ele. 9. Õige hõlma ei ha—a üks—i. 10. Vastutusri—as ülesandes talitatagu tar—u! 11. Vana—e sammus hoo—sasti nur—ast nur—a. 12. Julge ettevõtli—us teeb nii mõne—i jõu—aks. 13. Mis pidin ma siis temaga peale ha—ama? 14. Mis pidi siis tuju—a poisi—a peale ha—atama? 15. Ärge kart—e tulevi—u, tublid noored! 16. Huvitav oli vaadelda te—ivat pilve—est.

272. Kirjutada kriipsu asemele kas **b, p** või **pp!**

1. Aknakese kaudu voolas tu—a arglikku päikese—aistet. 2. Mõned kär—sed pirisesid um—ses köögis. 3. Keegi poisijõm—sikas ri—us puu küljes. 4. „Ära ri—u, —eetrike, puu küljes!“ hüüti poisi—õngerjale. 5. Hääletu hü—ega oli kass ülal tre—il. 6. Ants tahtis hü—ata üle lom—i, kuid

kukkus lom—i. 7. „Pange aga kim—sud ja kom—sud kokkul!“ hüüti lastele. 8. Kõik õ—ivad tüdrukud olid usinasti oma ametis. 9. Nägime õ—ilasi õ—etükke õ—ivat ja kordavat. 10. Kes hoolega õ—ib, see edasi jõua—. 11. Laisa töö—äev on ikka homme. 12. Õ—i—oiss pidi töö lõ—e—tama. 13. Töö pea— lõ—uni tehtama. 14. Õ—itagu elus vähem käskima! 15. Vana karu ei õ—i tantsima.

273. Kirjutada kriipsu asemele kas **d**, **t**, või **tt**!

I

1. Mõnikümnen— rõõmsa— lindu siris— as aias. 2. Mõö— usid mõned töörikka— nädala—. 3. Mõödus paar töö— rikas— nädala—. 4. Mõned valge— loo— siku— väljusid rannast. 5. Kolm valge— loo— siku— väljus rannast. 6. Kaks tüse— at kaluri— askel— as vabe— e juures. 7. Ebasoo— sad tuuled takistasid sõi— u merele. 8. Mõned tuliuued auto— kihu— asid mööda maan— eed. 9. Väike Paul kra— sis kõrva— agust ja mõ— les. 10. Kõik tulija— olid meie ustava— naabri—. 11. Kolm väsinu— teekäija— ei suu— nud enam käia. 12. Mõned lahke— eman— ad aja— sid mõnusa— ju— u. 13. Pilvesagara— sõu— sid mööda tume— at taevaalust. 14. Varsti magasid väsinud tü— ru— ku— raske— un—.

II

1. Ema võ— is oma tü— rekese kä— e vahele. 2. Tal— ri— ku— e ja nõu— e klirina— oli kuul— a isegi aeda. 3. Äkit— sel— kuul— us taga— oast mingi— krabina—. 4. Hirmul öel— akse oleva— suured silmad. 5. Head mäle— a— akse ikka heaga. 6. Parem aas— a oo— a— a kui kaks ka— he— se— a. 7. Mõödus mi— u nädala—, ilma et oleksime näinud oma häid tu— avaid. 8. Otsus— a— i ühisel— kü—

las—a—a vana tu—ava—. 9. Kaks tore—a— kimli— raken—a—i vankri e—e. 10. Oli kuulda vai— tuuleõhu käes liikuva—e leh—ede kerge— sahina— ja ojakese hõbeselge— vulina—. 11. Ris—eel näis midagi valen—ava— ja liikuva—. 12. Kõneleja kirjel—as kõike näh—u— hoogsal— ja huvi—aval—. 13. Tü—rukuke lehvi—as jumalagajä—uks taskurä—i. 14. Tädi naera—as lapsukesele rahulikul— vastu, lehvi—a—es rä—iga. 15. Oli ko—pime, kui nad koju jõu—sid.

274. Kirjutada kriipsu asemele kas **i, j, ij, või jj**, nagu see on nõutav!

1. Eidekesed istusid ja jutlesid a—as. 2. Kas Tiiu a—as juba karja koju? 3. Suurde tallu va—ati hoolsat teen—at. 4. Sulane Jaak tagus tugeva va—a maasse. 5. Taadike tõusis ja lausus: „Va—a õige ka koju minna!“ 6. Väike Ruudi oli iga jutu peale ma—as. 7. Peatuti ja astuti ma—a. 8. Uues ma—as elas ka ma—as kass Mints. 9. Tolm on tiisikuse eelkäi—a. 10. „Su tee, Jukuke, olgu mu—al, aga mitte siin,“ ütles Tiiu. 11. „Jah, sa—a ei sa—a taevast!“ naeris pes—a Viiu. 12. Väike Jaan istus o—a kaldal ja libises o—a. 13. Tul—a püüdis olla lõbuski, aga ta nägu oli kahvatu kui sur—al. 14. Ärge põlake tööd ega tööteg—at! 15. „Kas mõlemad pakid tuleb ära viia?“ küsis pakkide vii—a. 16. „Olen juba nii väsinud, et ei jaksa enam kä—a,“ ütles väsinud teekä—a. 17. Müü—a ei saanud siiski oma kaupa ära müüa.

275. Kirjutada kriipsu asemele kas **dada, tada, data** või **tata!**

1. Lapsed, videvikus ei tohi kirju—! 2. Lapsed, videvikus ei kirju—! 3. Poisid, kurja koera ei tohi õrri—! 4. Poi-

sid, koera ei õrri—! 5. Tõsiste asjade puhul ei nalja —! 6. Tõsiste asjade puhul pole sünnis nalja—! 7. Iga inimest ei või usal—! 8. Iga inimest ei usal—! 9. Haavu ei tohi puudu— mustade näppudega. 10. Haavu ei puudu— mustade näppudega. 11. Seda küsimust ei otsus— uisapäisa. 12. Seda küsimust ei tohi otsus— uisapäisa. 13. Uhest palgist ei ehi— maja. 14. Uhest palgist ei saa ehi— maja. 15. Usu mind, nii ei vähen— kulusid! 16. Usu mind, nii ei saa vähen— kulusid! 17. Otsustati korral— rännakuid mööda kodumaad. 18. Kärkimise ja käskimisega ei saavu— palju. 19. Tuleb kasu— aega, kui tahetakse midagi saavu—. 20. Oota, poiss, nii ei kõrval— neid puudusi! 21. „See küsimus tuleb kohe otsus—,“ tähendati koosviibijate rida-dest. 22. „Jah, selle asjaga ei viivi—!“ hüüdis keegi.

276. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas vormis, kuid nõnda, et täishäälikute vahelt jääb ära **b**, **d**, **g** või **s**!

1. (Suitsujuga) tõusid taeva poole. 2. (Kägu) aga kukkusid rõõmsasti kuusikus. 3. Kuduja (käsi) liikusid nobedasti. 4. Vanaemake (kuduma) väikesele Tiiule uusi sukki. 5. „Sa, lapsuke, (lugema) juba üsna soravalt,“ naeratas tädi Helgale. 6. Mareti etteütlikes olid vaid mõned väikesed (viga). 7. Tüdrukuke kirjutas veel mõne (rida) ja jooksis siis õue. 8. Vanaldasele teekäijale oli kepp suureks (tugi). 9. Ärge kartke, küll poisid (pidama) oma jaa-sõna! 10. „Küll me juba (kaduma) õigel ajal!“ hüüdsid mõned mängijad. 11. „Nüüd aga (kaduma) sinagi, Jukul!“ hüüti väikesele mängijale. 12. „Arvo, (siduma) pakid kinni!“ hüüdis isa. 13. „Jah, onuke (põdema) nüüd rasket haigust,“ ütles viivu pärast pereema. 14. „Tähendab, (pidama) ikka minema,“ mõtles Tiiu. 15. Laadaline peatub ja (siduma) hobuse lasila külge. 16. Sepad (taguma) rauda, kuni see on veel kuum.

17. Lauda tekkinud (pragu) laienesid üha. 18. Vikat läikis (lüsi) otsas.

277. Kirjutada järgmisis lauseis kõik sõnad mitmuses!

I

1. Ära sõbrusta halva inimesega! 2. Lohuta kurblikku sõpra! 3. Tund järgneb tunnile. 4. Ta kleepis ümbrikule margi. 5. Mehike pääses ohtlikust sekeldusest. 6. Mine, sa satud õigele jäljele! 7. Ma kõnelen targaga targast asjast. 8. Ilusale mõttele järgnes ilus ülesanne. 9. Näitleja lõbustas mind toreda ettekandega. 10. Koldes oli tuline tukk. 11. Põlev küünal tilgutab mõne rasvapisara lühtrile. 12. Sa pühid tahvlit lapiga. 13. Poiss, ära istu märjale pingile! 14. Rätsep tegi vennale toreda ülikonna. 15. Pottsepp meisterdas ahjule uue lõuka. 16. Lõbus jutuke meeldis lapsesele. 17. Ära satu ekslikule teele! 18. Väikese poisi jutus puudus mõte. 19. Vaata kunstniku meisterlikku maali!

II

1. Pane pärg hauale! 2. Ilus sammus ehtis kalmuküngast. 3. Nukker eit istus pingil. 4. Külma tuuleil äratas tukkuja mõttest. 5. Virk nõudepesija askeldas köögis. 6. Koldes hõõgus mõni süsi. 7. Poisi kannel rippus seinal. 8. Kana tukkus õrrel. 9. Noor kukk kakles vana kukega. 10. Karja poisi pastlal katkes nõör. 11. Hiirepesa asetseb mättas. 12. Ära mine niidule vikatita! 13. Heinamaal voolas selge veega läte. 14. Kalur tegi kaldale toreda lõkke. 15. Vana sepp parandas äket. 16. Vapper sõdur marssis tänaval. 17. Hüppaja tore hüpe meeldis kõigile. 18. Poiss proovis uut ketast. 19. Kokkupõrkel sai auto mõne rikke. 20. Hobune vajab külmal ajal sooja katet.

278. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu see on nõutav!

I

1. Rutati (lahti pääsenud) hobust (kinni püüdma). 2. Nägin noort (talupoega) hobust (kinni püüdvat). 3. Hobusel on (läbi käidud) tee meeles. 4. Jaak oli (vastu pidav) tööline. 5. Loobiti eemale (lahti kangutatud) (maa kive). 6. Sälü (noor kael) paindus uhkesti (taha poole). 7. Jõud ei tähenda (teine kord) midagi. 8. „Nüüd on kõigel lõpp,“ käis mehe peast läbi (välk kiire) mõte. 9. Linnad on meie (vaimse elu) (kesk kohad). 10. Julge (peale hakkamine) on (pool võitu). 11. (Ette võetud) tööd ei tohi (pooleli jätta). 12. „Tõde ja õigus“ on (välja paistvamaid) teoseid. 13. Koolides õpetatakse ka (papp tööd). 14. (Hästi õpitud) tükid ei unune. 15. Laulu (pähe õppimine) vältas (pool tundi). 16. Kõneleja (palju ütlev) kõne meeldis kõigile. 17. Kõik kuulajad olid (hiir vaiksed).

II

1. Suitsetamine on (mitte suitsetajaile) vastik. 2. Lapsed ruttasid ema juurde (kiirel sammul). 3. Lapsuke ruttas ema juurde (tipp sammul). 4. (Pika kasvulise) noormehe (lühi nägelikud) silmad olid peidetud suurte prillide taha. 5. Umbruse (tundma õppimine) pakkus (noortele reisijatele) suurt mõnu. 6. (Suure kivi) (lahti kangutamine) käis poistel siiski üle jõu. 7. (Kevade tuul) mängis lapsukese (kuld lokkidega). 8. Kõrgel ujusid (tume sinised) pilved. 9. (Heina kõrred) tantsisid (tormi keerises). 10. Äkiline (tuule puhang) pani virvendama järve (sileda pinna). 11. (Teras hallil) veel paistsid mõned (purje täpid). 12. Äkki märgati (järve seljal) paati ja paadi kõrval vees (appi ki-

sendavat) inimest. 13. Rutati (hädas olijaile) appi. 14. (Õhtune tuul) keerles tujukalt ühest (ilma kaarest) teise. 15. (Nukra meelne) eideke istus (surnu aias).

279. Loetella kõik inimese käsutuses olevad liiklemisvahendid!

N ä i t.: jalgratas, aeroplaan, laev. . .

280. Koostada kas sepikoja või kingsepa-töökoja sõnastik!

N ä i t.: **alasi** — metallitöö-vahend, tarvitatakse tagumistöö aluseks.

haamer ehk **vasar** — löögi- või tagumisriist. Jne.

281. Tarvitada vastavais lauseis sarnandsõnu *pea, viis, post, kiil, papp, maitse, vint* ja *tempel*.

282. Korraldada järgmised sõnad teisendsõna-rühmadeks!

Aas, niit, tiirlema, põld, keerlema, heinamaa, rohumaa, luht, värisema, jalamaid, ruttu, vabisema, kiiresti, pöörlema, judisema!

283. Leida teisendsõna järgmistele sõnadele!

Ahne, võimas, julge, müra, tõrelema, hirm, vilgas, otsatu, imelik, nukrus, kõikuma, õudne, tahtlikult.

284. Loetella vilja- ja heinakogude (hunnikute, kuhjakeste, kuhjade) nimetused!

N ä i t.: sard, rõuk jne.

285. Leida teisendsõnu lindude nimetustest!

N ä i t.: kägu — kukulind; ööbik — sisask jne.

286. Mängides „Laevatäitmist“ nimetada mängu esimeses järgus põllusaadusi, teises järgus aiasaadusi ja kolmandas järgus metsasaadusi!

N ä i t.: Ma täidan laeva... rukistega... otradega jne.

287. Nimetada sõnu, milledele klassikaaslased leiaksid teisendsõnu või vastandsõnu!

N ä i t.: Ilus — (kaunis, tore jne.), paks — (õhuke), vähendama — (suurendama)...

288. Leida vastandsõnu järgmisile mõisteile!

Leid, müra, sõda, päev, noorus, headus, minevik, ida, edel, sõber, magus, toores, kange, kurb, õige, tark, tarviline, inetu, lühike, kurvalt, sagedasti, hästi, ees, väljas, ülal, unustama, algama, andma, eitama, avama, sündima, süütama, vähendama, liginema, langema, keelama, võitma, alla, tpruu!

289. Leida mitmesuguseid vastandsõnu (ka lugemispaladest)!

N ä i d i s. Õhtuks — hommikuks, kuuvalge öö — pime (kottpime) öö, hommiku poole keskööd — õhtu poole...

290. Järgmises tekstis asendada jämendatult trükitud sõnad vastandsõnadega!

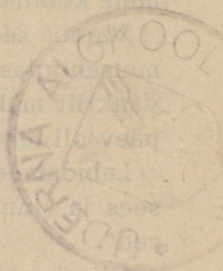
Talv.

Soe suvi on juba nagu unustusse vaibunud. **Nukker sügiski** on ammu möödas. On saabunud sademeriikas **talv**. **Kahvatu** päike taevas liigub **madalal**. Ta kiired tunduvad olevat **jahedad** ning **jõuetud**. Päevad **talvel** on **lühikesed**, kuid ööd seevastu on väga pikad.

Ilmad talvel on külmad, eriti öösel. Teelised on riietatud raskelt, sest talvekülm ja karm põhjatuul sunnivad kandma pakse ülikondi.

Rändlinnud lendavad talveks lõunamaale. Kõigi metsloomade elu talvel on raske. Neil on napilt toitu. Ja kui kõhukesed on tühjad, siis ollakse murelikud.

Lapsed käivad talvel koolis õppimas, sest siis on koolid avatud.

Kirjandi- ja kirjaharjutusi.

291. Lugeda tähelepanelikult järgmine kirjand läbi ja koostada selle sisulise ülesehituse kava! Ühtlasi leida kirjandile vastav pealkiri!

See oli hallidel hilissügisestel päevadel, kui ilmusid mehed „sihti“ ajama uueks elektriliiniks, mis pidi tooma meie koolile uue valguse.

Varsti seejärel kolisesid talumeeste vankrid, suured metsahiiglased peal. „Üks, kaks ja korraga!“ tõsteti need vankrilt maha ja mindi rahuga koju, sest meeste küüdi-päev oli tehtud uue valguse saamiseks.

Labidameeste hoolsa töö järel olid suured augud maa sees ja sinna püstitati nüüd need laasitud „metsahiiglased“.

Oli sügisehommik, kui tegime jalutuskäigu orgu. Kõigepealt köitis meie tähelepanu talumees, kes vedas adraga pikka punast „elukat“; hiljem selgus, et see oli elektritraat uue liini ehitamiseks.

„Toh-oh hullul!“ hüüdsid poisid, „vanasti vedasid kilplased valgust kotiga, kuid nüüd veetakse koguni adraga!“

Esialgu jäi meile arusaamatuks, kust tuleb see elekter? Kui mõni targem tähendas, et Ulila soost, siis jäi neile, kes seda küsisid, kindel aimus, et Ulila soosse on pistetud traat ja seda mööda tulebki elekter. Mõni tähendas veel asja-

likult, et meil siin läheduses on soid küll, võetagu siit, tuleb odavam...

Läks hulk aega, enne kui õpetaja suutis selgeks teha, mispärast just elekter tuleb Ulila soost. „Sinna on ehitatud tarviline jõujaam, mis saab koha pealt odavat kütet,“ rääkis õpetaja.

Elektri toomine majasse läks nobedasti. Puuriti auke seintesse, pandi ja seoti traate ning nuppe.

„Seda kõike küll minu pea kinni ei võta, vahest vanema klassi õpilastel võtab,“ rääkis naljahammas Toomas õpetajale.

Nüüd aga särab koolimajas elekter. Lambid, mis suitsetasid ruumide laed mustaks, viskasime rõõmuhõisete saatel „vanarauaks“. „Kadu lampidele, elagu elekter!“ hüüdsid poisid.

(H. N., 13 a. vana.)

292. Kavastada ja kirjutada kirjand ühel järgmistest teemadest!

- a) Juhtumus kooliteel.
- b) Olin perenaiseks.
- c) Käisime kalastamas.

Hoolitseda selle eest, et oluline, mis peamõtet aitaks hästi arendada, välja ei jääks. Samuti kõrvaldada juba kavastamisel kõik ebaoluline, mis põhimõtte arendamisele kasuks ei ole ning selle arendamist isegi takistab.

Peamõttest kinni pidada!

293. Kavastada järgmine kirjeldus!

Esimene sügisetorm merel.

See algas vaikselt sügisepäeval. Päike paistis sinitaevas ja saatis kiiri üle sätendava mere. Pärast lõunat aga hak-

kas põhjast kõle tuul lõõtsuma. Kogu Paldiski rannal polnud näha ühtki kaluripaati: kõik olid merel. Varandus oli meres. . .

Paldiski randlastel olid kõik kiluvõrgud meres. Peale nende olid ka Pakri ja Leetse randlaste võrgud väljas. Kolme ranna võrgud olid kõik ühes kohas, nii-ütelda „hunnikus“. „See vist küll head ei tähenda!“ lausuvad kalurid.

Järgmisel päeval oligi kõva põhjatuul ja hallid pilved jooksid kiiresti üle taeva laotuse. Kalurite ennustatud torm oli alanud. Isa käis hommikul vara mere ääres vaatamas, kas meri annab võrkudele järele minna. Veidi aja pärast tuli ta kurva näoga tagasi ja lausus: „Ei saa minna, torm on liig tugev!“ Tuul aga lõõtsus üha tugevamini akna taga ning kiskus lehti, tehes puud armetuks ja maha-jäetuks.

See oli alles algus. Pärast lõunat muutus torm tugevamaks. Tuuleiilid kihutasid vihaselt kollaseid lehti kõrgele õhku. „See torm teeb täna puud paljaks!“ laususin. „See teeb puud paljaks, aga teeb ka inimesed paljaks,“ ütles ema.

Õhtul läks torm veelgi tugevamaks. Uinusin tuulemuusika saatel magama. Väljas aga möllas põhjatorn.

Järgmisel hommikul oli torm jäänud natuke vaiksemaks. Sellegipärast ei saanud võrkude järele minna. Oodati ilma paranemist. Viimaks julges üks kalur siiski merele minna. Teel juhtus aga õnnetus: paat kukkus laineharjalt alla ja üks põhilaud põrus lahti. Paat hakkas lekkima. Vigastus oli niivõrd suur, et tuli randa tagasi sõita.

Torm rauges alles õhtul.

Järgmisel päeval mindi võrkude järele. Õnneks said kõik kalurid võrgud kätte. Need olid küll katkised, kuid peaasi, et nad ikka käes on!

Isa sai oma võrgud peaaegu tervetena tagasi. Vanaisal olid aga võrgud üsna katkised. Ema aitas tal neid parandada.

Paldiski randlaste hulgas oli näha palju murelikke nägusid. . . (R. S., 12 a. vana.)

294. Kavastada ja koostada kirjeldus ühel järgmistest teemadest!

- a) Minu kodu.
- b) Meie klass.
- c) Küll on kaunis talvine mets!

295. Lugeda tähelepanelikult järgmine kiri läbi ja jälgida eriti selle peamõtte avaldamist!

Keilas, 10. mail 1940. a.

Mu kallis emake!

Kui me täna koolis emadepäeval viibisime, siis alles sai minule täiesti selgeks, kui armas ja hea oled Sina minu vastu olnud kogu elu kestel.

Seda ma tahtsingi Sulle ütelda, et nüüd olen mina nii õnnelik laps. Mul on ema, kes minu eest hoolitseb ja muretseb, et mul on hea ning kerge koolis käia. Ma ei tea, kas kõigil lastel on nii head vanemad kui minul. Aga mina saan alati nii väga rõõmsaks, kui kõneldakse emast ja kodust, sest minul on ilus kodu ja armsad vanemad.

Täna Sind, armas ema, kõige Sinu hoole, helduse ja armu eest. Andesta mulle kõik pahandused, mis ma Sulle olen teinud. Täna emadepäevast peale püüan olla hea, sõnakuulelik ja korralik laps, et Sul ei tuleks enam kurvastuda minu hooletuse pärast.

Saadan Sulle palju tervisi ja soovin Sinu eluks jõudu ja õnne!

Sind armastav

tütar **Edo**.

Tähele panna!

Kiri koosneb järgmistest osadest:

1. kirjutamiskoht ja -aeg (daatum);
2. üte (kõnetus);
3. sisuarendus;
4. tervitus- või austusvormel;
5. saatja allkiri.

Märkused. 1. Tarviduse korral võib esineda kirja lõpus eri osana veel järelkiri, mida märgitakse lühendatult P. S. (postskriptum).

Daatum võib esineda ka lõpus.

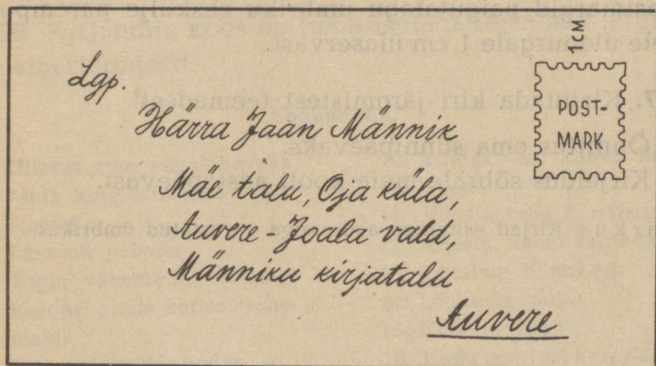
2. Kui kirjal on mõned lisad (näit. ametikirjade puhul), siis tuleb need kirja lõpposas loetella (teatavaks teha nende lisamine).

Viisakusnõuded kirja kirjutamisel.

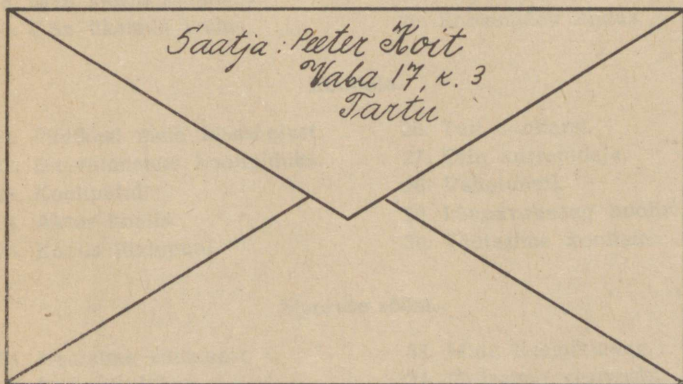
1. Kirjapaber ja ümbrik olgu nägusad, aga lihtsad.
2. Kirjapoognat ei kõlba poolitada ega tükeldada, vaid paberi suurus vastaku ümbriku mõõtetele.
3. Üte paigutatagu kirjalehe ülaservast $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ lehepinnast allapoole. Viisakus nõuab, et ka kirja vasak äär oleks suhteliselt samavõrra kirjavaba.
4. Kiri peab olema täiesti puhas, selgesti ning kõigiti korralikult kirjutatud.
5. Ka allkiri, mis tingimata iga viisaka ning korrektse inimese kirja lõpus esineb, olgu loetav.
6. Kiri peab toonilt olema viisakas ka siis, kui peaks olema põhjusi kurjustamiseks ning etteheiteiks.

7. Kirjas olgu selgesti väljendatud peatum, mida aren-datagu ladiusasti teatava kava alusel.
8. Kui kirjas vastatakse küsimustele, siis tehtagu seda sel-les järjekorras, milles nad on esitatud.

296. Jälgida kirjasaja ja -saatja aadressi paigutust kirjaümbrikul!

VÄHEMALT 10 CM

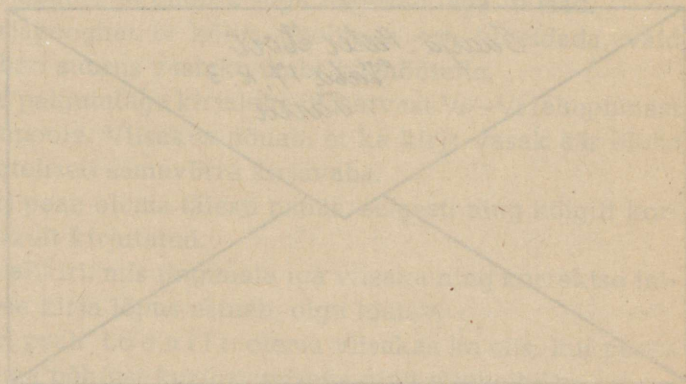
Tähele panna!

1. Kirjaümbrik olgu vähemalt 10 cm pikk ja 7 cm lai.
2. Aadress kirjutatakse meil ladina tähtedega kirja pik-kuse suunas.
3. Aadress tuleb kirjutada täpselt ning täieliselt.
4. Kirjasaatja aadress esinegu kirja tagakülje ülemisel äärel või eeskülje vasakpoolses alumises nurgas.
5. Postmargid paigutatagu ümbriku eeskülje parempool-sele ülanurgale 1 cm ülaservast.

297. Kirjutada kiri järgmistest teemadest!

1. Õnnitus ema sünnipäevaks.
2. Kirjeldus sõbrale meie kooli aastapäevast.

Märkus. Kirjad esitatu aadressiga varustatud ümbrikus.

Kirjandite teemasid.

298. Kirjandite koostamisel kasutada teemasid järgmistest aineringidest!

Kodune elu.

1. Ullatus ema sünnipäevaks.
2. Mida kingiks oma emale?
3. Ema oli pahane.
4. Tegin vanemaile rõõmu.
5. Kuidas aitan kodus vanemaid?
6. Kui vanemaid kodus ei olnud.
7. Vanaema külastas meid.
8. Meil käisid külalised.
9. Olin üksinda kodus.
10. Kuidas ma katan kohvi lauda?
11. Aitasin tube koristada.
12. Aitasin loomi talitada.
13. Toitsime linnukesi.
14. Lõhkusin puid.
15. Kütsime sauna.
16. Kodu ümbrust korraldamas.
17. Puid istutamas.
18. Minu peenar.
19. Ettevalmistused reisiks.
20. Rõõmupäev kodus.

Koolielu.

21. Pildikesi meie klassi elust.
22. Ettevalmistusi koolipiduks.
23. Koolipidul.
24. Aktus koolis.
25. Koolis jõulupuul.
26. Tuli kooliarst.
27. Olin korrapidaja.
28. Vahetunnil.
29. Lõunavaheaeg koolis.
30. Töötasime kooliaias.

Nooruse rõõm.

31. Naersime südamest.
32. Küll oli lõbus...
33. Minu lemmikmäng.
34. Ehitasime vesiveski.

35. Suplemas.	41. Olin mardisant.
36. Paadisõit.	42. Lumimemme tegemas.
37. Laagris.	43. Pidasime lumesõda.
38. Luuremängul.	44. Vuhinal mäest alla.
39. Korraldasime võidujooksu.	45. Suusatamas.
40. Mängisime palli.	46. Uisutamas.

Juhtumusi.

47. Uhel päeval juhtus...	51. Eksiteel.
48. Kentsakas lugu.	52. Nõrk jää murdus...
49. Põnev ootus.	53. Pääsime hädaohust.
50. Tüli ja leppimine.	54. Tulikahju.

Mitmesuguseid käike.

55. Minu koolitee.	65. Mida panin tähele metsas?
56. Emaga maal.	66. Marjul.
57. Isaga linnas.	67. Seenel.
58. Küllastasin vanaema.	68. Käisime lilli noppimas.
59. Pagari juures.	69. Olin pulmas.
60. Juuksuri juures.	70. Sõit raudteel.
61. Saunas.	71. Sõitsin omnibusel.
62. Turul.	72. Käisin sadamas.
63. Laadal.	73. Meie õppematk.
64. Veskil.	74. Kalmistul.

Aeg kõneleb.

75. Aike.	83. Torm aias.
76. Pärast kosutavat vihma.	84. Langev leht.
77. Jaaniöö.	85. Sügis meie kooliõues.
78. Heinal.	86. Öunu korjamas.
79. Rukkilõikus.	87. Kui rehepeksumasin undas.
80. Karjase hommik.	88. Rändlindude lahkumine.
81. Karjapoisi lõunavaheaeg.	89. Klu-kluu.
82. Karjase päev vihmasel sügisel.	90. Kui mardid käisid...
	91. Jääpeeglil liuglemas.

92. Esimene lumi.	96. Tuli sula.
93. Saaniga sõitsime sahinal.	97. Kui vabanevad veed.
94. Tiivulised külalised akna taga.	98. Kuldnoka kevadepäev.
95. Pakasetaat paukus.	99. Kevad aias.

Lihtsamaid kirjeldusi ning vaatlusi.

100. Meie tänav.	105. Uues korteris.
101. Meie elumaja.	106. Meie kool.
102. Meie elutuba.	107. Pidu tulevargiga.
103. Mida näen aknast?	108. Lõbus klassikaaslane.
104. Meie aed.	109. Minu lemmikloom.

Mälestusi.

110. Mu esimene koolipäev.	116. Esimest korda ratsutamas.
111. Mälestusi möödunud suvest.	117. Esimene sõit raudteel.
112. Esimene päev karjas.	118. Minu esimene teenistus.
113. Külastasime sugulasi.	119. Kui meil uut maja ehitati.
114. See oli sünnipäeval.	120. Kõige ilusam päev minu elus.
115. Kuidas õppisin jalgrattal sõitma?	

Kahekõnesid.

121. Minu kõnelus vanaemaga.	125. Koera ja kassi kahekõne.
122. Isa ja poja kahekõne.	126. Kuldnoka ja varblase kahekõne.
123. Kahekõne kooliteel.	
124. Kõnelus kaupluses.	

Fantaasiakirjandeid.

127. Millest jutustavad laanepuud?	130. Mida jutustab vana hobuse-raud?
128. Tihase talvejutt.	131. Vana koolipingi jutustus.
129. Mida võiks orav melle jutustada?	132. Millal oleksin õnnelik?
	133. Kui oleksin talupidaja...
	134. Mu suurim soov.

Kirju.

- 135. Tervitus sünnipäevaks.
- 136. Kiri onule.
- 137. Kiri vanaemale koolielust.

- 138. Kiri haigele koolisõbrale.
- 139. Kiri matkalt.
- 140. Kiri laagrist.

Müüdnud

- 110. Kiri vanaemale koolielust.
- 111. Kiri onule.
- 112. Kiri vanaemale koolielust.
- 113. Kiri onule.
- 114. Kiri vanaemale koolielust.
- 115. Kiri onule.
- 116. Kiri vanaemale koolielust.
- 117. Kiri onule.
- 118. Kiri vanaemale koolielust.
- 119. Kiri onule.
- 120. Kiri vanaemale koolielust.

Käsitöö

- 121. Kiri vanaemale koolielust.
- 122. Kiri onule.
- 123. Kiri vanaemale koolielust.
- 124. Kiri onule.
- 125. Kiri vanaemale koolielust.
- 126. Kiri onule.
- 127. Kiri vanaemale koolielust.
- 128. Kiri onule.
- 129. Kiri vanaemale koolielust.
- 130. Kiri onule.

Sõnastik.

Sõnastikus on antud lisavorme tarviduse kohaselt: käändsõnadest harilikult ainsuse omastav ja osastav, tarbe korral ka mitmuse omastav ja osastav; pöörd sõna vormidest esinevad da-tegevusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik.

Märkus. Kui da-tegevusnimes ja olevikus astmevaheldus puudub, siis pöörd sõna on astmevahelduseta.

A.

a. = aastal
aa/de, -te, -det, -dete, -teid
(idee)
aadr. = aadress
aasta-aastalt
aastapikkune
ai/tama, -tan, -tasin, -danud
ak/en, -na, -ent, -ende, -naid
al/gama, -gan, -gasin, -anud
alkohol, -i
allika/s, -, -t, -te, -id (läte)
allkiri — (all + kiri)
amet
ametnikkond
ank/ur, -ru, -rut, -rute, -ruid
apostroof — ülakoma
apr. = aprill
apteek, -gi, -ki, -kide, -ke
arreteerima (vahistama)

asfal/t, -di, -ti (maavaik, juudapigi)
arvestama (mida?)
(Neid asjaolusid tuleb arvestada.)
askeldus (rahmeldus, rühmine)
atestaat — tunnistus
atmosfäär — õhkkond
ausasti
autobus, -e, -t, -te, -i
avan/ss, -si, -ssi, -sside, -sse
(ettemaks, ettemakstav raha)

B.

bassein (vesistu, veesalv)
blond (valgevereline)
botaanikaaed
botik, -u, -ut, -ute, -uid (jalanoõn)

brošeerima (raamatut kergesti
kõitma)
brünetne (mustavereline)
brünett, -ti, -tti (brünetne isik)
büdže/tt, -ti, -tti (eelarve)
büst (rindkuju)

D.

defekt (viga, rike)
deklaamato/r, -ri, -rit (ilulugeja)
diagramm (joonkava)
dialoog (kahekõne)
diktaa/t, -di, -ti (etteütlus)
diplom, -i, -it, -ite, -eid (tunnistus)
direktor, -i, -it, -ite, -eid
dokumen/t, -di, -ti (kiritõend)
draama, -, -t, -de, -sid (näidend)
džentlmen (aumees)
due/tt, -ti, -tti (kahehäälnelaul)

E.

e. = ehk
edasi-tagasi
edendama (Meil edendatakse tööstust.)
eelistama (paremaks pidama)
eeskätt
eesti keel
eestikeelne
efekt (mõju, mõjuavaldus)
ehk — abisõna „ehk“ eraldab üheväärilisi mõisteid: termomeeter ehk soojamõõtja
eile
eilne
e. Kr. = enne Kristust

ekraan (näitelina)
eksemplar
eksper/t, -di, -ti (asjatundja)
eksport, -di, -ti (väljavedu)
e. l. = enne lõunat
end = ennast
ennustama (ette kuulutama)
ent (kuid, aga)
ep (= ei)
erutama
etendama (Varsti etendatakse uut näidendit.)

F.

fantaseerima (unistama)
far/ss, -si -ssi (naljamäng, jant)
fassaad (esikülg)
fraas (lause, kõnekäänd)
fõljeton (veste)

G.

g = gramm
galerii (rõdu teatris)
garaaž (autokuur)
garantii (tagatis)
grammofon
gru/pp, -pi, -ppi (rühm)

H.

h. = hind; hommikul
ha = hektaar
haam/er, -ri, -rit, -rite, -reid
haav/el, -li, -lit, -lite, -leid
hagijas (jahikoer)
haigestuma (haigeks jääma)
hak/kama, -kan, -kasin, -anud
hald/jas, -ja, -jat (kaitsevaim)

hallikas (hallivõitu)
ha/ni, -ne, -ne, -nede, -nesid
haril. = harilikult
har/ras, -da, -rast, -raste, -daid
(pühalik-aukartlik, vaga-
meelne)
harrastama (innukasti tegut-
sema)
has/pel, -li, -lit
heidutama (hirmutama)
hel/mes, -me, -mest
haug, ühe havi e. haugi, kaks
haugi, haugide, palju hauged
e. haugisid
hel/ve, -be, -vet, -vete, -beid
her/nes, -ne, -nest
hetk, -e, -e, -ede, -i (silmapilk)
hiivama (üles vinnama)
hirs, hirre, hirt, hirte, hirsi
(õrs, puu)
homm. = hommikul
homseks
hoogsasti
hr. = härra
hunnik
hurraal
hõi/kama, -kan, -kasin, -ganud
(hüüdma)
häirima (rahu rikkuma,
segama)
hääbuma (kaduma, kustuma)
hääll
häälik
hül/gama, -gan, -gasin, -janud
(maha jätma, ära põlgama)

I.

ikaldama
illusioon (meelepete)

impor/t, -di, -ti (sissevedu)
inglise keel
ingliskeelne

J.

jaa (= jah)
jagu
jaksama
jalgsi
janu
joo/ksma, -ksen, -ksin, -sta, -stud
julg (halastamatu)
juubel, -i, -it, -ite, -eid
juus, juukse, juust, juuste,
juukseid
jän/dama, -dan, -dasin, -nata
jätk

K.

kaar/en, -na, -nat, -nate, -naid
kaar/t, -di, -ti, -tide, -te
kaa/s, -ne, -nt, -nte, -si
kamb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
kanarbik, -u, -ku
kang/ur, -ru, -rut, -rute, -ruid
kan/nel, -dle, -nelt, -nelde,
-dleid
kants/el, -li, -lit, -lite, -leid
kat/el, -la, -elt, -elde, -laid
kattu/ma, -n, -sin
keel, -e, -t, -te, -i
keld/er, -ri, -rit, -rite, -reid
kind/el, -la, -lat, -late, -laid
kirs, kirre, kirt, kirte, kirsi
(õhuke jääkord, kelts)
kir/ss, -si, -ssi, -sside, -sse
kodu, kodu poole, koju e. ko-
dusse, kodu e. kodus, ko-
dust e. kodunt e. kottu

koh/lema, -tlen, -tlesin, -elda,
-eldakse (ümbes käima)
koridor
korst/en, -na, -nat, -nate, -naid
kuk/al, -la, -alt, -alde, -laid
kummaline (iseäraline, imelik)
kummardama
kummut
kunstnik, -u, -ku, -kude, -ke
Kuussaare
kursus — palju kursusi
kõlbama — kõlban, kõlbasin,
kõlvanud
kõne/lema, -len, -lesin, -lda,
-ldakse
kõrs — kõrre, 2 kõrt, palju
kõrsi
käis, käise, käist, käisesse,
käiste, käiseid
kär/ss, -sa, -ssa, -ssade, -ssi
kättpidi
kühv/el, -li, -lit, -lite, -leid
kümme, kümne, kümmet
kümnekesi
kümnes, kümnenda
kütma, kütan, kütsin, köetakse
küün/al, -la, -alt, -alde, -laid
küün/ar, -ra, -art, -arde, -raid
küü/s, -ne, -nt, -nte, -si

L.

l = liiter
l. = loe
laa/s, -ne, -nt, -nte, -si
lahti/ne, -si
lai/p, -ba, -pa, -pade, -pu
(surnukeha, korjus)
lak/kama, -kan, -kasin, -anud

lasila (põikpuu hobuste kinni-
tamiseks; käsipuu)
la/skma, -sen, -sksin, -sknud,
-stakse
leem, leeme, leent, leente, leemi
lk. = lehekülj
loo/klema, -klen, -klesin, -gelda
luine, luise, luisi
lumi, lume, lund
luune, luuse, luuseid
läbistikku
läbistikune
lüsi, löe, lütt, lüte, lüsi (vikati-
vars; käepide vikativarre
küljes)

M.

maal/er, -ri, -rit, -rite, -reid
maia/s, -, -st
maine, maise, maisi
manitsema
mannetu, -, -t, -te, -id (saamatu,
armetu)
marssima — marsin, marssisin,
marssida, ei marsita
meet/er, -ri, -rit, -rite, -reid
miljon, -i, -it, -ite, -eid
modern/ne, -se (moodne)
morn, -i (sünge, tusane)
min. = minut
minema, lähen, läksin, tahan
minna, ei minda, minnakse
mispärast
mitu, mitme, mitut, mitmete,
mitmeid
mujal
mõttekas (mõtterikas)
mõttetu
määgi/ma, -n, -sin

N.

naab/er, -ri, -rit, -rite, -reid
naask/el, -li, -lit, -lite, -leid
nr. = number
nuk/ker, -ra
numb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
näd. = nädal
nädal, -a, -at, -ate, -aid
nägema, näen, nägin, nähakse
nägija

O.

oi/gama, -gan, -gasin, -anud
olema, ollakse, oldi, oldud
omadus (omane laad)
omandus (varandus)
ometi
omnibus, -e, -t, -te, -i
oo/tama, -tan, -tasin, -danud
otsmik, -u, -ku (laup, otsaesine)
otstar/ve, -be, -vet, -vete, -beid

P.

paas, pae, paat, paate, paasi
pagas, -i, -it
panema, panen, panin, pan-
nakse, pandi, pandud
panija
pas/tel, -la, -elt, -elde, -laid
peatselt (varsti)
peen/ar, -ra, -art, -arde, -raid
pe/sema, -sen, -sin
pesija
pettu/ma, -n, -sin
piib/el, -li, -lit, -lite, -leid
pip/ar, -ra, -art, -arde, -raid
p. o. (= peab olema)
poog/en, -na, -nat, -nate, -naid

pooma, poon, poosin, püua,
puuakse, poodi
pr. = proua
prl. = preili
pt. = postitalu
pui/klema, -klen, -klesin, -gelda
pui/ne, -se, -si
puu/ne, -se, -seid
põhju/s, -si
põl/gama, -gan, -gasin, -anud
põõsas
pähk/el, -li, -lit, -lite, -leid
päästepaat
pääsuke

R.

r. = rida
rabe/lema, -len, -lesin, -lda
rajoon (piirkond)
range (vali, kuri)
rappu/ma, -n, -sin
rasp/el, -li, -lit, -lite, -leid
rdtj. = raudteejaam
reeg/el, -li, -lit, -lite, -leid
(juhis)
ree/tma, -dan, -tsin (ära andma)
reg. = register (loetelu)
regist/er, -ri, -rit
rei/bas, -pa, -bast (väle, elu-
rõõmus)
rekord, -i, -it, -ite, -eid (parim
saavutus)
revolv/er, -ri, -rit
rikkis olema
rik/kuma, -un, -kusin
ru/kis, -kki, -kist, -kiste, -kkeid
rut/tama, -tan, -tasin, -anud
rästas (suvi-laululind)
rätsep, -a, -at, -ate, -aid

räästas (katuse alumine serv)
rüü/tel, -li, -lit, -lite, -leid
rüütellik

S.

saadus, -e, -t, -te, -i (produkt,
toode)

saatus

sa/dama, -jab, -das

samet

sam/mal, -bla, -malt, -malde,
-blaid

samuti

seadma, sean, seadsin

sidrun, -i, -it, -te, -eid

siira/s, -st (avameelne)

sim/ss, -si, -ssi, -sside, -sse

soi/ne, -se, -si

solvama (sõnadega haavama)

spetsialist (eriteadlane)

stj. = saatja

suhk/ur, -ru, -rut

susi, soe, sutt, sute, susi (hunt)

sõmama (ringlevalt lendlema)

sõnnik

säilitama (alal hoidma)

sääst/ma, -an, -sin (kokku
hoidma)

söandama (julgema)

süda, -me, -nt, -mete, -meid

süsi, söe, sütt, süte, süsi

T.

taig/en, -na, -nat

taldrik, -u, -ut

talitama

tallinlane

Tallinn

tallutama (Kingsepp tallutas
saapaid.)

talutama (Pime vanake talutati
tuppa.)

teat/er, -ri, -rit, -rite, -reid

teen/er, -ri, -rit, -rite, -reid

tel. = telefon

tellingid

telliskivi

toht/er, -ri, -rit, -rite, -reid

tuhat, tuhande, tuhandete

tuk/kuma, -un, -kusin, -kunud

tulija

tung/al, -la, -alt, -alde, -laid

tutvustama

tõm/bama, -ban, -basin, -manud

tõnisepäev

tõt/tama, -tan, -tasin, -anud

tähelepanu

tütar, tütre, -t, -de, tütreid

tüün, -e, -t (vaikne)

tüü/tama, -tan, -tasin, -danud

U.

ukj. = uue kalendri järgi

uljas (vahva, südi)

uluma

umb. = umbes

un/dama, -das, -nata, -nanud

up/puma, -un, -pusin, -punud

uudis, -eid

V.

vaag/en, -na, -nat, -nate, -naid

vaa/tama, -tan, -tasin, -danud

vaiama (vaia maa sisse taguma)

vajama (puudu olema)

vanik, -u, -ut

vank/er, -ri, -rit, -rite, -reid
vap/per, -ra, -rat, -rate, -raid
vappu/ma, -n, -sin (rappuma)
vapra^{sti}
vargsi
varrukas
vars, varre, vart, varte, varsi
var/ss, -sa, -ssa, -ssade, -ssu
vastastikku
vastastikune
vastus, -e, -t, -te, -eid
vastuvõtlik
veen/ma, -an, -sin, -da (uskuma
panema)
vem/mal, -bla, -malt, -malde,
-blaid
vihjama (kaudselt märku
andma)
vkj. = vana kalendri järgi
vrd. = võrdle
vt. = vaata
või — abisõna „või“ eraldab
erilaadilisi mõisteid: isa või
onu, eile või täna
Võõpsu
võõrastemaja
väljak, -u, -ut (plats)

õ.

õ. = õhtul
õ.-a. = õppeaasta
õi/s, -e, -t, -te, -si
õn/nis, -dsa, -dsat, -dsate,
-dsaid
õpet. = õpetaja

õpil. = õpilane
õp/pima, -in, -pisin, -pinud
õrritama (ärritama)
õr/s, -re, -t, -te, -si
õudselt
õun, -a, -a, -te, -u
õõ/s, -ne, -nt, -nte, -si
õõtsutama

ä.

ädal, -a, -at, -ate, -aid
ämb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
ämblik, -u, -ku, -kude, -ke
äkiline
äkki
är/kama, -kan, -kasin, -ganud
ärritama
äsja (hiljuti)
äädika/s, -, -t

ö.

ööbik, -u, -ut, -ute, -uid
ööbima (ööd veetma, öömajale
jääma)
ööpäev, ööpäeva, ööpäevaks
öösel

ü.

üha (ühtelugu, ikka)
üldse
üll/as, -a, -ast, -aste (suur-
sugune)
ümmargune
üritama (ette võtta püüdma,
katsuma)
üürike

SISUKORD.

	Lk.		Lk.
Lauseõpetus ja kirjavahe-		Omadussõnade võrdle-	
märgid lauses	3	mine	73
Lause laad	3	Pöördsõnade muutmi-	
Laiendamata ja laienda-		sest	75
tud lihtlause	4	Pöördsõna ajad	75
Sihitis	9	Kõneviisid	78
Koondlause	11	Tegumood	85
Liitlause	12	Tegevusnimed	88
Ute	20	Kesksõnad	92
Otsene kõne	21	Jaatav ja eitav kõne	97
Häälikuõpetus	25	Tegija- ja teonimi	98
Sõna, häälik ja täht	25	Sõnade liitmine	100
Liithääliku kirjutamine	27	Sõnade tuletamine liidete	
Silp	31	abil	110
Häälikute vältus	32	Tähendusõpetus	113
Ulipika hääliku kirjuta-		Sissejuhatavaid harju-	
mine	38	tusi	113
Astmevaheldus	42	Sarnandsõnu	116
Vormiõpetus	46	Teisendsõnu	117
Sõnade liigitus muut-		Vastandsõnu	119
mise järgi	46	Kordamisülesandeid	120
Käändsõnade liigid	48	Kirjandi- ja kirjaharjutusi	138
Suur- ja väiketäht	50	Kirjandite teemasid	145
Käändsõnade muutmi-		Sõnastik	149
sest	52		
Mitmuse osastav	68		